valóság

2024

6

A TARTALOMBÓL

Lányi Gusztáv: Háborúk és választások – Politikai-pszichológiai összefüggések

Kövecses László: Magyar várakozások – nyugati reakciók: a mohácsi csata erkölcsi vetülete a korabeli Európában

Kranzieritz Károly: Huszárpillanatok az első világháborúban – A gontovai huszárroham

Bikfalvi Géza: A Regnum Marianum és a jezsuiták

Kovács-Latyseva Olga: A politikai teológia schmitti problémája és következménye

Hegedüs Zoltán: A brit konzervatív párt átalakulása a második világháború után

Jean-Noël Dumont: Charles de Montalembert – egy keresztény küzdelme a polgári szabadságjogokért

Philippe Pellet: Charles de Montalembert Árpád-házi Szent Erzsébet élete

című könyvének meglepő hatásai

Csepeli Réka: Szellemi rokonság Eötvös és Montalembert keresztény-civilizáció értelmezésében

Darabos Ádám – Jancsó András: A liberális katolicizmustól a kereszténydemokráciáig: Eötvös József keresztény politika gondolkodása

Erdődy Gábor: A belga liberális-katolikus unionizmus megszületése (1825–1831)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata

2024. június
LXVII. évfolyam 6. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-30-755-5691

E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Dániel

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
Nemzeti Kulturális Alap,
Nemzeti Kulturális Támogatáskezelő

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Támogatáskezelő

Szakmai együttműködő partnereink:
Magyar Nemzeti Bank,
Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet,
Budapesti Metropolitan Egyetem

Magyar Művészeti Akadémia
Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet

Magyar Nemzeti Bank

Budapesti Metropolitan Egyetem

Szerkesztőbizottság
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Pomogáts Béla
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely

Vendégszerkesztők
Jancsó András
Kovács Dávid

Szerkesztők
Kengyel Péter
Albert Valéria olvasószerkesztő

Szerkesztőségi irodavezető
Szalai Zsuzsanna

Digitális formában lapszámonként és előfizetésben is megvásárolható a https://eletestudomany.hu/lapvasarlas/ oldalon.

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu, vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-30-755-5691, titlap@titnet.hu.

LÁNYI GUSZTÁV

Háborúk és választások
Politikai-pszichológiai összefüggések

Az itt következő írásom részlet a *Magyar sorsproblémák. Társadalom-lélektani kor- és kórképek* című könyvemből. Könyvemben – többek között – azzal a kérdéssel igyekszem szembenézni, hogy *a kollektív magyar sors történeti, politikai és pszichológiai mintázatai vajon milyen determináló erőt és/vagy gyengeséget mutatnak itt és most számunkra?* Arra teszek kísérletet, hogy a magyar sorsproblémákat a maguk helyi/magyar lokalitásaiban, sőt személyes partikularitásaiban is úgy sikerüljön elemezni, hogy ne vágjam el az univerzális, az egyetemes értékek világától sem. Nem tankönyvet írtam, mert nyílt és lezáratlan (sőt, talán lezárhatatlan) kérdéseket feszegetek. Azokat a sorsproblémákat mutatom be, amelyek a jelenlegi magyar társadalom számos konfliktusa közül, megítélésem szerint, talán a legfontosabbak, mert nyomasztóan átszövik mindennapjainkat, sokszor a kilátástalanság és reménytelenség érzéseit felkavarva azokban is, akiknek pedig az lenne a hivatásuk, hogy segítsenek. Nem térek ki a problémák elől, nem keltek hiú ábrándokat – de a végső szavam nem lehet más, mint a biztatás, a reménység, a hit. Még akkor is, ha háborúk dúlnak bennünk, köztünk és a nagyvilágban.

Háborúk = választások. – Ezt a különös pszichológiai azonosságot fogom most (vázlatosan) elemezni. Azt feltételezem, hogy a magyar politikai nyilvánosságban mind a 2022-es országgyűlési választás, mind a 2024-es önkormányzati és európai uniós választás kampánypszichológiája az orosz–ukrán, illetve az izraeli–palesztin (Hamász) háború erőterében kiélezte és kiélezi a hagyományos kampány- és hatalomtechnikai játszmákat. A magyar sorsproblémák kor- és kórképeit ezekben az összefüggésekben is érdemes megvizsgálnunk. Így és erről szól az alábbi néhány részlet is.

(Igazságok és i/gazságok: politikai játszmák) A politika: játszmák végtelen sorozata. – A politikai játszmák egyik fontos területe, megnyilvánulása a tematizációs küzdelem; ez olyan küzdelem, amelynek a választásban csúcsosodik ki a pszichológiai és dramaturgiai sajátossága: a *nyereségmaximalizáló és veszteségminimalizáló* jellegzetessége.

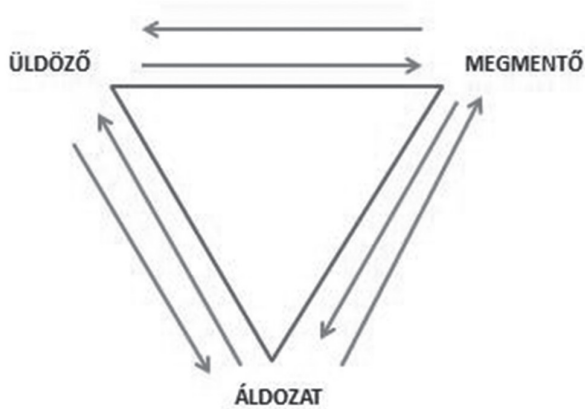

A nyereségmaximalizáló és veszteségminimalizáló politikai szándék/akarat pszichológiai és kommunikációs kivitelezése a kampány folyamatában történik. A kampányban azonban az „igazság" relativizálódik: az *i//gazságok* tündér- és vitustánca ömlik rá a politikai nyilvánosság tereire. A játszmák lényege ugyanis: rejtett és nyereségre tör. A nyereségek a rejtettség révén összegződhetnek a „közvéleményben", amely dönt a játékosok személyéről, a játszmák témájáról és tétjéről is. Az egyik legfontosabb játszma: a „jó" politikus „őszinte" arculata. A politikus Áldozatként és/vagy Megmentőként nyer mandátumot – lesz belőle Üldöző: választói csalódnak, mert adót emelt, sanyargatja a népet, csak a saját hasznát keresi, korrupt („lop") stb.[1] A politikai játszmák azonban afféle ördögi körként strukturálisan „kötöttek", csak a szereplők változhatnak.

(A politika: harc = „háború") – ami majdnem azonos a „hibrid (és valóságos) háborúval",[2] de mivel én a pszichológiai összefüggésekre helyezem a hangsúlyt: *posztmodern háborúról* beszélek, amelynek egy interaktív metszetét *játszmának* is nevezhetjük. A választás és a kampány ilyen háború: játszma. Nem mellesleg a valóságos háborúknak is megkerülhetetlen „tartozéka" a pszichológiai és kommunikációs hadviselés.

(Választás és politikai kultúra) A plurális polgári demokráciákban minden politikai választás a „kínálat" és a „kereslet" feszültségében mozog, ezért a kampányidőszak szükséges tartozéka a demokratikus politikai életnek. A kampány ugyanis a politikai választások alternatíváit kidolgozó tevékenység; olyan tevékenység, amelyet a politikai piac „kínálati oldalán" állók fejtenek ki a „vásárlók" kegyeinek elnyerése érdekében. Az eladók arra törekednek, hogy árujuk – önmaguk, pártjuk és eszméik – minél kelendőbbek legyenek, a vásárlók pedig azt szeretnék, hogy a bevásárolt áru kielégítse szükségleteiket, várakozásaikat, reményeiket, érdekeiket. A kampány politikai (és gazdasági) célja tehát a kölcsönös haszonmaximalizálás: a kampányolók a minél több szavazat megszerzésében reménykednek, a választópolgárok pedig szeretnék jó kezekben tudni saját politikai képviseletüket.[3]

Ennek a kölcsönös haszonmaximalizáló törekvésnek a sok-sok összetevő között – a politikai kultúra részeként – *pszichológiai komponensei* is vannak. A politikus(jelölt) és a választópolgár a politikai piacon ugyanis *találkozni* szeretne egymással, ez pedig – többek között – olyan *kommunikatív* folyamatot feltételez, amelyben a *személyiségek* egymásra hatása talán a legfontosabb tényező.

A politikai választások tétje persze a győzelem és a vereség: a hatalom megszerzése vagy elvesztése. A hatalom megszerzéséért (megtartásáért, visszaszerzéséért stb.) igencsak változatos eszközöket lehet alkalmazni – ezek közül a pszichológia kétségtelenül nem a legrégebben alkalmazott (de semmiképpen sem véres) „fegyver".

A politikában mindenekelőtt azonban győzni kell, akár a csatatereken, ám a politika – s kivált a *modern polgári demokráciák* keretei között legitim politika – csak *szimbolikus csatatereken* zajlik, választási küzdelmek során például a tévében, az internet különböző felületein, újságok hasábjain, politikai gyűléseken. A politikai érzelmek ugyan látványosan fortyoghatnak, kemény szócsaták dúlhatnak, ám a bennük kavargó „ősi" indulatok a *nyilvánosság színpadán* átformálódnak (szublimálódnak, elaborálódnak, racionalizálódnak stb.), vagyis az indulatok eredeti, zabolátlan érzelmi hőfoka lecsillapul. Ezért a modern polgári demokráciákban kialakult és rendszeres időközönként megismételt politikai választások során a lehetséges győzelem – és másfelől a vereség – nem (lehet) teljes, mert a „győztes" nem élet és halál ura,

nem öntethet ólmot a vesztes fülébe, szemét sem szúrathatja ki – legföljebb a szavazatok több mint ötven százalékát birtokolhatja (a következő választásig). Ez persze nem lebecsülendő eredmény, de valójában még az ilyen „nagyarányú" győzelem is azt mutatja: a modern polgári demokráciákban a „győzelem" soktényezős játszma erőterében alakul ki, s valójában *nincs egyértelmű győztes* (és vesztes). Ezért a „győztes/vesztes" vérgőzös látomásai és vértolulásos indulatai a józan és prózai realitás *piaci kalkulációiba* hullnak alá – még Magyarországon is.

Magam itt és most is amellett fogok érvelni, hogy nálunk is lehetséges a kulturált kampány – ennek szerves részeként fontos tényezőnek tartom a pszichológiai kulturáltságot is –, miközben és éppen ezért igyekszem rámutatni a problémákra is. Azt fogom vázolni, hogy a kampány *harc,* de nem (polgár)háború, nem gyilkos ütközet, csak *arculat*formáló (építő/romboló) küzdelem.[4]

Ezt a nem (polgár)háborús, nem gyilkos ütközetet – ám a maga módján nagyon is kegyetlen/kíméletlen arculatformáló (építő/romboló) küzdelmet – az alábbiakban viszont talán szokatlan módon fogom leírni. Látszólag frivol, könnyed, ironikus irodalmi/anekdotázó vendégszöveggel nemcsak történeti-politikai, de pszichológiai, sőt pszichológiatörténeti összefüggésekre is igyekszem rámutatni.

(Kampánypszichológia – KosztoLányisan) KosztoLányi Dezső *Esti Kornél*jával beszélgetek: Kedves Guszti barátom, úgy látom, hogy (politikai) pszichológiai elemző jókedved rendületlen, s ez maradjon is így. Én ugyanakkor jártomban-keltemben olyan furcsa helyeken is megfordultam, amiről eddig csak Dezső barátomnak mertem szólni, jó pár évtizeddel ezelőtt, több alkalommal is, de leginkább az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején. Most elmondom Neked is, mert az a gyanúm, hogy ugyan Dezső kiváló író volt, de sorai, mint a falra hányt borsó, látható módon nem sok eredménnyel jártak. Esetleg a Te keményen ütős, de mégis megfontolt elemzéseidben jobban tudod hasznosítani ezeket az anekdotákat. Kezdem egy politikai jelenettel és szónoki mutatvánnyal. Íme:

„A parlament előtti téren több ezernyi főből álló tömegnek szónokolt valaki:
– *Elég, ha egy pillantást vettek szűk homlokomra, állati kapzsiságtól eltorzult arcomra, s azonnal láthatjátok, kivel van dolgotok. Semmiféle mesterséghez, tudományhoz nem értek, a világon semmire se vagyok alkalmas, legföljebb arra, hogy az élet értelmét magyarázzam nektek s vezesselek benneteket a cél felé. Hogy mi ez a cél, azt is elárulom. Egy-kettő meg akarok gazdagodni, pénzt harácsolni, hogy minél több legyen nekem, s minél kevesebb nektek. Ezért titeket még inkább el kell majd butítanom. Vagy talán azt hiszitek, hogy már elég buták vagytok?*
– *Nem, nem – harsogta a tömeg fölháborodva.*
– *Tehát cselekedjetek lelkiismeretetek szerint. Ellenjelöltemet mindnyájan ismeritek. Nemes, önzetlen férfi, hatalmas koponya, világító elme. Van ebben a városban olyan valaki, ki melléje áll?*
– *Senki! – ordított a tömeg, mint egy ember.*
– *Nincs senki – és fenyegető öklök emelkedtek a levegőbe."*

Ez egy tipikus politikai nagygyűlés (volt?). Ma már persze a ti fejlett tömegkommunikációs eszközökkel is (vissza)élő világotokban talán már nem ilyen brutális őszinteséggel alkalmazzák a tömeglélektani és politikai kommunikációs technikákat. Nem mellesleg (ha jól sejtem) a Lombroso-féle frenológiai kriminalisztika és a Le Bon-féle

tömeglélektan primitív és tudománytalan megállapításait régen meghaladtátok. A ti fejlett tudományos világotokban a cizellált fogalmakkal és a kiváló, empirikus módszertani apparátusaitokkal valóban a *mély lélektani* összefüggéseket, s nem a puszta látványon alapuló benyomásokat tekintitek az igazolt eredményeknek. Ám az is lehetséges, hogy Dezső, a maga zseniálisan intuitív észjárásával mégiscsak észrevett olyan vicces jelenségeket, amelyek ugyan tréfásnak tűnhettek, de nagyon is komolyan ironizált, sőt humorizált velük/róluk – mert, mint Karinthy Frigyes (szintén zseniális barátunk) mondta akkoriban: *a humorban nem ismerek tréfát.* Ezért tehát én is abban bízom, hogy a ti XXI. századi fejlett világotokban az üzleti és a pénzügyi téren a marketinges üzenetek finomhangoltsága már messze túllépett az én furcsa élményeimen. Például ezen is:

„Besötétedett.
Bolyongtam az éjszakában. Egyszerre feltündöklött a fekete égbolt, mintha a nap kelt volna föl, több nap, egy egész naprendszer. Lángbetűk szikráztak: Lopunk, csalunk, rabolunk.
– *Mi ez? – kérdeztem Estitől.*
– *Egy bank fényhirdetése* [...]”

A másik példám a szintén primitív, papíralapú, nyomtatott sajtó világából való. Rengeteg újság jelent meg akkoriban Budapesten.

„Ezúttal csak a Hazugság-*ot, az Önérdek-et, a* Gyáva Útonálló-*t és a* Bérenc-*et emelem ki.*
A Bérenc *az első oldalán kövér betűkkel ezt közli a nyilvánossággal, állandó futófej gyanánt:*
»Ennek az újságnak minden egyes betűjét megfizetik. Valamennyi kormánytól egyformán függ, sohase írja meg véleményét, csak akkor, ha szennyes haszonlesése követeli. Épp ezért figyelmeztetjük olvasóinkat, akiket egyenként és együttesen mélységesen lenézünk és megvetünk, hogy ne vegyék komolyan cikkeinket, és bennünket is nézzenek le, vessenek meg annyira, amennyire megérdemeljük, ha ugyan ez emberileg lehetséges.*«*
– *Nagyszerű – lelkesedtem. – Lásd, ez már igazán tetszik nekem.*
– *Itt az igazmondás oly általános – folytatta barátom –, hogy mindenki egyformán gyakorolja. Hallgasd például az alábbi apróhirdetéseket – és olvasni kezdett különböző újságokból:* »Rovott múltú, többszörösen büntetett, fegyházviselt pénztáros állást keres... Idegbeteg nevelőnő kisgyermekek mellé ajánlkozik... Nyelvtanár, aki a francia nyelvet göcseji tájszólással beszéli, s a helyes kiejtést növendékeitől óhajtaná elsajátítani, még néhány szabad órával rendelkezik...*«*
– *És kapnak ezek állást? – kérdeztem dermedten.*
– *Természetesen – válaszolt Esti.*
– *Miért?*
– *Azért – szólt vállát vonogatva –, mert az élet ilyen.”*

Az élet valóban „ilyen”? Abban bízom, hogy a ti világotok már nem „ilyen”. Én viszont belebetegedtem ezekbe a kalandokba, s ekkor rá kellett döbbennem: az én akkori világom sajnos tényleg „ilyen” volt.

„[…] *a rendkívüli élmények elcsigáztak. Lázas voltam. Tüsszögtem, köhögtem is. Orvost kértem.*
– *Drága doktor úr – panaszkodtam –, kissé meghűltem, náthás vagyok.*
– *Náthás? – riadt föl az orvos, s a szoba túlsó sarkába hátrált, zsebkendőjével takarva el száját. – Akkor kérem, fordítsa el a fejét, mert még innen, öt méterről is megfertőzhet. Gyermekeim vannak.*
– *Meg se vizsgál?*
– *Fölösleges. Nátha ellen nincs orvosság. Gyógyíthatatlan betegség, mint a rák.*
– *Ne izzadjak?*
– *Izzadhat. De ez se használ. Általában az a tudományos tapasztalatunk, hogyha a náthát kezeljük, akkor eltarthat egy hónapig is. Ha nem kezeljük, akkor esetleg másnapra is elmúlhat.*
– *Hátha tüdőgyulladásom lesz?*
– *Akkor meg fog halni – jelentette ki.*

Elgondolkozott, majd így szólt:

– *Nagy Frigyes egyszer az ütközet után a csatatéren sétálgatott. Egy haldokló közvitéze siránkozva tárta feléje karját. A császár lovaglóostorával a katona felé suhintott, s így rivallt rá: »Gazember, hát örökké akarsz élni?« Ezt a kis történetet szoktam idézni betegeimnek. Mély bölcsesség van benne.*
– *Valóban – feleltem. – De nekem fáj a fejem. Úgy fáj, hogy majd szétreped.*
– *Magánügy – mondta az orvos. – Ez nem fontos. Tudja, mi a fontos? Az a fontos, hogy nekem ebben a pillanatban nem fáj a fejem. Aztán ennél is fontosabb, hogy ön éjszakai látogatásomért dupla tiszteletdíjat fizet. Ide vele gyorsan, mert sietek.”*[5]

Kedves Guszti barátom, úgy tudom, hogy nálatok is nagy pandémia dúl(t), ami bizony nem móka. Dezső is átélte a Nagy Háború végén kitört spanyolnáthát, jó néhány barátja, író- és költőtársa (Ady Endre, Kaffka Margit) is áldozatává vált ennek az alattomos járványnak, a trónfosztott IV. Károlyról nem is beszélve. A névtelen milliók között, úgy tudom, hogy a Te édesapád legidősebb nővére (Terézia) is ott volt: fiatal volt, anya volt, egy leánygyermeke maradt árván.

Ti már a fejlett orvostudomány minden eszközével rendelkeztek; remélem, hogy eredményesebben veszitek föl a küzdelmet a ti vírusotokkal, mint Dezsőék idejében a maguk tömeggyilkos spanyolnáthájával. (Ötvenmillió ember halt meg; többen, mint a háborúban.) És a ti orvosaitok nem afféle elfuserált katonaorvosok, akik nem Nagy Frigyest tekintik szakmai példaképüknek, hanem a kórházakban dolgozó nagyszerű kollegáikat, a kutatólaboratóriumokban a különböző, de egyként hatásos vakcinákat kikísérletező kutatókat. A politikusaitok pedig – most kivételesen – talán nem a hatalmi koncok felett marakodnak, hanem a pandémia okozta problémák közös megoldásainak optimális koordinációját szervezik. Remélem, így van.

Így van? – Így volt? – Így lesz?

(Orosz–ukrán háború) Naplójegyzeteimből – 2022. január 29. szombat. Nem (volt) elég a vírus-háborús helyzet – ami valószínűleg még el sem múlt –, az orosz–ukrán konfliktus nagyhatalmi és geopolitikai játszmákat generál(t). Ez pedig nagyon könnyen további inflációs spirált indíthat el – nem beszélve egy valóságos (világ)háború gyilkos következményeiről. Egy kiváló helyzetértékelésben ezt olvasom:

> „[…] az orosz támadás megindításával járó kölcsönös gazdasági-pénzügyi szankcióknak az Európai Unió jobban meginná rövid és középtávon a levét, mint Oroszország vagy az Egyesült Államok. Leginkább amiatt, mert a gázpiacon olyan nagy az EU oroszoktól való függése, hogy azt nem lehet gyorsan és teljes mértékben pótolni semmilyen más csatornán keresztül, még amerikai rásegítéssel sem. Így az európai gázhiány és a vele járó korlátozások szélsőséges forgatókönyve se zárható ki, a gázár további drasztikus emelkedéséről, az inflációs, lakossági fogyasztási és költségvetési következményekről nem is beszélve. Nem véletlen mindezek miatt, hogy a magyar ellátásbiztonság erősítése érdekében a kormányfő azt jelentette be ma reggel, hogy még több gázt szeretne beszerezni az oroszoktól, a tárolói kapacitásaink ugyanis ezt lehetővé teszik."[6]

Az a sejtésem támadt, hogy ez a háborús helyzet valamiképpen folytatása az első világháborúval elkezdődött globális és világpolitikai erőviszonyok „átrendeződésének"; egy olyan gazdasági és politikai koncentrációnak, amelynek alapja egy geopolitikai játszma: *eurázsiai versus euroatlanti szövetség* stb. Egy másik kiváló elemzésben ezt olvasom:

„A Krím-félsziget 2014. évi márciusi orosz annektálása nyomán az ortodox geopolitika újjászületéséről beszélnek a nemzetközi politikai elemzők. Mindez egyben egy új, többpólusú korszak kezdetét is jelenti. Míg az USA külpolitikailag egyre inkább visszahúzódik és befelé fordul, addig a nagy feltörekvő piacok visszatérnek a katonai erő révén a »hard power« alkalmazásához. Oroszország az eurázsiaiság geopolitikai elvét alkalmazva egyre inkább szárazföldi hatalommá válik. Tengeri pozíciója ugyanakkor kétséges, hiszen csak a szevasztopoli kikötő biztosítja az orosz tengeri flotta kijutását a meleg tengerekre. Az euroatlanti erőtér és Oroszország közötti mélyülő »szakadék« révén a kelet-közép-európai térség egyre inkább ütközőzónává válik. A 2015-től megalakuló Eurázsiai Uniónak köszönhetően ugyanakkor hazánk »hídállammá« is válhatna Kelet és Nyugat között."[7]

A tét viszont a pénzhatalmi koncentráció további maximalizálása. A XX. század két világháborújában a Nyugat győzött – és végül a „békés" hidegháborút is megnyerte (a Szovjetunió és csatlósállamai is összeomlottak stb.). Most viszont, éppenséggel az eurázsiai erőtér kezd feltápászkodni, valóságos trónkövetelőként az euroatlanti erőkoncentráció potens kihívója lett. A Nyugat (és vezető ereje: az USA) megkezdte stratégiai és taktikai fegyvereit mobilizálni, azaz újra beveti a régi, a XX. században már kétszer bevált bomlasztó manővereit: éket ver(ne) az EU és a Kelet (Oroszország, Kína) közé stb. Magyarország politikai vezetői pedig most is, mint történelme során mindig is, megpróbál taktikusan alkalmazkodni – túlélni – ebben a világméretű és pusztító nagyhatalmi küzdelemben.

(Háború vagy háború – béke?) Miként a Nagy Háború győzteseinek/veszteseinek is igazi sorskérdése a háború és béke mibenlétének problémája volt/lehetett – a mi történeti és politikai sorskérdésünk is ez. Hiszen háborút nyerni nem könnyű: sok materiális – és lelki – energiát emészt(ett) fel.[8] Ám a békét megnyerni nehéz igazán!

A párizsi/trianoni békekötések (diktátumok) valójában a II. világháborút készítették elő. A II. világháború győztes hatalmai sem „örök békét" teremtettek, hanem – *hidegháborút!*

És amikor ezeket a sorokat írom (2023 januárjában) Európában már közel egy éve újból dúl egy pusztító (világ)háború.

És amikor korrektúrázom a szöveget (2023. október 8-án, vasárnap) közben ezt jegyzem le: *Izraelben is dúl a háború…*

Próbálom magam békés lelkiállapotban tartani, ám ez most nem igazán sikerül, mert nemcsak hazai kisvilágainkban (család, iskola, munkahely), politikai nyilvánosságaink és intézményeink világában, hanem a nagyvilágban is újabb és újabb (vagyis inkább régi) konfliktusok felrobbanása ezt jószerivel lehetetlenné teszi. Tegnap óta Izraelben is dúl a háború: a palesztinok (a Hamász) váratlan és nagy erejű, gyilkos, bestiálisan kegyetlen, terrortámadást intéztek Izrael ellen, sok a halott és a sebesült. Mindezt ráadásul különböző felvételekből közvetlenül is látni lehet – elképesztő.[9]

Két idézettel jelzem, hogy a háború és a béke ugyan összefügg, de most ez az „összefüggés" világunk abszurditásának egyik megmutatkozása:

- Ferenc pápa a fegyveres támadások leállítására szólított fel. Kifejtette: *„meg kell érteni, hogy a terrorizmus és a háború semmilyen megoldáshoz nem vezet, egyedül halálhoz, sok ártatlan szenvedéséhez. A háború kudarc, minden háború kudarc."*[10]
- Robert C. Castel a Mandineren keresztül üzent a magyar olvasóknak az izraeli terrortámadással kapcsolatban. A katonai szakértő kifejtette, *„csak annyit [üzenne], hogy Magyarországnak tanulnia kell Izrael megpróbáltatásaiból"*. Szerinte ugyanis a nagy gondolatok és a nagy szavak nem érnek semmit.„ Katona kell, minél több, *fegyver és jó vitézi rezolúció"* – szögezte le.[11]

Az izraeli–palesztin háború igazi archetípusos gyilkos harc. Ótestamentumi indulatok fortyognak az egymásnak feszülő erőkben: a kölcsönös bosszú örvénylik egyre fokozódó mértékben. A múlt hét szombati Hamász-támadás nem szokványos háborús cselekmény volt, hanem kegyetlenül gyilkos terrorakció-sorozat, ami persze kiváltotta az izraeli reakciót: a Hamász megsemmisítésének szándékát, a gázai övezet katonai pacifikálását stb. Akció-reakció! Ám ennek kezdete nem a 2023. október 7-ei, szombati Hamász-akció.

Világunk abszurditásának feloldása lehet(ne) az a furcsa véletlen, hogy a mai nap [2023. október 8.] *Szűz Mária, Magyarok Nagyasszonya, Magyarország főpátrónája ünnepe: az élet és erény minden reménye?*[12]

***

(Lehetséges az (ön)pusztító ördögi kört megállítani?) Néhány megdöbbentő statisztikai adat – A háborús áldozatok száma a világtörténelemben Kr. e. 3600 és Kr. u. 2002 között:

- több mint 14 500 háború
- 3,9 milliárd embert öltek meg
- az ókorban akadtak békés évek[13]

A huszadik század tömeggyilkosságai:

- Náci holokauszt: 6 millió zsidó halott
- Kommunista/bolsevik diktatúrák: 100 millió halott[14]

Ország	Háborúk Száma
Anglia / Nagy-Britannia	78
Franciaország	71
Spanyolország	64
Oroszország	61
Ausztrália	25
Hollandia	23
Németország	23
Dánia	20
Kína	11
Japán	9

Az elmúlt 500 évben háborúban vett részt[15]

Az elmúlt kétezer évben egyetlen esztendő sem telt el úgy, hogy a világ valamely pontján ne haltak volna meg emberek háborúban.

A közel 6 évezred alatt – az írott történelmi emlékezet időszakában – a háborúk nyomán keletkezett anyagi kár becsült értéke megfelel annak az aranymennyiségnek, amelyből egy 150 kilométer széles, 10 méter vastag színarany gyűrűt lehetne készíteni a Földünk köré.

➡ *Morális ítélet:* az emberiség szellemi és erkölcsi állapota az idő előrehaladtával minden civilizációs vívmány ellenére egyre silányabbá válik.[16]

➡ *„Addig moralizálj, ameddig a szuronyod ér."*[17] Ez nem cinikus, hanem realista kor- és *kór*diagnózis. Az örök béke, sajnos, nem lehetséges, de a háború(k) kitörési esélyének minimalizálása mégsem reménytelen. Az őrült eszkalációs lendületek kényszereit is talán lehet(ne) csillapítani.

Valóban?

(Keményen ropogó szavak – keményen ropogó fegyverek) A zsidó etnikum/vallás a Közel-Keleten ókori/ótestamentumi gyökerekkel rendelkezik, a modern Izrael állam önlegitimációja is ezen alapul – plusz a XX. századi holokauszton stb. Így azonban még inkább kifeszített a probléma: a zsidóság – mint szemita nép – a Közel-Kelet szemita népei tengerében: megoldhatatlanná keményedett konfliktus.[18] A zsidóság nem vált iszlám hitűvé, az arabok igen. Ábrahámot azonban mind a három monoteista vallás (zsidó, keresztény, iszlám) közös ősatyjuknak fogadja el – ez (lenne) a feloldhatatlan konfliktus gyökere?[19] A közös őseredet hite azonban tanulságos módon a mostani Izrael–Hamász háború előtti Ábrahám-megállapodásokban is egyik fő hivatkozási alap volt[20] – ez semmisült meg a mostani háború egyik „eredményeként":

„Október 8-a reggelén a palesztinok egy teljesen másfajta zsidóval találkoztak. Valakivel, aki sokkal nacionalistább, sokkal vallásosabb, sokkal fegyveresebb. Valakivel, aki már nem hisz a békés egymás mellett élés lehetőségében. Valakivel, aki tudja, hogy a történelem nem ért véget. Valakivel, akinek nincsenek illúziói békével, jó szomszédsággal kapcsolatban. Valakivel, akinek esze ágában sincs jó szándékú gesztusokat tenni, kockázatokat vállalni, *odatartani a másik orcáját is.* Valakivel, aki biztos, hogy nem fog békelufikat eregetni.

Ezzel az új zsidóval együtt Izrael állama is átalakult. A zsidók Athénja átadta a helyét a zsidók Spártájának. Izraelben a naptár újra 1948-at mutat. Mögötte újra egy Holokauszt, előtte újabb háborúk végtelen sorozata. Megsebzett, gyászoló, de elszánt kaszárnya-állam. Na ez az a zsidó és ez az az Izrael, akivel az ismét földre sújtott palesztinoknak le kéne ülniük, önrendelkezést, függetlenséget, államot kunyerálni. Sok sikert kívánok hozzá."[21]

(Az agresszió csillapítása – agresszióval?) A béke valójában nem létezik, de az agresszió fékezhető – agresszióval: „Minél több embert ölünk meg, annál tovább tart a béke" – idézi Somkuti Bálint Lermontov *Korunk hőse* című művét. Kiábrándító, de úgy tűnik, hogy nincs más realista megoldás – mondja Somkuti Bálint.[22] Világunk tehát *thümotikus,* az ön/pusztító, gyilkos, agressziós késztetéseink által meghatározott, az eleve elrendelt, ráadásul még evolúciósan is beprogramozott végzetes sors – és/vagy az örök béke szép látomása mégiscsak több lehet, mint a jeles német filozófus (Kant) könyvtári katalógusokban megőrzött filozófiai (hogy ne mondjam: moralizáló) eszmefuttatásának a címe?[23]

Örök béke helyett a háborúk jogossága mellett lenne célszerű érvelni? Ha nem moralizálok, akkor azt gondolom: a túlélés evolúciós ereje agresszió nélkül nem működik. Valójában tehát az evolúciós ösztön szomatikus késztetés – a kulturális evolúció (empátia, szeretet, hit) ezt az ösztönt elaborálja és szublimálja, így: SZOMATIKUS + SZAKRÁLIS ➡ ÉLET/ERŐ.

Az egyéni és a kollektív gyógyuláshoz ezért a kulturális evolúciós minták revitalizálására is szükség van – például a nemzet (is) lehet ilyen kollektív revitalizációs tényező. A nemzeti identitás politikai-történeti és hatalmi intézménye a nemzetállam. Az állam viszont az az erőközpont, amely a legitim erőszak monopóliumát birtokolva a szabadrablás és gyilkolás önkényével szemben például és többek között, a pénz (adózás stb.) centralizálása révén az agresszió civilizációs/kulturális elfojtása/elaborálása történeti-politikai kényszerével élhet stb.[24]

A politikai/jogi/tudományos – és nem mellesleg: vallási – indoktrináció segítségével a „jogos erőszak" fogalmának gyakorlati alkalmazása persze nem vezet(het) minden vonatkozásban jogtiszta megvalósuláshoz – a bűnös tettek a személyes lelkiismeret kontrollja és/vagy kontrollvesztett működésétől is függ(het).

Mindezek együtt képezik azokat a meghatározó erőket/tényezőket, amelyek az állam politikai-gazdasági érdekei a hatalom logikájával (és nem pusztán az ösztön vezérelte agresszív indulatoktól hajtva) megfontoltan háborúzik és/vagy köt békét. Az állami erőszak és ennek speciálisan összpontosított változata – a háború – az a lehetőség, ahol az ember ugyan ölhet, de nem gyilkos, mert tette legitim. Az állami erőszak is lehet persze illegitim, az állami vezető/k is lehet/nek (háborús) bűnös/ök stb. A politikai gyakorlatban azonban itt nyílik meg *az i/gazság mint játszma* lehetősége, ennek egyik legfőbb (cinikusnak tűnő, de valójában csak realista) kimenetele: *a győztesnek van/lesz igaza.* Ehhez azonban nem elég a nyers erőszak, szükséges a hatalom szofisztikált

kultúrája is – a modernitás eszközei: *piac/pénz, kommunikációs technikák, moralitás/hit* stb. A Nyugatot ezek a tényezők tették a demokrácia és a haladás hordozójává, mintájává – végül is globális hatalmi tényezővé. [25] Ez a folyamat kezdett el szétbomlani a XX. század két világháborújában, totális diktatúráiban, s úgy tűnik, hogy a XXI. században a posztmodern bomlás nemcsak a mikro-társadalmi (pl. családi), hanem a makro-társadalmi (geopolitikai stb.) élet szöveteit is végzetesen roncsolja – *a fejlődés fenntarthatatlanná vált.*[26]

(Én (csak) egy magyar pszichológus vagyok…) Kéziratos jegyzeteimből – 2023. *október 17. kedd* ➡ „Semmi sem népszerűbb a világon egy halott zsidónál, és semmi sem népszerűtlenebb a világon egy élő zsidónál."[27] – Ez a mondat egy harcedzett zsidó katona és egyben egy kiváló biztonságpolitikai szakértő sajátos öndiagnózisa. Én egyik sem vagyok, ám szeretném megérteni az idézett mondatot. Én (csak) egy magyar pszichológus vagyok, aki az „örök békét" pártolná, miközben tudom: „örök béke" eddig nem volt, s ezért valószínűleg nem is lesz az ember(iség) történetében. Ám azt is gondolom: az „örök háború" veszélye, amit ez az idézett mondat is sugall, azért probléma, mert nem a szükséges *szociális agressziót*, hanem a *destruktív agressziót* tételezi az ember antropológiai sajátosságaként. Az önvédelem legitim cselekedet, de az önvédelem leple alatt a bosszú gyilkos indulatait tüzelni nem legitim. A legitim politikai cselekvés feladata (lenne) ugyanis az emberi szenvedések csökkentése, ha lehetséges (lenne): minimalizálása. (A „szenvedés" megszüntetése persze szintén nem lehetséges – ez is az élet szerves része.)

Izrael állam társadalma és kormánya most a „jogos bosszúra" készül, ám Gáza katonai pacifikálása bizonyosan a Robert Castel-féle pontos és találó öndiagnózist még inkább elmélyíti. A bosszú ördögi körének örvénylését, nem kétséges, csak az erő pozíciójából lehet(ne) csillapítani, mert egyfelől a Hamász gyilkos terrorakcióit meg kell büntetni, ám Gáza, általában a palesztinok kollektív bűnössége/büntetése az ördögi kör örvénylését fokozza.[28] Ráadásul az is világos, hogy a Hamász terrorakciója éppen ezt az agresszió-eszkalációt szándékozott kiváltani/kiprovokálni – ez tehát egy olyan csapda, amibe a bosszú fúriái bele szoktak lépni, aminek viszont csak az apokaliptikus (ön)pusztítás vethet véget.

(A hívői hit is képes az önbecsapásos moralizálásra) Ehhez kiváló elemzés: A csecsemőket lefejező Hamász-terroristák éppúgy emberek, mint bármelyikünk – és éppen ez az igazi botrány. – Nem lehet egyszerűen kijelenteni a terrorcselekményekről, hogy azokat „nem emberek" követték el, aztán elégedetten nyugovóra térni, abban a meggyőződésben, hogy az ember „jó".[29]

(Könyv és/vagy Kard – és/vagy Pénz) Október 29. vasárnap reggel ➡ A mai *Vasárnapi Újság*ban a „Lélektől lélekig" rovatban Köves Slomó rabbi gondolatai igazán biblikus mélységeket érintettek, miközben nagyon is aktuális jelentés-összefüggései is voltak: *a Könyv és a Kard egyszerre jött le az égből. A Könyv az életet helyezi szembe a Karddal, a halállal.* Az aktuális jelentés viszont a halállal is szembenéz – kénytelen.[30]

I//GAZSÁG!

Senki se adja fel a fegyverek elhallgattatásának lehetőségét – mondta Ferenc pápa ma a vatikáni Szent Péter téren összegyűlt híveknek.[31]

Ne a Kard, hanem a Könyv legyen az erősebb!

Valójában azonban az igazi erő: a Pénz…

A felborult személyes és kollektív (magyar/európai/keresztény) világrendünk értelmezése igencsak nehéz feladvány. „Lelki Otthonunk"-nak már nemcsak a falai, hanem az alapjai is porladnak.

*(Kis/magyar há*borús *világunk)* November 18. szombat ➡ Ma egész nap a Fidesz tisztújító közgyűlését néztem.[32] Érdeklődésem szakmai (pszichológiai és kommunikációs) volt. A magabiztosság, a sikerorientáltság kétségtelenül mindent áthatott. A kommunikáció dramaturgiája nagyon pontosan kiszámított volt. A körülbelül ötperces felszólalások pörgő ritmusban követték egymást. A hang és fényeffektusok dinamikus lüktetése az erő szinte zsigeri kondicionálását voltak hivatva beépíteni mind a jelenlévőkbe, mind a médiák közvetítésével a politikai nyilvánosságba. Ebben az összhatásban mégis volt néhány egyéni arculat-megnyilvánulás is. Például: *Kövér László*, aki (egyébként szokása szerint) nem finomkodott, keményen kiosztotta mind a hazai, mind az európai uniós ellenfeleket. *Ferencz Orsolya*: ő nem kemény, hanem éles volt, mint valami hideg és acélos kés, a női okosság metsző logikájával érvelt. És persze *Orbán Viktor*: a problémák gyakorlatias összefoglalásával és leegyszerűsítésével, a magyar érdekek patrióta szilárdságával, határozottsággal, s mindenekelőtt a győzni akarás motiválásával az elhivatott politikai vezető arculatát/önképét tovább erősítette.

Ám egy lényeges, tartalmi kritikai észrevételem is van: a Fidesz mint politikai párt természetesen sikerorientált, győzni akar, miközben nem is tematizálja azt, hogy a „növekedés" és a „fejlődés" nem rokon értelmű fogalmak. A „növekedés" hajszolása miatt észre sem veszik: nincs végtelen (gazdasági) növekedés. Az elektromos autó (és az akkumulátor) lett az új „zöld(re mázolt) istenük/bálványuk". A „fejlődés" azonban nem azonos a „növekedéssel" – még elektromos autókkal száguldozva sem.[33]

A fejlődés nem azonos a növekedéssel – erre jó példa Budapest is. 150 évvel ezelőtt született meg Budapest = a nagyváros: három kisváros (Pest, Buda és Óbuda) egyesítésével. Arany János *Híd-avatás* című verse pontos kor- és kórdiagnózis a nagyvárosi Budapestről, az épülő-szépülő, a növekedő városról; egy szürreális látomásban – a Margit-híd ünnepélyes felavatása napján és éjszakáján a hídról a Dunába ugró, reményvesztett emberek forgatagos víziójával – üzen a mi korunknak is.[34] A mai Nagy-Budapest 1950-ben jött létre,[35] egy megalomániás *kór*szak torzszüleménye – napjainkra már egy élhetetlen, saját organikus létét is felszámoló világ. Élnek ugyan itt még emberek is, egyre több autóval, kutyával, egyre több üveg-beton építménnyel (Budapesten például nincs Makovecz-középület), eufemisztikusan *zöldfelületnek* nevezett anorganikus terekkel.

December 22. Péntek. ➡ Világunk nem éppen békés, nyugodt, afféle karácsonyi érzületben ringatózik, hanem nagyon is há*borús* viharokban hánykolódik és fuldoklik. Hallgatom Orbán Viktort – derekas, magyar patrióta harcos, de bizony szinte reménytelen küzdelmet folytat.[36] Azt a megállapítását, törekvését (vagy inkább vágyálmát?) különösen figyelemre méltónak tartom, hogy: *„Magyarország nem kompország, hanem inkább stégország.* – A magyarok a történelem során mindig keresték a kapcsolatot a keleti és a nyugati világgal is, jelenleg pedig mindkét irányból érkezők jól érzik magukat az országban. Mi jól értjük a keletet és a nyugatot is, tudunk együttműködni, ez egy óriási lehetőség, amit ki kell használni."[37]

Nem fenntartás nélkül, de azért én is abban reménykedem, amit Tölgyessy Péter mond, Orbán Viktort idézve:

„Orbán Viktor szerint »ő nem a Nyugat fekete bárónya, hanem az első fecskéje, és őt fogják majd követni« – emlékeztetett az alkotmányjogász. – Nagyjából az a teóriája a miniszterelnöknek, hogy ami hazánkban igaz, miért ne lehetne igaz a Nyugat egészére, többek között az, hogy a hagyományos politikai oldalak eltűnnek, megsemmisülnek – mint nálunk az MSZP és az SZDSZ –, a jövő politikája pedig az lesz, amit ő képvisel."[38]

A kétkedésem abból fakad, hogy ez a fajta egység-vízió inkább csak afféle politikai kommunikációs termék, retorikai fogás, a hívek lelkesítésére alkalmas látomás. Az „egység" azonban – mint polgári demokratikus szociológiai és politológiai valóság – csak a pluralista csoportérdekek erőterében érvényesülhet és működhet. Ehhez azonban távlatos, stratégiai tudatosság és taktikai ügyesség, helyzetfelismerés, mindennapos küzdőkészség (mondhatni: machiavellizmus) szükséges.[39] Orbán Viktor (eddigi) sikereinek valóságos alapja éppen stratégiai és (még inkább) taktikai manőverezési képessége, sőt néplélektani érzékenysége – a magyar észjárás élet- és értékvilága személyes mentalitásában.[40] A saját, az ország(a) és az Európai Unió politikai jövőjének összekapcsolása azonban nemcsak politikai kommunikációs/retorikai „termék", hanem afféle *pszichológiai projekció* is – *személyes karizmatikus teljesítmény, természetesen azzal a szakértői és médiaprezentációs apparátussal, ami ezt az eszmét=víziót=személyiséget a nyilvánosságba közvetítette/közvetíti is.* Ám éppen itt rejlik egy igazi politikai és pszichológiai probléma:

(Társadalmi katasztrófavakság) A nyugati típusú polgári demokráciák politikai szereplői (politikai vezetők és választóik) ugyanis egy sajátos *társadalmi katasztrófavakságban* szenvednek. Egyfelől a választási ciklusokkal felszabdalt időstrukturálás, másfelől a marketinges kampánytechnikai konfliktuskezelés szinte immunissá teszi a politika szereplőit az itt szóban forgó problémák valódi mélységének és horderejének artikulálására is – legyenek bármely oldal pártján, kormánypártiak, ellenzékiek. Ez például azt jelenti, hogy a „fenntartható fejlődés" fogalma is afféle üres politikai szlogenné vált – esetleg környezetvédelmi, netán „zöld" politikai megfontolásokat is mérlegelnek –, de valójában a „probléma" mélyén rejlő igazi konfliktust nagyon is elfojtják. A politikusok azért, mert ők a „következő" választást is szeretnék megnyerni. Kampánytechnikai forgatókönyveikben ugyan dúsan tenyésznek a negatív kampány démonikus sugallatai és látomásai – a „másikról". A saját üzenet azonban, ezt jól tudják, nem lehet „negatív" – a *happys* kommunikációs lendület lehet csak a nyerő: az apokaliptikus víziók viszont *„rémálmok".*

A választópolgárok pedig azért partnerek ebben a politikai játszmában, mert alapvetően ők is csak az éppen soron lévő választáskor szeretnének „győzni". A „józan többség" egyébként is *mindenféle bizonytalanságot minimalizálni szeret(ne).* Ez ugyan nagyon is érthető és rendjén is lenne, ám éppen most – az állandó és turbulens veszélyek korában – nem igazán nyerő opció. Ennek a csapdának a kikerülése a valódi tét – de nem csak Magyarországon.

A „régi kerékvágásba" visszatérni azonban nagy valószínűséggel már sehol sem lesz lehetséges. Ha tehát nincs – nem lesz – megfelelő diagnózis a civilizációs/kulturális és humánökológiai vész- és véghelyzetről, akkor a valódi kibontakozás, a gyógyítás, a terápia sem fog sikerülni. Élelmisze*rhiány, járvány és háború: halmozódó katasztrófák. Ezek a visszacsatolások azonban könyörtelenül* visszas*zabályoznak...*[41]

A szikár valóság tehát az, hogy sodródunk a háborúba, s ugyan valamikor talán lesz (ideiglenesen) béke – ám csak egy dolog biztos: *holnap is* több lesz a napfény. Ha nem ereszkedik ránk a sötét és fullasztó szmog.

Ezek után azt gondolom, hogy nem pusztán valamiféle retorikai fogás ezt a kérdést föltenni: *A magyarság túlélési esélyei – a Kárpát-medencében=Kárpát-hazában – nem reménytelenek?* Egy lehetséges válasz(om):

(Keresztény »politikai« identitás) Az emberi lélek *a puszta ismereteken túl identitása építésére is* vágyik. Egy Istent-felejtő, keresztény gyökereit elveszítő poszt/modern világhelyzetben maradtak még néhányan, akik *keresztény (politikai) identitásu(n)k*

megszilárdítására is törekednek – innen és túl a politikán, de mégis határozottan politizálva is. Ehhez a bátor szellemi törekvéshez én Balás Béla emeritus püspök gondolatai között igazán figyelemre méltó megállapításokat találtam.[42]

Például: „Politizálni, közügyekkel törődni, mindenkinek kell! A politizálás a mi szótárunkban a szeretet, a felelősség művészete, a másik szolgálata. Mindenben van politika, de a politika nem minden. A Biblia telve van ragyogó példákkal, csak másként szól, mint ahogy megszoktuk."

Ilyen egyszerű, de határozott kijelentő mondatokban szólnak, szinte evidenciaszerűen, a következő példák is: „Isten, mivel maga a szeretet, sehogy se maradt meg az egek lakójának. Szembeszállt a káosszal és nem tisztelte másságunkat. Beavatkozott Káin magánéletébe, Ábrahámot rávette a közügyekre, majd Mózest nemzetközi konfliktusba sodorta. Jeremiás és Ezdrás fedőnevű ügynökeivel ellenállási mozgalmat indított a kisemberekért. Dánielt, a határon túli kisebbségek képviselőjét, Baltazár lakomáján egyoldalú médiaelőnyhöz juttatta, így megbontotta az addigi egyensúlyt és előkészítette a pogányok Galileáját a Pusztába Kiáltó szavára."

De még nincs vége ennek a sodró erejű, meghökkentő evidenciákkal és szokatlan gondolati és érzelmi asszociációkkal is a keresztény identitást építő lendületes felsorolásnak – jönnek az újszövetségi példák:

Isten ugyanis „Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén személyesen belépett a napi politikába, majd fokozatosan megszállta a világot, mert nem fért el a sekrestyében. Maga körül feldühítette a hamisakat és lázba hozta az igazakat. Miatta őrült meg a beépített Júdás, és tőle nem tudott aludni a köztisztviselő Pilátus."

A kampánypszichológiai összefüggések is rendkívül meghökkentők, de találók:

Isten első számú jelöltje 33 éven át kampányolt, „megbukott nagypénteken, és mégis győzött húsvétkor. Ezzel azonban nem elégedett meg. Ő ugyanis nem győzni, hanem meggyőzni akart. Igényt tartott a világ jobbszélére is, balszélére is, sőt a centrumra is."

Valójában azonban Isten nem valamiféle (lefizetett/megvásárolható) kampánymenedzser, első számú jelöltje sem holmi ügyes(kedő) spin doctorok kommunikációs trükközéseinek „arculati" látványterméke, mert „Bántotta őt a lakomán üresen maradt hely, fájt neki a piacon ácsorgó, a gyümölcstelen ág és a kamattalan tőke. Tüzet hozott, amit lángoltatni akart. Ehhez viszont vérkönny kellett, majd meghasadt Szív és áradó Lélek."

Nem csoda, ha „mindez megtörtént": Isten részéről „minden rendben" – ám „részünkről annál kevésbé. A helyzet ezért pocsék és ezért tart még a történelem."[43]

A történelemnek tehát koránt sincs vége. Nekünk, magyaroknak sem lesz végünk!

A helyzet tehát pocsék – ezért mégsem reménytelen…[44]

IRODALOM

Balás Béla: *Túl a politikán – Történetek, gondolatok. Betonba öntve.* Budapest, 2021, Szent István Társulat.

Bendell, Jem – Read, Ruppert (szerk.): *Mélyalkalmazkodás. Eligazodás az éghajlati káosz valóságában.* Budapest, 2023, L'Harmattan Kiadó.

Bereczkei Tamás: *A belénk íródott múlt. Evolúció és emberi viselkedés*. Budapest–Pécs, 1998, Dialóg Campus Kiadó.

Bereczkei Tamás: *Machiavellizmus. A megtévesztés pszichológiája.* Budapest, 2016, Typotex Kiadó.

Bernek Ágnes: A kelet-közép-európai régió a XXI. századi geopolitika nagy sakktábláján. *Köz-Gazdaság,* 2015. 1. sz. 77–90. o. – http://unipub.lib.unicorvinus.hu/1917/1/kg_2015n1p77.pdf

Bernek Ágnes: Hazánk keleti nyitás politikája és a 21. századi geopolitikai stratégiák összefüggései. *Külügyi Szemle,* 2018. nyár, 122–144. o. – https://kki.hu/assets/upload/06_Bernek_Agnes.pdf

Coutois, S. és mtsai: *A kommunizmus fekete könyve.* Budapest, 2000, Nagyvilág.
Deme Tamás: Az egyetemes magyar észjárás. Karácsony Sándor társaslogikája. *Kommentár*, 2023. 1. sz. 114–122. o.
Drábik János: *Egyenlők és egyenlőbbek. A szemitizmus szervezett magánhatalom.* Debrecen, 2014, Gold Book.
Elias, N.: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások.* Budapest, 1987, Gondolat Kiadó.
Ferguson, Niall: *A pénz felemelkedése. A világ pénzügyi történelme.* Budaest, 2010, Scolar Kiadó.
Ferguson, Niall: *A tér és a torony. Hálózatok, hierarchiák és harc a globális hatalomért.* Budapest, 2019, Scolar Kiadó.
Flaisz Endre: Négymilliárd áldozat. Háborúk: az emberiség máig nem tanult. *Hetek,* 2002. november 29. – https://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/200211/negymilliard_aldozat
Földi László: *Háború.* Köröstárkány–Kápolnásnyék, 2019, Kárpátia Stúdió.
Hermann, Margaret G.: *A vezetés összetevői.* In Lányi Gusztáv (szerk.): *Politikai pszichológia.* Szöveggyűjtemény. Budapest, 1996, Balassi Kiadó – ELTE Szociológiai Intézet, 205–220. o.
Houghton, David Patrick: *Political Psychology. Situations, Individuals and Cases.* New York – London, 2009, Routledge. – https://tsu.ge/data/file_db/faculty_psychology/Political_Psychology.pdf
Johnson, D. B.: *A közösségi döntések elmélete*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó.
Kant, I.: *Az örök béke.* [1795] Budapest, 1985, Európa Kiadó.
Karácsonyi Dávid: Felosztás vagy felemelkedés? Ukrajna, Európa „nagy tortája”. *Tér és Társadalom,* 2018. 4. sz. 54–83. o.
Karlovitz Kristóf: Zöld zöldségek – a közlekedés jövőképe. *Autómotor*, 2021. május 4. – https://www.automotor.hu/aktualis/zold-zoldsegek-a-kozlekedes-jovokepe/
Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél.* 1930. Negyedik fejezet, melyben régi barátjával a „Becsületes város”-ba tesz kirándulást. – https://mek.oszk.hu/00700/00744/00744.htm#4
Lányi Gusztáv (szerk.): *Politikai pszichológia.* Szöveggyűjtemény. Budapest, 1996, Balassi Kiadó – ELTE Szociológiai Intézet.
Lányi Gusztáv (szerk.): *Politikai Pszichológiai Tanulmányok: I. Mi a politikai pszichológia? II. Politika, testközelben. III. Személyiség és politika. IV. Politikai konfliktusok. V. Politikai választás, politikai kampány. VI. Tömeg(lélektan) és politika. VII. Politikai kultúra és politikai szocializáció. VIII. Politikai vezetők és arculatok. IX. Választói magatartás és kampánypszichológia. X. Politikai magatartásformák, szimbólumok és hagyományok. /Munkafüzetek 55., 56., 57., 58., 59., 60., 61., 78., 79., 80. – Sorozatszerkesztő: A. Gergely András/ Budapest, 1999/2000/2001, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont.*
Lányi Gusztáv (szerk.): Politikai pszichológia – politikai magatartásvizsgálatok. A politikai pszichológia szemléleti sajátosságairól. Vitakötet. (Vitapartnerek: A. Gergely András, Buda Béla, Csizmadia Ervin, Garai László, Gyáni Gábor, Kiss Endre, Kiss Paszkál, Münnich Iván, Pataki Ferenc, Pléh Csaba, Szabó Ildikó, Szabó Márton, Zsolt Péter). Budapest, 2005, Jószöveg Műhely Kiadó.
Lányi Gusztáv (szerk.): *Politika pszichológiai tükörben. Magyarország: 1990–2005.* Budapest, 2006, Jószöveg Műhely Kiadó. Benne kiváló tanítványaim tanulmányai: Pintér Róbert: Bokros Lajos…(67–110. o.); Balogh Gábor: Politikai blöff (155–179. o.); Kovács Melinda: Titkok és játszmák (180–204. o.).
Lányi Gusztáv: *Fenntartható? Fejlődés? Pszichológiai elemzés a Balatonról.* Budapest, 2019, Széphalom Könyvműhely.
Lányi Gusztáv: Igazságok és i/gazságok. Politikai játszmák. *Századvég,* 2021. 2. sz. (június) 125–148. o. https://szazadvegkiado.hu/custom/szazadvegkiado/image/data/srattached/5cdf56a580944e983bb27251a70ee829_szazadveg_2021-02%20web.pdf
Lányi Gusztáv (szerk.): *Politikusok – élettörténetek. Politikai pszichohistóriák és pszichobiográfiák.* é. n. (1) (Kiadásra előkészített kézirat)
Lányi Gusztáv: *Társadalomlélektan: társ-a-dalom-lélek-tan. Válogatott tanulmányok és töredékes holmik.* é. n. (2) (Kiadásra előkészített kézirat)
Le Bon, G.: *Múlt és jövő. Gondolatok a világháborúról, békéről s a népek és a kultúra sorsáról.* Budapest, 1920, Franklin Társulat.
Lifton, R. J.: *Náci orvosok. Az orvosi eszközökkel történő emberölés és fajirtás lélektana. Pécs,* 1997, Alexandra Kiadó.
Lipset, S. M.: *Homo politicus.* Budapest, 1995, Osiris Kiadó.
Malthus, Thomas: An Essay on he Principles of Population. [1798] London, 1998 – http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf
Maróth Miklós: Hogyan lehet megőrizni Európa keresztény identitását? *Polgári Szemle,* 2018. 1–3. sz. 15–27. o. – http://real.mtak.hu/91863/1/PSZ%202018.%201-3.szam_beliv_3.pdf

Mills-Bricknell, Sara-Anne: *The use of psychology in campaign design.* 2020 – https://www.see-media.co.uk/2020/04/17/the-use-of-psychology-in-campaign-design/
Mutz, Diana C.: Political Psychology and Choice. In Goodin, R. E. (ed.): *The Oxford Handbook of Political Science,* Oxford, 2013, Oxford University Press.
Newman, B. I.: *Politikai marketing.* Budapest, 1999, Bagolyvár Könyvkiadó.
Newman, B. I.: *A politika tömegmarketingje.* Budapest , 2000, Bagolyvár Könyvkiadó.
Peterson, David A. M.: Uncertainty and Campaigns. The Psychological Mechanism Behind Campaign-Induced Priming. *American Political Research,* 2014 – https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1532673X14535075
Philips, Peter: *Giants. The Global Power Elite.* 2018, Seven Stories Press.
Renner, Michael: *A háború vége. A világ helyzete.* Budapest, 1999, Föld Napja Alapítvány.
Rhodes, R. A. W. – Paul't Hart (eds.): *The Oxford Handbook of Political Leadership.* Oxford, 2014, Oxford University Press.
Sass Judit: A politikai pszichológia. In Pléh Csaba (főszerk.): *Pszichológia*. Budapest, 2022, Akadémiai Kiadó, 739–815. o.
Shavit, Keren: Socialpsychological Foundations of Israel–Palestin Conflikt. In Keren Shavit – Eran Halperib (eds.): *Social Psychology Perspektive on the Israel–Palestin Conflikt.* 2016, Springer – https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-24841-7_1
Sloterdijk, P.: *Harag és idő. Politikai-pszichológiai kísérlet.* Budapest, 2015, Typotex Kiadó.

.

JEGYZETEK

1 Lányi (és kiváló tanítványaim: Pintér, Balogh, Kovács) 2006.
2 Földi 2019.
3 Houghton 2009: 157–167. o.; Johnson 1999: 100–173. o.; Lipset 1995: 207–302. o.; Mills-Bricknell, Sara-Anne 2020; Mutz 2013; Newman 1999, 2000; Peterson 2014.
4 Lásd ehhez még ezt a tanulmányomat: Lányi 2021.
5 Kosztolányi 1930.
6 https://www.portfolio.hu/gazdasag/20220128/haputyin-tamad-europa-a-hideg-padlora-rogyhat-az-orosz-energiafuggoseg-miatt-523787
7 Bernek 2015, 2018; Karácsonyi 2018.
8 Ezzel kapcsolatosan igen tanulságos kortársi diagnózis: Le Bon 1920.
9 Israel has declared war after hit by a shocking attack by Hamas militants – https://www.youtube.com/watch?v=-5GUjb_3V5A
10 https://mandiner.hu/kulfold/2023/10/ferenc-papa-a-terrorizmus-es-a-haboru-semmilyen-megoldashoz-nem-vezet
11 https://mandiner.hu/kulfold/2023/10/robert-c-castel-izraelbol-uzent-magyarorszagnak-tanulnia-kell-a-megprobaltatasainkbol
12 Sir 24,23-31 – https://igenaptar.katolikus.hu/nap/index.php?holnap=2023-10-08
13 List of wars by death toll. (Kiváló és részletes adatbázis az ókortól napjainkig) Canadien Army Journal, 2002. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_wars_by_death_toll
14 Coutois és mtsai 2000.; Lifton é. n. (1997)
15 Renner 1999: 166–185. o.
16 Flaisz 2002.
17 Robert C. Castel: Az űrben mérhet bénító csapást a modern világra Oroszország – Karc FM. https://www.youtube.com/watch?v=B56vh8oxUjA (10:13)
18 Lásd ehhez Shavit 2016.
19 Ez annál is inkább nem puszta kérdés, mert a három monoteista vallás között valódi és eredendően is konfliktusos a kapcsolat. Vö.: Maróth 2018: 19–21. o.
20 Ábrahám-megállapodások – https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%81brah%C3%A1m-meg%C3%A1llapod%C3%A1sok
21 Robert C. Castel: Október 8-a reggelén a palesztinok egy teljesen másfajta zsidóval találkoztak. – https://mandiner.hu/kulfold/2023/11/oktober-8-a-reggelen-a-palesztinok-egy-teljesen-masfajta-zsidoval-talalkoztak#google_vignette – Kiemelés: LG.
22 Jelentés: a Hamász és az Al-Kaida a magyar határt ostromolja? – Somkuti Bálint, 2023. november 3. – https://www.youtube.com/watch?v=h-c-8KqVAhA (16:52).
23 Bereczkei 1998; Kant 1795/1985; Sass 2022: 741–743. o.; Sloterdijk 2015.
24 Lásd ehhez Elias 1987: 503–676. o. („Az állam szociogeneziséhez").
25 Ennek a nyugati típusú modernitásnak egyik legfőbb megvalósítói a zsidóság, mindenekelőtt a zsidó bankárok (pl. a Rothschildok) voltak. Lásd ehhez: Ferguson 2010: 80–100. o.; Uő, 2019: 180–187. o; Lásd még Drábik 2014; Philips 2018.
26 Lásd ehhez Lányi 2019.
27 Robert Castel: „A képekről nem beszélek, de a szagok örökké az orromban maradnak" – nagyinterjú Robert C. Castellel. Mandiner, https://www.youtube.com/watch?v=-_CQzzP3ZL4
28 Vö.: „Az izraeli bosszú ellenbosszút fog kiváltani" – Maróth Miklós a Mandinernek. https://mandiner.hu/kulfold/2023/12/az-izraeli-bosszu-

ellenbosszut-fog-kivaltani-maroth-miklos-a-mandinernek

29 Copf Áron kiváló elemzését lásd itt: https://mandiner.hu/kulfold/2023/10/a-csecsemoket-lefejezo-hamasz-terroristak-eppugy-emberek-mint-barmelyikunk-es-eppen-ez-az-igazi-botrany

30 https://mandiner.hu/kulfold/2023/10/izrael-gaza-tudositas

31 https://www.portfolio.hu/global/20231029/folytatodik-az-izraeli-szarazfoldi-akcio-gaza-ellen-hireink-a-kozel-keleti-konfliktusrol-vasarnap-648463

32 https://m.facebook.com/hirtv/videos/684357353686418/

33 Vö.: Karlovitz 2021.; Lásd még: *A zöld képmutatás a legszegényebbeket sújtja* – https://neokohn.hu/2022/02/15/a-zold-kepmutatas-a-legszegenyebbeket-sujtja

34 Arany János: Híd-avatás, 1877. aug. 22.

35 https://hu.wikipedia.org/wiki/Nagy-Budapest

36 Nemzetközi sajtótájékoztató 2023.12.21. https://www.youtube.com/watch?v=2rHAIU4JSiY – Napi aktuális – Orbán Viktor (2023. 12. 21) – HÍR TV – https://www.youtube.com/watch?v=ZOXfzLrtu4w

37 https://magyarnemzet.hu/belfold/2023/12/orban-viktor-interjut-ad-a-hir-tv-nek-kovesse-nalunk-eloben#google_vignette – Kiemelés: LG.

38 https://mandiner.hu/belfold/2023/12/tolgyessy-a-partizanban-lenyegesen-nagyobb-lett-orban-viktor-nemzetkozi-mozgastere#google_vignette – Az Orbán-rendszer sértetlenül átvészelte a legnagyobb válságát / Tölgyessy 2023-ról – https://www.youtube.com/watch?v=FGFBGR-9_Fw

39 Vö.: Bereczkei 2016; Hermann 1996; Rhodes és Hart 2014.

40 Lásd ehhez Deme 2023: 114. o. – Ez a kérdés azonban, természetesen, sokkal összetettebb probléma: igazi politikai szocializációs, identitáspszichológiai, élettörténeti, pszichobiográfiai elemzést igényel(ne).

41 Vö. Bogár László: Mindig Aldi, avagy demográfia, démonok és detonátorok. – https://www.youtube.com/watch?v=_KShOILQL3E&t=499s (8:21-től) –Davos, avagy háború, himlő, hadova. – https://www.youtube.com/watch?v=97apywjdLFg (14:14-től); Lásd még Thomas Malthus 1798–1998.; Bendell és Read 2023.

42 Balás 2021

43 Uo. 21–22. o.

44 A betonba öntött, mégis emelkedett (fő)papos mondatok „operacionalizálása" számomra a konkrét tudományos és egyetemi munka (volt), illetve ebben a prózai tevékenységben (és gyűrődésekben) hallgatóimmal együtt kiérlelt közös gondolataink megírása és publikálása – volt. Hol nem volt! Éppen ezért még lesz, talán még betonba öntve is. De lehet, hogy inkább tölgyfába faragva. Lásd ehhez Lányi 1999/2000/2001 – Lányi 2005, 2006 – Lányi é. n. (1) – Lányi é.n. (2).

KÖVECSES LÁSZLÓ

SZÁZADOK

Magyar várakozások – nyugati reakciók: a mohácsi csata erkölcsi vetülete a korabeli Európában

Az 1526-os mohácsi csata kapcsán számos korabeli szerző firtatja a tragédia bekövetkeztének felelősségét. A szakirodalomban már jól ismert, a magyar nemességet ostorozó források mellett nem elhanyagolható a külföldi, vagyis a hatékony nyugati segítség hiányát felrovó szövegek száma sem. Jelen tanulmány elsősorban ez utóbbi forráscsoport alapján kíván egy újfajta nézőpontot felvillantani. E megközelítés a magyar társadalom egyébként vitathatatlan belső gyengeségei helyett az ország nemzetközi kapcsolatrendszerére, valamint a totális vereségre adott külföldi közvéleményre és reakcióira helyezi a hangsúlyt. Az oszmán hódítás ideológiai hátterének bemutatása után a tanulmány egyrészt az ütközőállami lét tragédiáját már a 16. század közepén leíró forrásokat elemzi. Másrészt a törökellenes magyar és európai összefogás esetlegességével, illetve adott esetben elárulásával foglalkozó korabeli írásokat vizsgálja. Összességében megállapítható, hogy a kortársak zöme a szomszéd országnak, a keresztény testvérnek való segítségnyújtást erkölcsi kötelezettségnek tartotta volna, azonban a szilárd nyugati szövetségi rendszer hiánya ezt egészen 1683-ig meggátolta.

(Ki a felelős?) A legtöbb kudarccal záruló politikai vagy katonai vállalkozás után nem szokott elmaradni a felelősség firtatása. Nem volt ez másként az 1526-os mohácsi vész után sem. A kortárs szerzőktől kezdve napjaink történészeiig számtalan irodalmibb vagy szaktudományosabb értekezés született már a vesztes csata okairól. Ezek a kritikai hangvételű írások három fő irányba mutatnak.

Elsősorban felvetik a korabeli uralkodóréteg, így a király és a nemesség szerepét a tragédia bekövetkeztében. E vélekedés fő tézise az, hogy a korszak magyar nemessége képtelen volt az összefogásra és az ország szétzilált állapota ágyazott meg a fatális vereségnek. Tóth Gergely (2019) közelmúltban megjelent tanulmánya nagy alapossággal mutatja be a bűnbakképzés mint propagandaeszköz alkalmazását a 16. századi, túlnyomórészt Habsburg-párti német történetírók munkáin keresztül. A Habsburgokhoz kötődő humanisták sallustiusi mintára a Jagelló-kort hanyatlásként írják le, amelyből következik a Szapolyai János vezette csoportosulás uralkodásra való alkalmatlansága. Végső soron tehát a magyar nemesség lesz az a bűnbak, amely felelős a király haláláért és az oszmán előrenyomulásért.

Vekerdi László (1976, 716) találó megfogalmazásában a „pártütés-modell" hívei szerint a gyenge király és a széthúzó, kapzsiság vezette főurak okolhatók a mohácsi katasztrófáért. Ezt a narratívát vallotta a hazai kortársak közül például Szerémi György (1543 [1961]) udvari káplán és Forgách Ferenc (1572 [1982]) váradi püspök, akik azért azt is hozzátették emlékirataikban, hogy a Habsburg-család sem sietett a magyarok segítségére a vészterhes időkben. Modernkori történészeink közül Ortvay Tivadar (1910 [2010]) és Nemeskürty István (1966) munkássága illik ebbe a vonulatba. Utóbbi különösen a „világszínvonalú úri banditizmus" szófordulattal hozta be újra a tudományos vitaéletbe a már kevésbé elterjedt pártütés modellt. Napjaink történészei közül leginkább Illik Péter (2015) és Botlik Richárd (2018) képviselik azt a nézőpontot, hogy megfelelő katonai előkészületek esetén elkerülhető lett volna a bukás.

Másodsorban jelentős támogatást élvez az a nézet is, miszerint a súlyos vereség egy világhatalmi konstelláció eredménye. Ennek értelmében nem hibáztatható a korabeli vezetőréteg, hiszen minden tőlük elvárható katonai előkészületet megtettek. Rendszeresen elhangzó érv, hogy a 16. századi Európában egy 25 ezres sereg, mint amely II. Lajos király rendelkezésére állt, példátlanul nagy létszámúnak tekinthető. Szulejmán szultán mintegy 80 ezres serege nyilvánvalóan legyőzhetetlen ellenfél lett volna bármely európai uralkodó számára. Ez a történelmi determinizmusra alapozó álláspont tekinthető dominánsnak az 1970-es évek óta a történészek körében (Barta 1976, 926; B. Szabó 2006, 30–31; Szakály 1975), de például már Szegfű Gyula (1935) is e mellett foglalt állást.

Harmadsorban nem elhanyagolható azon források száma sem, amelyek a külföldi, vagyis a nyugati segítség hiányát okolják a csatavesztés és az utána következő frontországi állapot kialakulásáért is (Barta 1976, 925). Az előbbi értelmezési modelleknél jóval kevésbé elterjedt ez a megközelítés, amely a segítségnyújtást elmulasztó vagy elodázó európai hatalmak felelősségével foglalkozik. Jelen tanulmány elsősorban ez utóbbi forráscsoportot kívánja elemezni. Indokolt egy újfajta nézőpont beiktatása már csak azért is, mert a korábbi történészi megközelítések túlnyomórészt a magyar társadalom belső viszályaira, katonai és pénzügyi erejére fókuszáltak, ezek alapján jutottak elmarasztaló vagy felmentő álláspontra. A nemzetközi kapcsolatrendszer, a külföld szerepe a mohácsi történésekben és a vereségre adott reakciói csak mellékszálként kerültek elő a legtöbb munkában.

A tanulmány két fő gondolati elem köré szerveződik. Egyfelől az ütközőállami lét tragédiája már a 16. század közepén megjelenik a források szintjén. Másfelől az oszmánellenes magyar és európai összefogás aláásása, adott esetben elárulásának kérdése szintén jelen van a korabeli közbeszédben.

(A hódítás jellemrajza) Témánk részletes kifejtése előtt fontos tisztázni, hogy valójában mitől vált sikeres hódítóvá az Oszmán Birodalom. Mi kellett ahhoz, hogy egy kis-ázsiai szultanátus évszázadokon keresztül fenyegetést jelentsen nemcsak Magyarországra, de egész Európára is? A kérdésre számos választ kínál a turkológia.

Korábban konszenzus övezte azt a magyarázatot, hogy az oszmán expanzió hajtóerejét a *dzsihád* vagy *gazá*, azaz az iszlám szent háború kötelessége adta (Fodor 2001, 170–173). Mára azonban bebizonyosodott, hogy ez csak egy tényező a többi közül, ráadásul a szent háború elvét elsősorban nem a keresztény területek meghódításakor alkalmazták, hanem a különféle muszlim népcsoportok és fejedelemségek egyesítésére szolgáló ideológia volt. A szinte állandó háborús állapotok vezettek több kutatót is arra a következtetésre, hogy a hódítás volt maga a lételeme *(raison ’d étre)* a birodalomnak, hiszen erre rendezkedett be a teljes államapparátus (Sugar 1978). A költséges hadviselés pedig annak köszönhetően volt fenntartható hosszú távon, hogy az Oszmán Birodalom európai összehasonlításban páratlanul centralizált volt és a nyugati értelemben vett magántulajdon nem létezett (Hegyi 1976). A szultán valamennyi földterület ura volt, abból legfeljebb csak bizonyos személynek adott használatba, de a földbirtok nem volt örökíthető.

Egy másik, markánsan jelen lévő harcos ideológia az aranyalma *(kizil elma)* mondakörhöz kötődik (Fodor 2001, 173–175). Ennek lényege, hogy az aranyalmát – valószínűleg Justinianus bizánci császár lovas bronzszobrának mágikus aranyozott gömbjét – birtokló szultán a hitetlenek felett aratott győzelemmel világuralmat fog gyakorolni. Bizánc 1453-as elfoglalása után már Budára, sőt Bécsre és Rómára vonatkoztatták az aranyalma kiterjesztésének gondolatkörét. Ismeretes néhány kifejezetten

Magyarország-specifikus expanziós ideológia is (Fodor 2001, 176–177). Az egyik szerint a magyar Szent Korona valójában Nagy Sándortól származik, akinek örököse a padisah, azaz a szultán, így végső soron a magyar királyok uralma is a szultántól eredeztethető. A másik hódító érvrendszer egyszerűen csak a szablya jogára, vagyis az erőfölényre hivatkozik az oszmán fennhatóság igazolásaképpen. Ennek jegyében 1526 után a török követek Szulejmán karddal meghódított saját országaként hivatkoztak Magyarországra.

Nem vonatkoztathatunk el ugyanakkor a korabeli keresztény magyarázatoktól sem. Alapvetően kétféle toposzt lelhetünk fel a kortársak írásaiban: a „kereszténység védőbástyája" humanista toposzt és az „isteni büntetés" jellegzetesen, de nem kizárólag protestáns toposzát. A zsidó–magyar sorspárhuzamot létrehozó wittenbergi történelemszemlélet szerint a történelmet Isten irányítja, aki büntetésül küldi az oszmán seregeket a keresztény világra. Ez különösen jól megmutatkozik Magyarország esetében, ahol a magyarság megmenekülését a további sorscsapásoktól a bűnökből való megtérés jelentheti, hasonlóan az ószövetségi zsidó néphez. Farkas András már 1538-ban világos párhuzamot állít fel verses krónikájában a zsidó és a magyar nép hányatott történelme között. Csányi Ákos 1561-ben írja egy levélben, hogy a magyar nemzet a zsidóhoz hasonló (500 levél, II. 249). E teleologikus történetszemléletben az oszmán hódítók azonnal visszavonulnak, amint megtisztult bűneitől a magyar nemzet. Ez a toposz fellelhető a katolikus Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposzában is 1651-ben, vagyis egy tartós eszmeáramlatot jelentett az isteni büntetés motívuma a kora újkorban.

Nem mindenki osztotta azonban a wittenbergi iskola nézőpontját az oszmán terjeszkedéssel kapcsolatban. Az 1525–26 fordulóján Budán élt Johannes Cuspinianus, I. Ferdinánd főherceg követe mély megvetéssel viseltetett az eszmerendszer kidolgozójával szemben egy 1526 végén elmondott beszédében a birodalmi gyűlésen: *„Ne vezessen titeket, ó fejedelmek, egy bizonyos személy hazug okoskodása. Hogy a török elleni harc Isten elleni harc bűneink miatt. Ha ez a prókátor szomszédunk volna, hamis és ostoba véleményével nyíltan bevallaná őrültségét. Nem akartalak megnevezni, megkímélnélek téged, Luther. De mivel könyveidben, egyikben is, másikban is és legutoljára abban, amit Assa atyádfiához írtál, mint valami teljességgel hazug látnok újra meg újra ismételgeted, hogy a török háború esztelenség, és csak te egyedül vagy próféta, aki látod a jövendőt, kívánom neked, hogy lásd meg Budán, a királyi székvárosban a zsarnok Solometet, amint feleségedet megbecsteleníti, fiadat vagy lányodat meggyilkolja és a kutyák elé veti, hogy mindenki szemlélhesse vallásosságodat és állhatatosságodat, neked, aki az emberek közül egyedül vagy híján az emberi érzésnek, emberi törvényen kívül állsz, kő vagy inkább, mint ember"* (Kenyó 2011, 94–95).

A védőbástya toposz jóval a reformáció előtti időkre nyúlik vissza, sokáig azonban csak a latin nyelvű humanista irodalomban terjedt el. A 16. század második felében megjelenik a magyar nyelvű szépirodalomban is, például Balassi Bálint *Hatvanhatodik* című versében *(Ó, én édes hazám, te jó Magyarország, / Ki kereszténységnek viseled pajzsát)*. A korszak magyar nyelvű levélirodalmában ugyanakkor már korábban is előfordul, első ízben Csányi Ákos levelezésében. Ez abból a szempontból is különleges, hogy jelen esetben humanista műveltséggel nem rendelkező, latinul nem tudó kisnemesi származású rétegről beszélünk (Őze 1996, 101).

A hódítás eszmei hátterének indoklásakor tehát mind a keresztény, mind a muszlim oldalon találkozhatunk allegorikusabb és pragmatikusabb magyarázatokkal. Fontos látni ugyanakkor, hogy az oszmán jelenlét állandósulásával párhuzamosan egyre inkább visszaszorult úgy a védőbástya gondolata, mint a választott nép tudata, mert helyüket fokozatosan átvette a két tűz közé szorult ország toposza.

(Ütközőállami lét) Az előbbiekben leírt hódító típusú államberendezkedésnek a határai tolódtak ki Magyarország területére a 16. században és maradtak is ott a 17. század végéig. A Kárpát-medence területén csaptak össze évszázadokon keresztül az oszmán és a Habsburg birodalmak, melyet ideológiai értelemben a keresztény Nyugat és az iszlám Dél ütközőzónájának tekinthetünk. Ezt a tartós ütközőterületi létformát nevezte el *Grenzkriegertum*nak Paul Wittek (1934) osztrák történész. A határvidéki életforma jellegzetességei az állandó mozgás a szembenálló felek részéről, az etnikai sokszínűség, a centrumokban fekvő központoktól történő elkülönülés, az önfenntartásra törekvés. Wittek tipológiai fogalomként alkalmazta e kifejezést többek között az Ibériai-félsziget vagy Észak-Afrika frontjaira is.

A Balkánról Közép-Európába áthelyeződő ütközőállami szerepkör változó mértékben ugyan, de megrémítette az európai hatalmi elitet és társadalmakat. Paradox módon éppen a legnyugatabbi királyságok indítottak pénzsegélyeket Magyarországra II. Lajos többszöri segélykérő leveleinek hatására 1526 nyarán. VIII. Henrik angol király összesen 100 ezer dukát Budára küldéséről rendelkezett, amely 6–7 ezer gyalogos katona 3 havi zsoldjára lett volna elegendő (Bárány 2016, 49). III. János portugál király 50 ezer dukát értékű váltót indított el Magyarország felé, amely 4 ezer „gyalogos felállítására elegendő" (Bárány 2016, 48). Azonban egyik hadisegély sem érkezett meg időben, ráadásul a portugál követet Franciaországban feltartóztatták, így a támogatás is elveszett. A „keresztény fejedelmek" közül még Dánia és Velence ígért pénzügyi támogatást, ám végül ezek sem realizálódtak. Egyedül VII. Kelemen pápa 50 ezer dukátja érte el időben a királyi udvart, továbbá Burgio pápai nuncius bocsátott 20 ezer dukátot, 36 ágyút és 500 gyalogost Tomori Pál kalocsai érsek rendelkezésére (Bárány 2016, 41).

Tanulságos VIII. Henrik levele a római pápához 1526. április 16-áról. Miután VII. Kelemen adhortatiót [buzdítást] intézett a német-római császárhoz, valamint a francia és angol királyokhoz, az utóbbi uralkodó így válaszolt: *„minthogy messze vagyunk, nem a mi kezünkben van, hogy a kereszténységtől elhárítsuk a végzetes vihart. Mert mit tehetünk mi egymagunk, akiket oly nagy távolság választ el, amikor azokat a fejedelmeket, akiknek a közelében zajlik mindez, alig sikerült egyesíteni"* (Letters 1875, 945; Bárány 2016, 39). VIII. Henrik kritikája nem alaptalan, hiszen éppen az oszmán seregek Isztambulból való megindulásával egyidejűleg hozta létre a Habsburg-ellenes cognac-i ligát Franciaország, Velence, Milánó és Firenze. A kontinentális Európa nagyhatalmai tehát a török veszély árnyékában egymás ellen léptek szövetségre. Szintén meghatározó körülmény, hogy Lengyelország – mint Közép-Európa másik vezető állama – 1525-ben fegyverszüneti egyezményt kötött a Portával, így II. Lajos nem számíthatott a lengyelekre sem. A Német-római Császárság fejedelmeinek hozzáállását jól jellemzik Caspar Ursinus Velius udvari történetíró sorai, aki szerint II. Lajos *„még az akkor Speyerben tanácskozó német fejedelmekhez is követeket küldött, hogy segítséget és támogatást kérjenek. Mivel azonban a fejedelmek mindent lomhán és lassan intéztek, részint semmit sem küldtek, vagy csak későn. Így annyi katona érkezett Budára, amennyit ebben a zűrzavarban hamarjában össze lehetett gyűjteni"* (Velius 1531 [2020], 127).

Magyarországi csapatok mellett elsősorban cseh zsoldosok vettek részt a mohácsi ütközetben, illetve indultak útnak Cseh- és Morvaországból, melynek szintén II. Lajos volt az uralkodója. Habsburg Mária királyné *„költséget nem kímélve hívta a nemes cseheket, hogy hozzanak segítséget királyuknak"* (Kenyó 2011, 85). Mindezek ellenére a csehek szerepvállalása erősen korlátozott volt a csatában, mi több, az alábbi cseh históriás ének tanulsága szerint a király halálához is hozzájárult:

Akik a királynak hű szolgája vagytok,
Csehországbéliek, morvák és magyarok,
Gyászos vesztét mondom, ide hallgassatok!

Nem láttak oly királyt a világon soha,
Kit népe oly csúful cserbenhagyott volna,
Pedig erre neki nem volt semmi oka.

Minden országban kért és rimánkodott.
Hogy a pogány ellen küldjenek csapatot,
Mikor a török már Magyarhonra csapott.

Hiába is írt, s üzent annyit Csehországba,
A cseh népnek Zsikó [Ziko Vaničko] *s Pasek* [Ján Ptašek] *volt királya*
S az ő tanácsukra hallgatott csak Prága.

Hű urak s városok amennyivel tudtak,
A harchoz emberrel és pénzzel járultak,
De Pasek és Zsikó *még mindig aludtak!*

Vétkeztek az Isten s a szomszédok ellen,
Vétkeztek harmadszor király uruk ellen,
Mert bosszút forraltak a magyarság ellen.

Azt óhajtotta a disznó Pasek nagyon,
Hogy ő uralkodjék csehen és magyaron,
Váltig azt röfögi, „enyém a hatalom”.

Mert eddig ügyesen sok minden célt elért,
Gyöngyös koszorút vár most a disznó ezért,
S vezérkedni kíván, ahhoz pedig nem ért.

Sártól bűzlesz disznó, tudják országszerte,
Szeretnél kimászni abból, ha lehetne,
De csak heverj sárban és rohadj el benne!

Úgy intéztétek ti álnok tanácstokat,
Hogy jókor vigyétek sírba királyotokat
S meg ne ismerhesse gonosz útatokat!

Kérjétek, hát végre jó Isteneteket,
Hogy most bölcs királlyal áldjon meg titeket,
Aki megismeri majd lelketeket.

Mindenható Urunk és Teremtőnk kérünk,
Hallgass meg és adjad kegyelmedet nékünk,
Hogy királyunkkal együtt tetszésedre éljünk!
(Mohács 2006, 438–439)

Az 1526-ból származó ének megrendítő sorai a „jó király” irodalmi toposza mellett felvetik az erkölcsi felelősség kérdését is. Utalás történik II. Lajos nagyszámú segítségkérésére, melyet a különböző európai udvarokhoz intézett. Az ismeretlen szerző egyértelműen kimondja, hogy a lanyha cseh segítség bűn volt az Isten, a szomszédos magyar

nép és az uralkodó II. Lajos ellen is. Lényegében a cseh nemzeti önvád hangjai törnek elő a históriás ének soraiból, amelyek prófétai keménységgel ostorozzák a kortársakat. A mű logikája szerint aktívabb cseh részvétellel megelőzhető lett volna a tragédia. Kiemelt helyen szerepel az ének gondolatvilágában a szomszédnak való segítségnyújtás erkölcsi kötelezettsége is az egységes fellépés fontossága mellett. E forrás egyszerre veti fel a külföldi segélyek hiányának problematikáját – bár Csehország szintén Lajos királyságához tartozott – és a korábban már bemutatott pártütés-modell jegyeit. Végül pedig kimutatható a humanista „isteni büntetés" toposz is, hiszen Ján Ptašek kapcsán a hatalméhség bűne megelőzi a török támadást. Igaz, itt nem a cseh nép kollektív bűnössége váltja ki az isteni büntetést az oszmán hódítók alakjában, hanem konkrét személyeket nevez meg az énekmondó és explicit módon a zsidó párhuzam sem kerül elő a forrásban.

VIII. Henrik szintén megrendülten értesült a mohácsi csata tragikus kimeneteléről VII. Kelemen pápa leveléből. 1526. október 23-án írt válaszában kifejti, hogy könnyeket ejtett Magyarország pusztulása felett és továbbra is az európai összefogásban látja a megoldást. Továbbá saját mulasztásának tartja a későn útnak indított pénzbeli támogatást, amelynek korábbi megérkezése esetén védhető lett volna a kereszténység védőbástyája. Henrik egy keresztes hadjáratban való részvételét is kilátásba helyezi, amennyiben a többi keresztény fejedelem egyezségre jut egymással. A levélben tapintható az önvád hangja és annak felismerése, hogy Magyarország elestével egy új korszak veszi kezdetét (Letters 1875, 1145).

A 16. század későbbi évtizedeiben egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ütközőzóna állapot nem múlik el egyhamar. Csányi Ákos kanizsai tiszttartó gróf Nádasdy Tamás nádorral történő levelezésében írja urának – egyúttal az ország állapotára is vonatkoztatva – 1561. április 23-án, *„hogy nagyságod minden felől az vasverő üllő között forgolódván, nagyságod fején cséplik a babot".* Pár sorral lejjebb így folytatja: *„vas üllő, verő kőzet, minden erősség megrontó rettenetes acéloknak, ágyuknak, mindenféle rettenetes fegyverek között forgolódva nagyságod élete, jó híre, neve megmarad, öregbül"* (500 levél, II. 250). Másutt Csányi úgy vélekedik, hogy a magyarság az oroszlán torkából menekült a keselyűhöz, majd ennek rugdosásától az oroszlánnál talált védelmet, utalva ezzel az allegóriával a szultán és a császár közé ékelődött Magyarországra. Őze Sándor (1996, 105) kutatásai alapján a későbbi kuruc nótából ismert *„két pogány közt egy házáért"* toposz itt lelhető fel először magyar nyelven. Ugyanezt írja körül Bornemisza Péter evangélikus püspök a *„két tar császár között, török és német között, kopaszon maradt"* ország metaforával 1579-ben (Újváry 1984, 30). Pázmány Péter bíboros pedig a felső-magyarországi rendeknek küldött 1626. október 22-ei levelében *„a küszöb és ajtó között lévő ujj"*-nak nevezi a magyarságot (RML I. 1981, 543).

A lakosság körében eluralkodó háborús mentalitás, az 1541 után tartósan három részre szakadó ország időről-időre módosuló, de jelentős mértékben nem változó határzónái, az olykor évtizedekig is kitartó intenzív harcok nélküli időszakok mind azt vonták maguk után, hogy – modern biztonságpolitikai szakkifejezéssel élve – befagyasztott konfliktusról beszéljünk a Kárpát-medencében (Deák 2007, 630). A Mohács utáni szűk két évszázadban Magyarország népe megtapasztalhatta, hogy milyen egy változó intenzitású, megoldatlan válságzónában élni. Ennek terhét nyilvánvalóan érzékelték már a kortársak is, még ha nem is olyan drámaian megfogalmazva, mint ahogy Botlik Richárd (2003, 589) szerint Brodarics István tette: *„a keresztre feszítés középpontjában"* – fordította Botlik a *„centrum in Cruciferis"* mondatrészt egy 1528. szeptember 23-ai keltezésű levélben. Látszólag bármennyire is találó és hihető szófordulatról van szó,

az eredeti latin szövegben nem szerepel „r” betű a „centum” kifejezésben. A mondatrész helyesen így hangzik: *„velit mihi mittere flor. centum in Cruciferis vel in alia tali moneta quae possit in Ungaria etiam expendi”* (AT 1862, X. 383). Magyarul tehát száz forintot kér Brodarics püspök cruciferben [krajcárban] vagy más olyan pénzben, amit Magyarországon is el lehet költeni. A „népek Krisztusa Magyarország” toposz előképét tehát nem 1528-ban kell keresnünk.

(Árulók a szövetségben?) Az európai (és magyar) széthúzás konstatálása mellett a kortársak nem haboztak árulókat sem hibáztatni a mohácsi események árnyékában. Általánosan elterjedt motívum volt a korszak nyomtatványaiban, hogy legtöbbször név nélküli árulóknak rótták fel a tragikus végkimenetelt. Első helyen szerepel a megvesztegethetőség, mint az árulás kiváltó oka. Johannes Cuspinianus bécsi humanista 1526 végén írta meg a Német-római Császárság rendjeihez címzett oratióját [beszédét], amelyben éles kritikát fogalmaz meg úgy a német rendek, mint Európa más országaival szemben. Kitér arra, hogy Szulejmán szultán több udvarba is arannyal ellátott követeket küldött 1526 során, azonban nem mindenhol fogadták őket: *„bárcsak a velenceiek is így űzték volna el a követeiket, akik miatt gyanúsakká tették magukat a kereszténység előtt. De alighanem ugyanaz a sors űzi a velencéseket meg a törököket is: ugyanis mindkét nemzet, ha nem csalódom, a pusztulás szélén áll, az körülbelül ugyanabban az időben fog bekövetkezni, és szinte egyszerre mennek tönkre”* (Kenyó 2011, 95).

A lefizetett nagyurak ármánykodása magyar kontextusban is felmerült. Meg nem nevezett források szerint bizonyos magyar uraknak is hét véka pénzt fizetett a török, hogy segítsenek Magyarország elfoglalásában (Ortvay 1910 [2010], 26). Egy bécsi szemtanú elmondása alapján Ottingenben megjelent német hírlap szerint a mohácsi csata előtt II. Lajos hírszerzési információi azért is álltak rendkívül gyenge lábakon, *„mert sokan közülük titokban a törökkel tartottak. (…) Köztudomású volt a táborunkban, hogy a török császár két pénzzel teli hordót küldött néhány magyar úrnak, hogy segítsék be Magyarországra* (Mohács 2006, 132–133). Közös ugyanakkor valamennyi hasonló forrásban, hogy az árulókról mindig csak pletyka szintjén beszélnek, konkrét személyeket sosem nevez meg egyik elbeszélő sem. Ennek következtében joggal vetődik fel a kérdés, hogy mennyire fogadhatók el hitelesnek ezek a „köztudomású” feltételezések? Meglehet, hogy csak a teljes kudarc felelősségét akarták így másokra hárítani a kortársak, mintegy bűnbakokat képezve? Mindez annak tükrében még érdekesebb, hogy az oszmán seregek már Nándorfehérvár 1521. évi elfoglalása óta jelen voltak a Magyar Királyság területén. Ennek ellenére a Mohácsot megelőző öt év időszakából nem tudunk hasonló megvesztegetési ügyekről, holott logikusan lenniük kellett volna már akkor is.

Az árulás másik kiváltó okaként lényegében a rosszindulatot azonosíthatjuk a korabeli források alapján. Már a Budáról Mohács felé vezető úton komoly nézeteltérések támadtak a magyarok között. Az előzőkben idézett ottingeni német újság szerint Tolna városában a király és az esztergomi érsek szállászcsinálója összekülönbözött azon, hogy kinek az urát hová szállásolják, aminek az lett a vége, hogy az érseki szállásmestert halálra botozták (Mohács 2006, 131). Ennél azonban még merészebb állítás a bécsi szemtanútól az, hogy véleménye szerint II. Lajost *„néhány magyar megölte és elrejtette, mert a török nem találta meg”* (Uo. 133). A fejetlenné vált országban közvetlenül az ütközetet követően eluralkodott a káosz, amit a menekülők elleni gyalázatos visszaélések illusztrálnak. A csatából Pozsony felé menekülő Brodarics István szerémi püspököt az elvileg szövetséges cseh és morva katonák megsarcolták Győr alatt, míg a férje halálhírére

az ország azonnali elhagyása mellett döntő Mária királynét és udvartartását az esztergomi várőrség Orbáncz András kapitány vezetésével kirabolta, és az udvarhölgyeket meg is erőszakolták (Barta 1983, 24). Ez utóbbi esetet Cuspinianus is felemlegeti *Oratió*jában, nyíltan magyarellenes éllel (Kenyó 2011, 88). A csatában részt vevő és Ausztria felé menekülő németeknek sem jutott különb sors: a bécsi szemtanú beszámolója szerint a tiszta kútvizet a magyar asszonyok megtagadták tőlük, ezért csak a pocsolyákból tudtak inni, továbbá a fosztogatás olyan általános volt az országban, hogy ő is csak lova, kabátja és fegyvere nélkül jutott el a német határig (Mohács 2006, 133).

Mindezen viszontagságok ellenére 1527 elején Habsburg Ferdinánd császár már azt tervezi, hogy hadat vezet Magyarország ellen saját hatalmának bebiztosítására. Március 18-án írja neki Brodarics püspök a következő, nagy fokú józanságról árulkodó sorokat: *„Fontolja meg, hogy mit fog Felségtekről gondolni az egész keresztény világ, ha fegyverrel támad egy olyan keresztény nemzetre, vagyis inkább csak annak a szerencsétlen nemzetnek a maradékára, amely oly nagy szolgálatokat tett a kereszténységnek, Felségtek országainak, őseinek és bizonyosan neki magának is. Mit mondanak majd azok, akik méltán átkozzák el a mérhetetlen sok keresztény vér újbóli kiontását”* (Kenyó 2011, 79). Jól kirajzolódik az eddigiek alapján az, hogy mennyire összekuszálódottak voltak ekkortájt a szövetségi viszonyok. A keresztény univerzalizmus eszméje csúfos kudarcot vallott 1526 során, talán nem is egy-egy konkrét áruló miatt, hanem a szilárd szövetségi rendszer hiányából kifolyólag. Az európai szereplők aktuális, egyúttal rövid távú hatalmi céljaiknak megfelelően nem tartózkodtak attól, hogy az éppen formálódó törökellenes szövetségi rendszert ott ássák alá, ahol az éppen érdekükben állt. Még 1581-ben is csak reménykedni tudott Paolo Giovio itáliai történetíró abban, hogy *„a keresztény királyok, meggondolva, mennyire kell félniük ettől a vadállattól* [a szultántól] *nagy birodalma és erői felkészültsége miatt, és felmérve a veszélyeket, egyszer már megfelelő elhatározásra jussanak a közjó érdekében”* (Jászay 1996, 105).

(Következtetések) Bár a mohácsi csata előtt néhány európai uralkodó ígért segítséget II. Lajos királynak, ezek a pénzsegélyek leginkább nem érkeztek meg Magyarországra időben. Az ütközet tragikus kimenetele nyomán eleinte úgy tűnt, hogy a keresztény fejedelmek képesek lesznek összefogni egymással az oszmánok kiűzése és Magyarország megmentése érdekében, ez a vágyott szövetség azonban csak bő százötven évvel később jött létre. A Szent Liga 1684-es megalapításában szintén egy pápának, XI. Incének volt kulcsszerepe.

Visszatérő motívum az idézett cseh, angol és német (Velius) forrásokban, hogy szaporább pénzügyi és katonai segítségnyújtással megmenthető lett volna II. Lajos és a magyar sereg. Objektív módon elismerik még a nem kifejezetten magyarbarát, Habsburg-elkötelezettségű humanisták is, hogy a „lomhaság és lassúság” bénítólag hatott a segítségnyújtásra. Nemhiába fakad így ki Cuspinianus a birodalmi gyűlésben 1526 végén: *„Most már nem beszédre, nem biztatásra van szükség, hanem fegyverre, kardra, lándzsára”* (Kenyó 2011, 94). Szavai azonban továbbra is süket fülekre találtak. Szintén megjelenik a szomszédság szerepe a segítségnyújtásban a cseh históriás ének és VIII. Henrik érvelésében is. Látható, hogy Európa „lelkiismeretében” háborús helyzetben a szomszéd megsegítése erkölcsi kötelesség, nem pusztán lehetőség.

Jelen van ugyanakkor a bűnbakképzés, a vélt vagy valós árulókra mutogatás a forrásokban. A magyarsággal szembeni – főleg német nyelvterületen megjelenő – ellenszenv részben abból fakad, hogy Szapolyai János tárgyalásokat folytatott a törökkel, amit nyugaton kétkulacsos politikaként, „a vajdát” Janus-arcú politikusként értékelték. A Mohács

utáni évtizedekben olyannyira negatív kép alakult ki Magyarországról, hogy *„a bűneiben is egyre mélyebbre süllyedő magyarság szükségképpen válik immár egészen a török martalékává, olyannyira, hogy Magyarország többé már nem is létezik, az egész Törökországgá lett”* (Imre 1995, 33). Ilyen méltatlanul negatív külső megítélés közepette érthetővé válik, hogy miért is nem kapott időben hathatós segítséget Magyarország a nyugati országoktól. A domináns álláspont szerint maguknak köszönhették sorsukat a magyarok. A „Nyugat” csak akkor változtatta meg érdemben közönyös hozzáállását, amikor az oszmánok 1683-ban másodjára ostromolták Bécs városát, és annak veszélye fenyegetett, hogy immár nem a Kárpát-medencében fog elterülni az ütközőzóna, hanem nyugatabbra húzódik.

A katonai segítségnyújtás dilemmája napjaink Európájában is felmerül. Emmanuel Macron francia elnök 2024. február 26-án az orosz–ukrán háború kapcsán kijelentette, hogy *„nem zárható ki”* európai csapatok Ukrajnába küldése sem. Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia és Csehország nyitottan viszonyultak ehhez a felvetéshez, míg a legtöbb európai uniós tagállam egyelőre elzárkózik hadseregének ukrajnai bevetésétől. A francia államfő márciusban hozzátette, hogy Oroszország esetleges győzelme *„nullára csökkentené Európa hitelességét”*. Kérdés, hogy milyen, Bécs 1683-as ostromához hasonló apokaliptikus esemény szükséges ahhoz, hogy Európa vezetői – Giovio szavaival élve – végre megfelelő elhatározásra jussanak a közjó érdekében?

IRODALOM

Kiadott források

500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz, 1549–1562. Közreadja Őze Sándor. Budapest, 1995, Magyar Nemzeti Múzeum.

AT = Acta Tomiciana. Tomus decimus septimus epistolarum, legationum, responsorum et rerum gestarum Serenissimi Principis Sigismundi primi Regis Poloniae et Magni Ducis Lituaniae 1536–1537. Stanislaw Górski (szerk.). Poznan – Wroclaw, 1862.

Forgách Ferenc [1572]: *Emlékirat Magyarország állapotáról*. Budapest, 1982, Szépirodalmi Könyvkiadó.

Kenyó Ildikó (szerk.): *Brodarics-emlékkönyv. Egy különleges pártváltás a mohácsi csata után*. Budapest, 2011, OSZK.

Letters = Letters and Papers, Foreign and Domestic, Henry VIII, Volume 4, 1524–1530. Szerk. J. S. Brewer. London, 1875. k. n. Online elérés: British History Online http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol4/pp944-956

Mohács. Szerk.: B. Szabó János. Budapest, 2006, Osiris.

RML = Régi Magyar Levelestár. I. kötet. Budapest, 1981, Magvető.

Szerémi György [1543]: *Magyarország romlásáról*. Budapest, 1961, Magyar Helikon.

Velius, Caspar Ursinus [1531]: *Lajos király haláláról és Magyarország bukásáról.* Szerk.: Kasza Péter. Budapest, 2020, MTA BTK – OSZK.

Szakirodalom

Barta Gábor: Mohács ürügyén. Szaktudomány és ismeretterjesztés. *Jelenkor,* 1976. 19. évf. 10. sz. 918–928. o.

Bárány Attila: Magyarország és a külső segítség 1526-ban. In *„Nekünk mégis Mohács kell…” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései.* Szerk.: Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett. Budapest, 2016, OSZK – MTA BTK.

B. Szabó János: *A mohácsi csata.* Budapest, 2006, Corvina.

Botlik Richárd: Az 1531. évi Krakkói alku. *Századok,* 2003. 137. évf. 3. sz. 579–602. o.

Botlik Richárd: Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékseregei”. In Botlik Richárd – Illik Péter: *A mohácsi csata másképpen. A nagy temető?* Budapest, 2018, Unicus, 115–200. o.

Deák Péter (szerk.): *Biztonságpolitikai kézikönyv*. Budapest, 2007, Osiris.

Fodor Pál: *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről*. Budapest, 2001, Balassi.

Hegyi Klára: *Egy világbirodalom végvidékén*. Budapest, 1976, Gondolat.
Illik Péter: *A Mohács-kód. A csatavesztés a magyar köztudatban.* Budapest, 2015, Unicus.
Imre Mihály: *„Magyarország panasza”. A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában.* Debrecen, 1995, Kossuth Egyetemi Kiadó.
Jászay Magda: *A kereszténység védőbástyája olasz szemmel: olasz kortárs írók a XV–XVII. századi Magyarországról*. Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó.
Nemeskürty István: *Ez történt Mohács után: tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről: 1526–1541*. Budapest, 1966, Szépirodalmi Könyvkiadó.
Ortvay Tivadar [1910]: *A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei.* Máriabesnyő–Gödöllő, 2010, Attraktor. (Reprint)
Őze Sándor: A „kereszténység védőpajzsa” vagy „üllő és verő közé szorult ország”. A nemzettudat átformálódása a 16. század közepén a dél-dunántúli végvári katonaságnál. In Hofer Tamás (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat között*. Budapest, 1996, Balassi, 99–108. o.
Sugar, Peter: A Near-Perfect Military Society: The Ottoman Empire. In L. Farrar (szerk.): *War: A Historical, Political and Social Study.* Santa Barbara, 1978, ABC Clio.
Szakály Ferenc: *A mohácsi csata.* Budapest, 1975, Akadémiai.
Szekfű Gyula: *Magyar történet III. kötet*. Budapest, 1935, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
Tóth Gergely: Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban. In Fodor Pál – Varga Szabolcs: *Több mint egy csata: Mohács.* Budapest, 2019, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 75–148. o.
Újváry Zsuzsanna: *„Nagy két császár birodalmi között”. A hosszú háborútól Bethlen Gábor haláláig.* /Magyar história sorozat/ Budapest, 1984, Gondolat.
Vekerdi László: Nekünk Mohács kell? Újabb adat Mohács-historiográfiánkról. *Jelenkor*, 1976. 19. évf. 7–8. sz. 715–727. o.
Wittek, Paul: *Das Fürstentum Mentesche.* Isztanbul, 1934, k. n.

KRANZIERITZ KÁROLY

Huszárpillanatok az első világháborúban[1]
A gontovai huszárroham

Az első világháború egyik legjelentősebb keleti hadművelete az 1915. május 2. és 5. között lezajlott gorlicei áttörés, amelyet követően az Osztrák–Magyar Monarchia csapatai sikerrel előnyomultak és üldözték a visszavonuló orosz erőket. Az osztrák–magyar 2. hadsereg Lemberg visszafoglalását követően az Ikwa–Szeret folyó vonalát érte el. A cikk célja az itt lefolyt harcok egy szeletének, a Gontova település mellett zajlott huszárroham bemutatása. Azzal a nem titkolt szándékkal, hogy megmutassa: az első világháborúban is szükség volt „olykor" a könnyűlovasságra, azon belül is a huszárság váratlan, öntevékeny és vakmerő működésére.

A harccselekmények részletesebb ismertetése előtt szükséges rögtön az elején egy technikai kitérőnek helyet biztosítani, és ennek keretében tisztázni a gontovai huszárroham pontos dátumát. A rendelkezésre álló primer és szakirodalmi források ugyanis ellentmondanak egymásnak. Kezdjük mindjárt a szakirodalommal: mind Dobokay Béla „*A lovasság jövő feladatai és alkalmazása a világháború tapasztalatai alapján*" címen írt tanulmányában, mind „*A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története*" című munkában az 1915. szeptember 15-i dátum szerepel.[2] Míg Schwarzer Jenő „*Magyar huszárok a világháborúban*" című cikke az 1915. szeptember 9-i dátumot közli.[3] A következő rendelkezésre álló forrás félig szakirodalmi, félig primer, ugyanis Sárkány Miklós ezredes (a gontovai események idején főhadnagy) által papírra vetett visszaemlékezése nem csupán saját tapasztalatait tartalmazza, hanem bevallása szerint Schwarzer Jenő leírásából is merített. Sárkány ezredes azonban nem részletezi, hogy Schwarzer előbb hivatkozott cikkére vagy egyéb munkájára gondolt. Az azonban biztos, hogy mindketten a szeptember 9. napját jelölték meg a lovasroham dátumaként – tették mindezt hibásan.[4]

A pontos időpont meghatározásához az eseményekben előre kell ugrani, méghozzá egészen a huszárroham következményeihez, ezen belül is maglódi Wodiáner Béla főhadnagy, a császári és királyi 8. huszárezred 2. század parancsnokának kitüntetési javaslatához. E primer forrásban ugyanis 1915. szeptember 13-a szerepel mint a jutalmazandó fegyvertény időpontja.[5] Ismert tény, hogy az elsődleges források tartalmát is sokszor kritika alá kell vonni, többek között annak tekintetében, hogy mikor is keletkezett a kérdéses eseményhez képest. A Wodiáner főhadnagy kitüntetési javaslati lapján (*Belohnungsantrag*) szereplő bejegyzések szerint a kitüntetést elsőként a császári és királyi 62. gyalogdandár parancsnoka támogatta 1915. szeptember 14-én. Ez bizonyítja, hogy a fegyvertény eseményeit az idő nem koptathatta meg, hiszen frissen, közvetlenül annak megtörténte után került lejegyzésre. A leírtak alapján kijelenthető, a gontovai huszárroham 1915. szeptember 13. napján zajlott le.

Az oroszok 1915. szeptember 13-án hajnalban Gontovánál széles vonalban áttörték a császári és királyi 34. gyalogoshadosztály arcvonalát, amelynek kötelékébe tartozott ekkor:

- a császári és királyi 29. gyalogezred
- a császári és királyi 33. gyalogezred
- a császári és királyi 101. gyalogezred
- a császári és királyi 28. vadászzászlóalj.[6]

Az orosz támadás a tüzérségi előkészítés után Gontovánál következett be, ahol főként a császári és királyi 29. és 33. gyalogezred és a 28. vadászzászlóalj állásait érte. A támadás fordulópontját jelentette, amikor az oroszok elfoglalták a Δ 424 magaslati pontot, amely uralkodó helyzeténél fogva további meghátrálásra kényszerítette a két gyalogezredet és a vadászzászlóaljat. A Gontova településtől nyugatra lévő Δ 424 jelzett magaslat természeti adottságaiból fakadóan fontos pont volt. A magaslat a maga 40–50 méteres kiemelkedésével akár többnapos védelemre történő berendezkedésre is lehetőséget adott, jó kilövési lehetőségei, valamint nyugati oldalának erősen sziklás mivolta miatt. Az oroszok tudták, hogy egy esetleges ellentámadás esetén a Monarchia gyalogsága csakis a nyugati oldalon érkezhet.[7]

A visszavonulás rendezetlenül folyt a Gontovától nyugatra fekvő Bukovina település irányába. Mindeközben a császári és királyi 34. gyaloghadosztály bal szárnyát alkotó tüzérség és a császári és királyi 101. gyalogezred megtartotta állásait. Az oroszok a támadást és az üldözést a gontovai magaslat és az attól északra és délre húzódó állások elfoglalását követően beszüntették. Az elért eredményük sikerkifejlesztése elmaradt. Ennek egyik oka lehetett, hogy erőik csupán az áttörésre, az állások elfoglalására volt elegendő. A másik indok, hogy a visszavonulóban lévő orosz seregtestek fedezésére az elért eredmény elégségesnek bizonyult. Mégis, a legvalószínűbb okát az orosz előnyomulás beszüntetésének a magaslat nyújtotta védelmi képességben kell meghatározni.[8]

A Gontovától nyugat-délnyugatra elhelyezkedő magaslat birtoklása harcászati szempontból döntő fontosságú volt, a település birtoklásához, valamint a további hadműveletekhez. Az oroszok támadása vélhetően nem okozott akkora meglepést a Monarchia hadvezetőségének. Legalábbis ezt látszik alátámasztani azon intézkedés, amelynek értelmében a Kremeniec településsel szemben álló császári és királyi 31. gyaloghadosztály alárendeltségébe tartozó Adalbert von Felix vezérőrnagy[9] által parancsnokolt császári és királyi 62. gyalogdandárt erősítésként a támadást megelőző napon megindították Novi-Poczajewen keresztül Novi-Alexsiniec-re.[10]

Az időközben Novi-Alexsiniec-re beérkezett császári és királyi 62. gyalogdandár az orosz áttörés hírére megindult Bukovina irányába. A gyalogdandár kötelékébe tartozott:

- a császári és királyi 44. gyalogezred
- a császári és királyi 3. bosznia-hercegovinai gyalogezred
- egy ágyús-, egy tábori tarackosüteg
- hadosztálylovasságként a császári és királyi 8. huszárezred 2. százada és felemelt létszámú lovas utász szakasza.[11]

Az érthetőség érdekében szükséges tisztázni, hogy mit is jelent a hadosztálylovasság. A lovasságot vagy sereglovasságnak, vagy hadosztálylovasságnak, más néven csapatlovasságnak osztották be. A sereglovasság olyan magasabb egységbe szervezett – dandár, hadosztály – lovasság, amely önállóan képes volt hadműveleti feladatokat ellátni. Ellenben a csapatlovasságot más magasabb egységek alá, általában gyaloghadosztályokhoz rendelték, azzal a céllal, hogy támogassa annak harcát. A csapatlovasság általában századerővel jelent meg. Az itt közölt táblázat mutatja be a császári és királyi 8. huszárezred beosztását mint hadosztálylovasság.

Visszakanyarodva az eseményekhez, Bukovina településre leggyorsabban délelőtt 8 óra környékén Félix vezérőrnagy a dandár törzsével és annak legmozgékonyabb részével, a császári és királyi 8. huszárezred 2. századával érkezett be. A vezérőrnagy

igyekezett gyorsan tájékozódni a kialakult helyzetről, ami a rendezetlenül visszaözönlő katonák forgatagában nem volt egyszerű feladat. Végül egy, a császári és királyi 101. gyalogezredhez tartozó idősebb századostól, aki megőrizte lélekjelenlétét a zűrzavarban, sikerült hiteles helyzetjelentést kapnia. Ennek birtokában az alábbi parancsot adatta ki a helyben rendelkezésre álló huszárszázadának (a gyalogdandár többi része ekkor még menetben volt Bukovina irányába).

<table>
<tr><td>Ezredparancsnokság, utász szakasz, távíró járőr</td><td>I. osztályparancsnok</td><td>1. lovasszázad</td><td>2. lovasszázad</td><td>3. lovasszázad</td><td>II. osztályparancsnok</td><td>4. lovasszázad</td><td>5. lovasszázad</td><td>6. lovasszázad</td></tr>
<tr><td>császári és királyi 32. gyaloghadosztály</td><td colspan="3">császári és királyi
31. gyaloghadosztály</td><td>császári és királyi 32. gyaloghadosztály</td><td>magyar királyi 40. honvéd gyaloghadosztály</td><td>császári és királyi 32. gyaloghadosztály</td><td colspan="2">magyar királyi
40. honvéd
gyaloghadosztály</td></tr>
</table>

A császári és királyi 8. huszárezred beosztása mint hadosztálylovasság, 1914. augusztus
(Forrás: Magyar huszár 191. o.)

Maglódi Wodiáner Béla főhadnagy a császári és királyi 8. huszárezred 2. századának parancsnoka parancsot kapott, hogy tűzharchoz lóról szállva szállja meg 80 lovasával a Bukovina és Gontova települések között elterülő erdőparcella keleti – Gontovához közelebbi – szegélyét és azt tartsa mindaddig, amíg a császári és királyi 62. gyalogdandár maradéktalanul be nem érkezik.[12]

A vezérőrnagy további intézkedéseket is tett: a helyben lévő tüzérségnek parancsot adott, hogy hatásos tűzzel a gontovai magaslatot pusztítsa. Felvetette az összeköttetést a szomszédos hadosztályokkal, miközben gyülekeztette a visszavonuló gyalogcsapatokat és rendezte azok zilált sorait. Utóbbi feladatot a lovas utász szakasz kapta. Eközben, 9 óra tájban beérkezett a császári és királyi 62. gyalogdandár, amely a Wodiáner főhadnagy huszárszázada által biztosított erdő mögött gyülekezett az ellentámadásra. A biztosítást végző huszárszázad mindeközben a kijelölt helyén maradt. Az ellentámadás megindulásakor a vezérőrnagy intézkedett a huszárszázad azonnali visszahívására. A paranccsal elindított küldönc feladata egyszerű volt, de teljesíthetetlen, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a huszárokat nem találta a meghatározott helyen. Rövid keresés után, fél óra elteltével visszalovagolt és jelentette a huszárok eltűntét. Eközben

a dandárparancsnokság figyelmét a kibontakozó ellentámadás kötötte le. A támadásra küldött bosnyák gyalogezred ekkor már túljutott az erdőparcella keleti szegélyén, amelyet az erős puska- és ágyútűz is jelzett.[13]

Az bizonyos, hogy a dandárparancsnokság semmit sem tudott a huszárszázadáról, de mit láthatott annak vakmerő akciójából? E kérdésre a válasz Sárkány Miklós császári és királyi 8. huszárezred akkori (ezredesként vonult nyugállományba) főhadnagytól ismerhető meg, aki ekkor Félix tábornok mellett tartózkodott. Miután Sárkány főhadnagy a harcálláspont leplezésére vonatkozó intézkedéseket kiadta, a következő eseményeknek volt a tanúja: „*kevéssel később a Gontovai magaslaton szétszórtan száguldó huszárokat pillantottunk meg, kik csakhamar eltüntek, majd egy részük ismét felbukkanva a magaslat felénk eső Ny.-i lejtjének sziklás része alá kanyarodva lovaikról leugráltak, és gyalog ismét a magaslatra rohantak. Látcsővel tisztán láthattuk, hogy míg egy részük ott az oroszokkal heves tüzharcba keveredett, mások a még a magaslaton maradt oroszokat karddal támadták, és velük kézitusába bocsájtkoztak. A ddr. pságon* [dandárparancsnokságon] *az általános elképedés közepedte, mindenki meg volt győződve, hogy a szd.-nak* [századnak] *vége, még hirmondó sem fog közülök visszajönni.*" A huszárszázadról a dandárparancsnokság sokáig semmit sem tudott. „*A 3.-ad bosnyákok* – folytatta a főhadnagy a visszatekintését – *pedig ismét folytatni kezdték a rövid időre megakadt előnyomulásukat, miután a magaslat sziklás és uralgó Ny.-i szegélyéről a huszárok az oroszokat visszaverték*".[14] Ez utóbbi megállapításból kiderül, hogy Félix tábornok és a dandár vezérkara előtt a magaslaton lezajlott eseményekről mit sem tudtak. Ellenben kétségtelen, hogy az ott történtek hatását azonnal tapasztalták a gyalogdandárnál, ugyanis a megakadt gyalogsági támadás újra, jelentékeny ellenállás nélkül tovább haladhatott és sikerrel járt.

Akkor mi is történt pontosan a huszárokkal? Wodiáner Béla főhadnagy és huszárszázada délután 1 és 2 óra között vonult be a dandárparancsnoksághoz. A lezajlott összecsapás részletei a dandárparancsnokság előtt a huszárszázad bevonulásáig ismeretlenek voltak. Végül a császári és királyi 8. huszárezred 2. századának parancsnokhelyettese, Trautmann Ferenc főhadnagy – századparancsnok súlyosan megsebesült[15] – jelentéséből minden részletre fény derült. Miután az ellentámadás megindult és a császári és királyi 44. gyalogezred és a 3. bosnyák gyalogezred elhagyta a huszárszázad rajvonalát, Wodiáner főhadnagy saját elhatározásából huszárai élén a támadás kísérése mellett döntött. A parancsnok századával – a terep nyújtotta fedezetet kihasználva – átlovagolt a Gontovától délre és délkeletre elterülő Kamieniecka Debina nagyerdőbe. Innen a huszárszázad a fáktól rejtve, mint az ellentámadás – nem hivatalos – oldalvédje, figyelemmel kísérte a támadás kibontakozását és várta a kedvező harcászati helyzetet az esetleges közbeavatkozásra. Erre nem kellett sokat várni, a két gyalogezred előnyomult és a gontovai magaslat nyugati oldalát megközelítve, annak meredek és sziklás oldalán kritikusan lelassult. Az így kialakult helyzet ekkor a támadás teljes megakadásával fenyegetett.

Az oroszok hatékonyan használták ki a magaslat adta kedvező védelmi lehetőségeket, és hatásos puska- és ágyútűzzel tartoztatták fel a támadó erőket. Az előretörő császári és királyi 44., valamint a császári és királyi 3. bosznia-hercegovinai gyalogezred katonáinak esélyük sem volt a sziklás talajba beásni magukat, vagy a meredek sziklafalon tovább rohamozni. Wodiáner főhadnagyot, aki a támadást végig figyelemmel kísérte, nem érte meglepetésként a támadás megtorpanása. Vélhetően már előzetesen felmérte, hogy a terep természeti adottságai a tervezett gyalogsági előrenyomulásnak nem kedveznek, sokkal inkább hozta előnybe a védelembe

helyezkedett oroszokat. Ebből kiindulva joggal feltételezhető, hogy a huszárok nem véletlenül követték rejtve a támadást, várva a kedvező harcászati helyzetet a beavatkozásra.

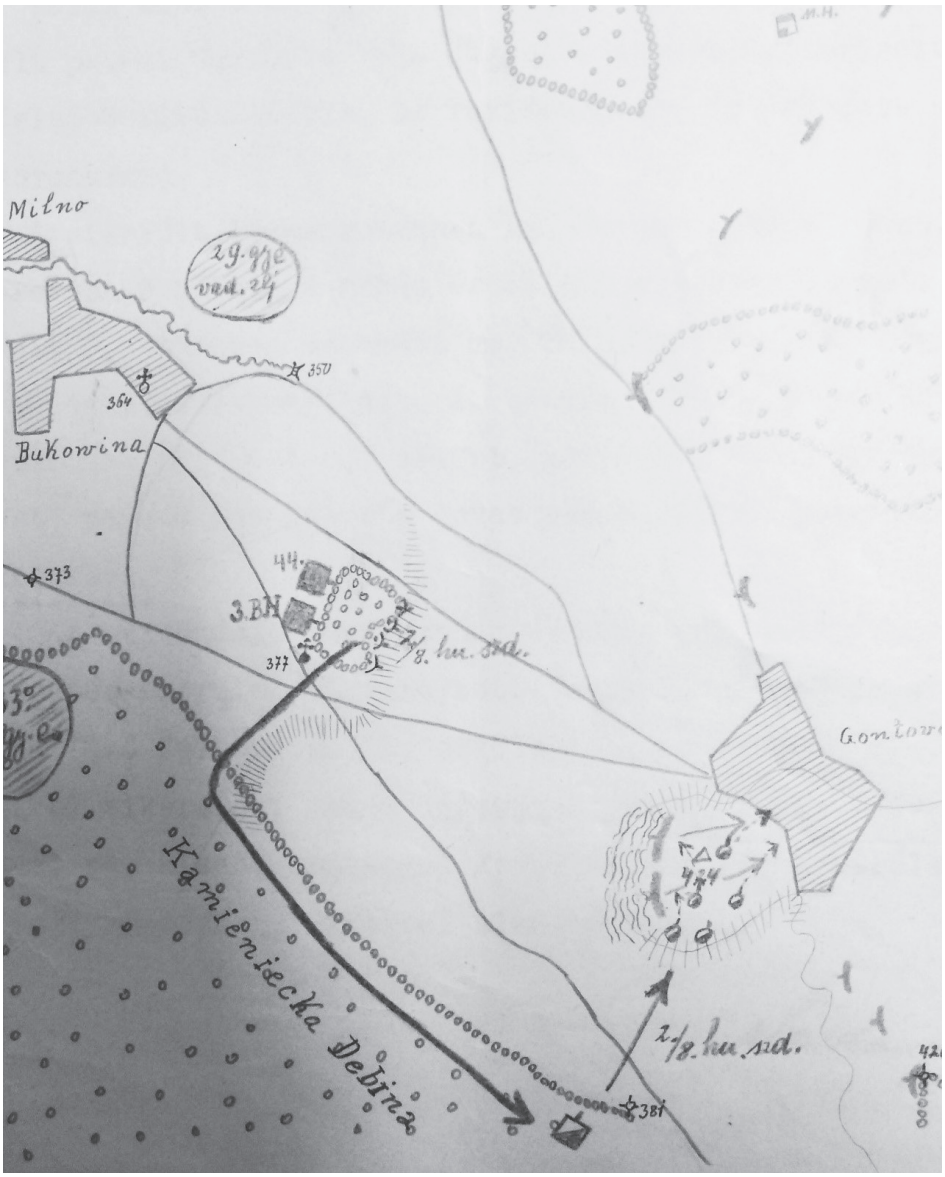

Korabeli térképvázlat a gontovai eseményekről
Forrás: Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltár /Tanulmánygyűjtemény, 938. sz./

A huszárszázad óvatos előnyomulásának köszönhetően, ahogy már szó is esett róla, a gontovai magaslat déli részénél foglaltak állást, mintegy 500–600 méterre megközelítve az oroszok bal szárnyát. Itt kell megjegyezni, hogy a huszárszázad által megszállt erdőrész felől az oroszok nem gondoskodtak megfelelő biztosításról – vélhetően innen nem számítottak ellenséges fellépésre, annak ellenére sem, hogy a magaslat ezen oldala teljesen más, kedvezőbb lehetőségeket kínált egy esetleges támadáshoz, mint a nyugati. Az enyhe lejtésű, elnyúló lejtős és gyepes rész akár gyalogság számára, de jelen esetben a lovasság részére nyújtott alkalmas támadási terepet. Ezt kihasználva, valamint látva az ellentámadás kritikus helyzetét, gyors döntést hozott Wodiáner főhadnagy. Minden forma mellőzésével, a sűrű erdőből rohamot vezényelt a Δ 424-es magaslaton állásban lévő kb. kétszázadnyi erőt képviselő, éppen a gyalogdandár két ezredével tűzharcot vívó ellenségre. A huszárok váratlan feltűnését és rohamát az első rémületet követően az oroszok bal szárnya erős tűzzel fogadta, amelyet 420 ¤ – Gontovától délre, a huszárszázadtól pedig keletre – pont északnyugati részén állásban lévő orosz erők oldaltüze támogatott, de hiába. A huszárok a meglepés erejével intézett gyors rohama elérte a magaslatot, az oroszok kisebb-nagyobb csoportokban védekeztek, de a huszárok hol lóháton, hol pedig lóról leszállva, puszta karddal számolták fel az ellenállást. Wodiáner főhadnagy maga az élcsapattal Gontova felé fordult és üldözte az oda visszavonuló ellenséget. Ekkor egy közeli srapnelrobbanástól a főhadnagy és lova is súlyosan sebesülve felbukott. A huszárszád üldöző részei ennek dacára is tovább vágtattak a pánikszerűen visszavonuló oroszok után Gontova irányába. Innen már az ellenlökésre készülő és előrevont orosz rajvonal kezdett kibontakozni. A huszárok ezt látva visszafordultak és a magaslat nyugati oldalán a lóról szálltak, lovaikat biztonságban hátrahagyták, majd a magaslaton az oroszok által elhagyott lövészárkokat megszállva heves tüzeléssel megállították az előnyomuló ellenséges gyalogságot.[16]

A huszárok szinte utolsó töltényig harcoltak, amikor megérkezett a császári és királyi 3. bosznia-hercegovinai gyalogezred, akik a reggel elvesztett állásokat újra birtokba vették és tartották meg azt sikerrel az oroszok délutáni és éjszakai támadásaival szemben. A rohammal kapcsolatosan óhatatlanul is felmerül a kérdés, hogy Wodiáner főhadnagy huszárszáda milyen veszteségek árán érte el ezt a harcászati sikert? A rendelkezésre álló források különböző adatokat közölnek. Sárkány ezredes elmondása szerint a huszárszázadból 3 fő elesett, 2 fő súlyosan, míg 11 fő könnyebben sebesült meg, a lóállományból 7 elhullott, míg 30 könnyebben sebesült.[17] Schwarczer Jenő leírása alapján a harcokban 1 fő meghalt, 2 fő és 7 ló megsebesült.[18] Dobokay Béla munkájában a lovasszázad veszteségét 25 emberben és 25 lóban határozta meg, azt hogy ezen belül milyen arányban voltak a halottak és a sebesültek, arról nem tesz említést.[19] Egy biztos, és ebben a források is egyetértenek, a huszárszázad parancsnoka, Wodiáner főhadnagy súlyos sebeket kapott a harcokban.[20]

Wodiáner Béla főhadnagyot, a huszárszázad súlyosan sérült parancsnokát a véghez vitt fegyvertényért Félix tábornok 1915. szeptember 14-én terjesztette fel kitüntetésre. A hivatalos indoklás szerint „*saját kezdeményezésére, helyesen felismerve a helyzetet, bátran, nagy sikerrel támadta meg a túlerőben lévő ellenséges erőket (gyal. és lov.)* [(gyalogság és lovasság)]*, ezzel lehetővé tette a fontos magaslat elfoglalását*”. Ezért a bátor tettéért Wodiáner főhadnagy megkapta az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel kitüntetést.[21]

A harcászati eredmény is mutatja, hogy Wodiáner főhadnagy századának sikerült egy klasszikus huszárakciót végrehajtania. A század az ellenség szeme elől rejtve mozgott, majd foglalt közeli, előnyös állást az ellenség oldalában, ahol kivárta a kedvező harcászati

helyzetet és indította meg ennek minden előnyét kihasználó váratlan, gyors, határozott támadását. A huszárszázad az ellenséges vonalak elérését követően a harchelyzetre rugalmasan reagálva, egy része lóháton, egy része lóról leszállva, kézitusában számolta fel az ellenállást. Egy másik része a roham teljes sikerének kifejlesztése céljából megkezdte a visszavonuló oroszok üldözését, majd a harcászati helyzet kedvezőtlen változása miatt a lövészárokban állást foglalva tartoztatta fel az ellenséget a saját gyalogság beérkezéséig.

Kétségtelen tényként kell kezelni, hogy a huszárok öntevékeny és váratlan beavatkozása és működése az orosz védelem bal szárnya ellen döntötte el az összecsapás sorsát és tette lehetővé a császári és királyi 62. gyalogdandár számára a gontovai magaslat súlyosabb veszteségek nélküli visszafoglalását.

JEGYZETEK

1 Jelen tanulmány elkészítése az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatói Okirat alapján (száma: FK 137816), valamint a Károli Gáspár Református Egyetem támogatása révén valósult meg.

2 Dobokay Béla: A lovasság jövő feladatai és alkalmazása a világháború tapasztalatai alapján. *Magyar Katonai Közlöny*, 1923. 440. o.; Szakonyi Lajos – Markó Árpád et al.: *Magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története*. Budapest, 1936, Reé László kiadása. 275. o.

3 Schwarzer Jenő: Magyar huszárok a világháborúban. Harmadik közlemény. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1924. 280. o.

4 Sárkány Miklós: *Sikeres lovasroham 1915. szeptember 9. Gontovánál*. Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltár /Tanulmánygyűjtemény, 938. sz./

5 Hadtörténeti Levéltár/Kitüntetési anyagok, 28673, maglódi Wodiáner Béla/

6 Makkay Machalek Pál (szerk.): *A 101-es zászló alatt a v. békéscsabai cs. és kir. 101. gy. e. emlékalbuma*. Budapest, 1934. 70. o.

7 Hadtörténeti Levéltár/Tanulmánygyűjtemény, 938. sz./

8 *Schwarzer* 1924. 280. o.

9 Antonio Schmidt-Brentano: *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918.* Wien, 2007. 44. o.

10 Hadtörténeti Levéltár/Tanulmánygyűjtemény, 938. sz./

11 Magyar huszár 275. o.

12 Hadtörténeti Levéltár/Kitűntetési anyagok, 28673, maglódi Wodiáner Béla/; Hadtörténeti Levéltár/Tanulmánygyűjtemény, 938. sz./; Schematismus für das K. u. K. Heer und für die K. u. K. Kriegsmarine für 1914. 708. o.

13 Hadtörténeti Levéltár/Tanulmánygyűjtemény, 938. sz./; *Schwarzer* 1924. 282. o.

14 Hadtörténeti Levéltá/Tanulmánygyűjtemény, 938. sz./

15 Verlustliste Nr. 340 5. o. (1915.12.22.)

16 Hadtörténeti Levéltár/Tanulmánygyűjtemény, 938. sz./; *Dobokay* 1923. 440. o.; *Schwarzer* 1924. 282–283. o.

17 Hadtörténeti Levéltár/Tanulmánygyűjtemény, 938. sz./

18 *Schwarzer* 1924. 283. o.

19 *Dobokay* 1923.440. o.

20 Hadtörténeti Levéltár/Kitüntetési anyagok, 28673/maglódi Wodiáner Béla; Verlustliste Nr. 340 5. o. (1915.12.22.); Hadtörténeti Levéltár/Tanulmánygyűjtemény 938. sz.; *Dobokay* 1923. 440. o.; *Schwarzer* 1924. 283. o.

21 Hadtörténeti Levéltár/Kitüntetési anyagok, 28673/maglódi Wodiáner Béla

KUCSERA TAMÁS GERGELY

A magyar társadalom struktúrarajza Jászi Oszkár szociológiai tárgyú írásaiban

A tanulmány az MMA–MMKI keretében 2022. április 25-én megrendezett *Befejezetlen múlt* című eszmetörténeti konferencián elhangzott előadás írott változata. A konferencia többi tanulmányát a Valóság májusi lapszámában közöltük – *A szerk.*

Nehéz Jászi Oszkárt – személyisége és szerteágazó politikai és tudományos tevékenysége miatt – rövid jellemzéssel egy-egy politikatudományi vagy tudománytörténeti skatulyába beilleszteni, lezárva ezzel a róla folyó gondolkodás folyamatát. Hasonlóan nehéz társadalomtudományi munkáiról, a magyar társadalom szerkezetéről kialakított felfogásáról véglegesnek tűnő álláspontot kialakítani, hiszen annak ellenére, hogy a Huszadik Század folyóirat köré csoportosulók a szociológiát tartották[1] – a sokirányú munkáikat – szintetizáló tudománynak; megfigyelhető, hogy Jászi írásaiban, műveiben nemritkán csak másodlagos a szociológiai vonulat, nézőpont.

Ennek okai általánosságban a következőkben keresendők: egyfelől Jászi tudományszervezői tevékenységében, amelynek során számos esetben az új, nyugat-európai tudományos eredmények ismertetése mellett saját álláspontot nem alakított ki egy-egy témakörrel vagy irányzattal kapcsolatban. Másfelől Jászi politikai érdeklődése és szerepvállalása – amelyek rányomták a bélyegüket egész tudományos tevékenységére – nem engedi kifejlődni a „tiszta" tudomány – belső, személyes igényből fakadó – önmagáért való művelését. Ezen megállapítás mentén kijelenthető, hogy nem állja meg helyét az a Jászit ért marxista kritika, amely szerint kizárólag ideológiai alapon, gyakorlati – politikai – elgondolásokat kirekesztve foglalkozott volna a tudománnyal.[2] Harmadrészről elmondható, hogy a Huszadik Század első három évében nagyon erős volt Herbert Spencer hatása, a második három évben a marxi rendszerrel kapcsolatos álláspont kialakítása határozta meg döntően Jászi tevékenységének irányát[3], és mire Émile Durkheimmel – és a francia szociológus által a modern szociológiával közvetlenül is – megismerkedett,[4] már a konzervatív-nemzet elemektől „megtisztult" Társadalomtudományi Társaság és a Huszadik Század eltolódott a politikai publicisztika, a politizálás irányába, így bár a durkheimi elméletet a magyar tudományos közélet felé közvetíti[5], de mint „nyugodt lelkű" tudós[6] már nem tudja saját gondolati rendszerébe meghatározó módon beépíteni.

A nemzetiségek helyzete a kor és Magyarország meghatározó kérdése volt; Jászi munkásságában körülbelül 1904-től – a „Szocializmus és hazafiság" című írás megjelenésétől – központi helyet foglal el a nemzetiségi problematika.[7]

A korban meghatározó véleményekkel egyezően a magyar önállóság, az Ausztriával való viszony rendezése – Jászi szerint is – szorosan összefügg a magyarországi nemzetiségek helyzetének rendezésével. „Nem lehet Ausztria gyarmatpolitikáját megtörni addig, amíg az ellenünk az ország másik felét mozgósítja."[8]

A dualizmus felszámolását programként nem hirdette,[9] és az önálló vámterület megteremtését is csak a világháború végével fogalmazza meg igényként, amelynek megléte tisztázza az osztrák–magyar kapcsolatok gazdasági problémáit, s így a Monarchián belüli nacionalista ellentétek enyhüléséhez vezethet. Ugyanakkor azonban a nagy gazdasági egységek progresszív jelentőségét hirdetve Jászi nem lépett fel a két ország különleges kapcsolatainak teljes felszámolása mellett.

A Társadalomtudományi Társaság és a Huszadik Század átpolitizálódása miatt – körülbelül 1907-től – a társadalomtudományt politikai hasznosíthatósága alapján – például a nemzetiségi-, az agrár- vagy a munkáskérdéshez kapcsolódva – a társadalom- vagy szociálpolitika felől szemlélték, művelték a polgári radikális szociológusok, így Jászi Oszkár is (ehhez a korszakkal kapcsolatban kiemelendő az Új Magyarország felé – Beszélgetések a szocializmusról című műve, amely megjelent Deutsch Zsigmond Könyvkereskedésénél, Budapesten, 1907-ben; illetve A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés, amely Budapesten a Grill kiadásában jelent meg 1912-ben).

Az említett általános megjegyzések mellett Jászinak a magyar társadalom struktúrájával kapcsolatos koncepcióit meghatározta, hogy a témában összegző művet nem írt és saját empirikus kutatást nem végzett, statisztikai elemzést nem készített (átfogó munkáját 1929-ben jelentette meg, már az amerikai emigrációban, ennek címe magyarul: A Habsburg-Monarchia felbomlása, s a Gondolat Kiadó jelentette meg Budapesten, 1983-ban).

Továbbiakban megállapítható, hogy Jászi bár elvetette a marxi osztálydinamikát, mégis túlzott hangsúlyt kapott nála a vagyoni helyzet, illetve a termelőeszközök tulajdonlása és a társadalmi pozíció közötti kapcsolat, annak ellenére, hogy felismerte az egyéb javak (kulturális, politikai) jelentőségét. Mindezek miatt nem vont le olyan következtetéseket a magyar társadalom szerkezetére – és az ott fellelhető rétegek közötti struktúrán belüli és hatalmi párhuzamosságok okaiként a presztízsre – vonatkozólag, mint Leopold Lajos A presztízs című művében (amelyet Jászi mutatott be a megjelenés évében a Huszadik Század oldalain, s Babits Mihály is írt a könyvről a Nyugatban).

Mindezek mellett állítható, hogy a Jászi Oszkár által szerkesztett folyóirat és az általa szervezett gondolkodói közösség működésének ideje az első olyan időszak, amikor a hazai szociológia intézményesülési folyamata – a Huszadik Századhoz és a Társadalomtudományi Társasághoz kötötten – majd két évtizeden keresztül tarthatott.

Jászi a hazai társadalomtudomány szempontjából legjelentősebb elméleti-ismertető műveit a Huszadik Század működésének első tíz évében, a magyar társadalom szerkezetére vonatkozó meghatározó jelentőségű írásait – két évtized saját írásai és a munkatársai által összegyűjtött empirikus-statisztikai ismeret, tudás alapján – a bécsi emigrációban, majd az amerikai emigráció első időszakában írta.

Az ezt követő közelítőleg három évtizedben egyre inkább a politikatudomány felé irányul érdeklődése, ennek professzoraként dolgozik, tanít az amerikai egyesült államokbeli Oberlinben, az 1957-ben bekövetkező haláláig.

Összegezve megállapítható, hogy Jászi Oszkár írásaiból kirajzolódik: érzékelte a magyar társadalom szerkezetében jelenlevő – feudális és kapitalista gazdasági és társadalmi berendezkedéséből fakadó – kettősséget. Nem állítható, hogy az Erdei Ferenc[10] által megalkotott kettős magyar társadalomszerkezet koncepciójáig eljutott volna, de a szövegek azt mutatják, hogy a kettősséget, a feudális és a kapitalista termelési mód következtében kialakuló, a társadalmi struktúra egészét vertikálisan áthatható párhuzamosságot érzékelte. Erre utalnak például a burzsoáziát és az arisztokráciát, a középnemességet és a középpolgárságot összehasonlító szövegek. Jászi gondolkodásának – az előzőkben jelzett kettősség-problémánál – sokkal inkább középpontjában áll egy másik, hasonlóan kettősséget mutató társadalomszerkezeti kérdés: a magyar és a nemzetiségi társadalmak közötti különbség problémaköre. Mivel Jászi Oszkár a magyar társadalomrétegződés témájában összegző művet nem írt, így csak feltételezni lehet, hogy a magyar–nemzetiségi és a rendi-feudális–modern-kapitalista problématengelyek mentén „rajzolta” volna meg a magyarországi társadalom struktúrarajzát.

Zárásképpen elmondható, hogy Jászi Oszkár – még távollétében is – jelentős mértékben befolyást gyakorolt a két világháború közötti hazai társadalomtudományi gondolkodás alakulására, és a század első évtizedeiben kifejtett tevékenységének eredményei meghatározták az új – falukutató-szociográfus – szociológusnemzedék szakmai koncepciójának alapjait, munkájának irányvonalait. Politikai elképzelései minden téren a semmivé lettek: 1920, 1945 és 1990 után egyaránt, ekképpen egyszerre befejezett és befejezetlen a múlt. Ellenben a mai napig is hatást gyakorol a magyar társadalomtudományra, így viszont a jelen befejezetlenségében a múlt is az, s talán a jövő úgyszintén.

A Jászi-i gondolatokkal ma is párbeszédet folytathatunk, ha a jelen központi fogalmai: a versenyképesség, a fenntarthatóság, a középdekközpontú állam felől vizsgáljuk azokat. Hiszen a huszadik század eleji Magyar Királyság politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális fenntarthatósága (az ökológiairól valóban nem értekezik), valamint versenyképessége (még ha nem is nevezte így) – amely a századfordulót követően gyengülni látszott – központi témái voltak gondolkodásának, ugyanúgy, mint az állam működésének, az állami szerepek megújításának, a jövőt adó feladatellátásának kérdései is.

Egy nyelvi-nyelvtani játékkal élve kérdés – itt a német kultúrkör szélén –, hogy mi maradt nekünk, utódoknak, nem csak a befejezett jövő (Vollendete Zukunf/Futur II./Zweite)? Azaz holnap befejezzük-e a feladatainkat? Vagy már – bizonyára – be is fejeztük…, a befejezetlen múltban?[11]

*

A tanulmány a Budapesti Metropolitan Egyetem Fenntarthatósági és Versenyképességi Kutatóintézetének 2022. évi kutatási programja keretei között készült.

JEGYZETEK

1 Jászi Oszkár: Tudományos publicisztika. *Huszadik Század*, 1. évf. I. köt. 1900. január–június. 2–12. o.

2 Fukász György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez.* Bp., 1950, Gondolat, 123–124. o.

3 Jászi Oszkár: Huszadik Század: akkor és most. In *Jászi Oszkár publicisztikája.* (vál., szerk.: Litván György és Varga F. János). Bp., 1982, Magvető.

4 Nagy J. Endre: A Durkheim-sokk – Jászi találkozása az új szociológiával. In *Eszme és valóság. Magyar szociológiatörténeti tanulmányok.* /Átiratok sorozat/ Budapest – Szombathely, 1993, Pesti Szalon – Savaria UP, 89–101. o.

5 Jászi Oszkár: *Mi a szociológia?* Bp., 1908, Deutsch Zsigmond.

6 Jászi Oszkár levele Szabó Ervinhez, 1905. április 2. In *Szabó Ervin levelezése* 1–2. 1893–1904/1905–1918. (szerk.: Litván György és Szücs László), Bp., 1978, Kossuth.

7 Erről bővebben Hanák Péter: Modernizáció és antikapitalizmus Magyarországon. In *A gazdaságtörténet kihívásai: tanulmányok Berend T. Iván 65. születésnapjára.* (Buza János – Csató Tamás – Gyimesi Sándor szerk.) Budapest, 1996, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszéke – MTA-BKE Közép- és Kelet-Európa Története Kutatócsoport.

8 Jászi Oszkár: A nemzetiségi kérdés. *Világ*, 1911. január 29.

9 Kovács Dávid: Jászi Oszkár és a „hazafiság újrakeresztelése". In Uő.: *Nemzetfelfogás és történetszemlélet a 20. századi Magyarországon.* Budapest, 2017, KRE – L'Harmattan Kiadó, 21–34. o.

10 Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. In Uő.: *A magyar társadalomról*. Erdei Ferenc összegyűjtött művei. (szerk.: Kulcsár Kálmán) Budapest, 1980, Akadémiai.

11 Erről bővebben: Kovács: i. m. 21–34. o.

MÉNES ANDRÁS

Kopernikusz és a heliocentrikus világkép

Azt a gondolatot, hogy a világegyetem közepén a Föld áll, a nagyszerű görög csillagász, Ptolemaiosz támasztotta alá matematikailag. Könyvének – amelyet a középkor *Almageszt* néven ismert – köszönhetjük a különböző csillagképek, például a Göncölszekér mai napig használatos leírását. A ptolemaioszi rendszer évszázadokig hatott meggyőző erővel, és ami a legfontosabb, a világszemlélet tengelyét képezte. Kulcsszerepet töltött be, akár a hulló testek, akár a csillagok és felhők mozgását, akár az embernek a világegyetemben elfoglalt helyét kellett magyarázni. Ám a tizenhatodik században, amikor a felfedezőutak egy sokkal összetettebb világ létezését bizonyították, s a római katolikus egyház hatalma megrendült, Ptolemaiosz rendszere is repedezni kezdett. Összeomlását Nikolausz Kopernikusz segítette elő 1543-ban posztumusz kiadott *De Revolutionibus orbium coelestium* (Az égitestek mozgásáról) című írásával. „A Föld – írja Kopernikusz – magával ragadva a Holdat, a többi bolygóval együtt, körpályát leírva évente megkerüli a Napot." Noha erre majd csak száz év múlva ébrednek rá, de már megkezdődött a kopernikuszi forradalom.

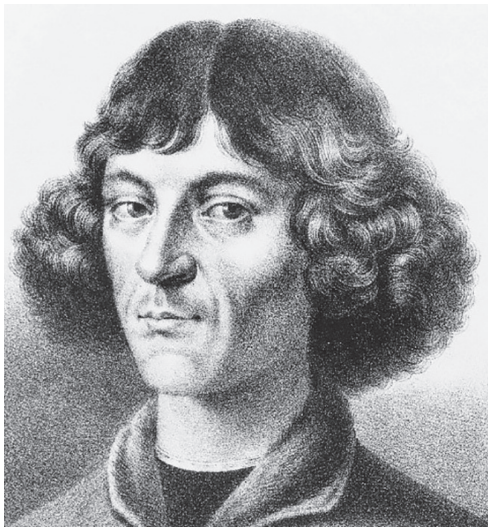

Nikolausz Kopernikusz tehetős családba született 1473. február 19-én, a Lengyel Királyságban. Apja Niklas Koppernign kereskedő volt, anyja, Barbara Watzenrode jómódú családból származott. Tízéves volt, amikor az apja meghalt, ettől kezdve apai nagybátyja nevelte, a tudós egyházi személyiség, akiből 1479-ben Ermland püspöke lett.

Nikolausz példás nevelést kapott. 1491-ben a híres Krakkói Egyetemen kezdte meg tanulmányait, amelyek középpontjában a természetfilozófia állt. 1496-tól a Bolognai Egyetemen tanult görög nyelvet, matematikát, filozófiát és csillagászatot. Ekkortájt került Domenico Maria da Navara csillagászprofesszornak, Ptolemaiosz egyik korai bírálójának hatása alá. 1497. március 9-én együtt tanulmányoztak egy holdfogyatkozást. Kopernikusz 1501-ben átment a Padovai Egyetemre, 1503-ban jogi diplomát szerzett a Ferrarai Egyetemen, mielőtt visszatért Padovába, hogy orvostudománnyal foglalkozzék.

1506-ban Kopernikusz befejezte nyelvészi, matematikusi és fizikusi tanulmányait, majd visszatért Lengyelországba, ahonnan többé nem távozott el. 1497-ben, külföldi tanulmányai alatt kanonokká választották. Évekig nagybátyja orvosi tanácsadója volt, majd annak halála után eleget tett a kelet-poroszországi új frauenburgi (ma Frombork) székesegyházban kanonoki kötelezettségeinek. Ez olyan állás volt, amely nem járt egyházi feladatokkal, és úgy tűnik, Kopernikusz életében szerény szerepe volt a vallásnak. Közhivatalnok, bíró, adószedő és orvos is volt. Szabad idejében csillagászattal foglalkozott, és 1513-ban épített egy tornyot, hogy megfigyelhesse a csillagokat.

A kopernikuszi gondolatok geneziséről, kifejlődéséről keveset tudunk, mindenesetre a kanonoknak nem volt sürgős nyilvánosságra hozni az eszméit. Már 1514-ben terjesztette nézeteit egy kéziratban (amelyet majd csak a tizenkilencedik században jelentetnek meg), nagy munkáját pedig 1530-ra fejezte be. Egy évtizeddel később csodálója, George Joachim Rheticus kivonatot készített a kiadatlan kötetről, amelynek a *Narratio prima* címet adta. Amikor az egyház nem tiltakozott az írás ellen – első látásra nem volt tisztában a horderejével –, valószínűleg Kopernikusz is felhagyott a tiltakozással. A *De revolutionibus orbium coelestium*ot 1543-ban nyomtatták ki Nürnbergben, ugyanabban az éveben, amikor a szerző meghalt.

Kopernikusz a *De revolutionibus*ban erőteljes következetességgel bírálja Ptolemaiosznak az álló Föld mellett felhozott érveit. Fizikai alapokról kiindulva cáfolja azt a gondolatot, hogy a Föld lenne a világegyetem középpontja. Például rámutat, hogy a csillagok nem mindig látszanak egyforma távolságra a Földtől. A jelenséget indokló epiciklusok – apró körpályák – nem jelentettek kielégítő magyarázatot, és nehézkesen lehetett őket alkalmazni. Fizikai teória hiányában Kopernikusz végül olyan naprendszerelméletet dolgozott ki, amelyben az ókori és modern eszmék keveredtek. Tisztában volt a gyorsulás és a hulló testek problémájával, de nem talált rájuk megoldást. Az erő modern fogalmának híján megmaradt az égi szférák modelljénél, nem fogadta el, hogy a bolygók keresztülságuldanak az űrön.

A *De revolutionibus* egy idő után egész Európában eljutott a tanult emberek kezébe. A könyv korai olvasói mérhetetlenül el voltak bűvölve Kopernikusz matematikai fejtegetésétől, amely alátámasztotta a ptolemaioszi csillagászat korlátai iránti növekvő elégedetlenségüket. Az egyház nem tiltakozott a könyv ellen, a reformáció korában nagyobb vad is akadt. Ez így is maradt egészen 1616-ig, amikor Galilei sikere miatt betiltották Kopernikusz könyvét.

A „kopernikuszi forradalom” rendkívül találó kifejezés, bár a tartalmát sokan és sokat vitatták azóta, hogy Immanuel Kant két évszázada kitalálta. A kifejezés annyiban helytálló, hogy Kopernikusz valóban lerombolta a ptolemaioszi világképet, és elsőnek alkotta meg a heliocentrikus világmodellt. Ám ez nem egyedül az ő érdeme. Már régen nyilvánvaló, mint J.L.E. Dreyer csillagász írta, hogy „nem Kopernikusz alkotta meg azt, amit manapság kopernikuszi rendszernek hívnak”. J. Bernard Cohen tudománytörténész megállapítása: „Ha volt forradalom a csillagászatban, akkor az a kepleri és newtoni tanok, és semmilyen értelemben nem indokolt kopernikuszinak nevezni.” Ez nem cáfolja Kopernikusz hatását, csupán valódi helyére teszi a teljesítményét. „Könnyű kijelenteni, hogy Kopernikusz nem ér fel Ptolemaiosszal vagy Keplerrel a matematikában, noha a maga idejében kétségtelenül felülmúlta a kortársait – mondja Owen Gingerich. – Ám olyan látnok volt, aki megérezte a tudományos forradalom előszelét, és ebből a szempontból kevesen érnek fel kozmológiai zsenialitásához.”

Magáról az emberről viszonylag keveset tudunk. Az életrajz, amelyet barátja, Rheticus írt, elveszett, akárcsak a levelek zöme. A legenda szerint Kopernikusznak a halálos ágyán adták át a *De revolutionibus* egy példányát. Szélütést kapott, így nem volt módja a javításokra, de halála, 1543. május 24-e előtt még kézbe vehette a könyvet. Fennmaradt tucatnyi példányban a híres képmása: egy magas járomcsontú, átható tekintetű, becsületes, komoly férfi arca. Lefordította görögről latinra Theophilaktosz Szimokatta bizánci görög költő nyolcvanöt rövid versét, az *Episztolák*at. Akad közöttük erkölcsi intés, pásztoridill, de vannak sikamlósak is. Fred Hoyle, a huszadik századi kozmológus örül nekik, mert különben, mint írta, „nem hallom Kopernikusz nevetését”.

BIKFALVI GÉZA

A Regnum Marianum és a jezsuiták

Sajnálatos módon eddig még nem készült átfogó tanulmány arról, hogy a jezsuiták milyen szerepet töltöttek be a Regnum Marianum történetében – ezt a hiányt igyekszik a tanulmány némileg pótolni. A Regnum Marianum nagyszerű történetét feldolgozó szakmunkák sem szenteltek eddig elég figyelmet a jezsuiták szerepére, nem igazán tisztázott a két fél egymáshoz való viszonya, csupán mendemondák keringenek a Mária-kongregációs nézeteltérésekről, félreértésekről és ellenséges nyilatkozatokról.

Holott a jezsuiták rendkívül komoly hatással voltak a regnumi mozgalom ősét megalapító társaságra. A Regnum csíráját alkotó, missziós szándékkal 1896-ban megalakult Mária-kongregációt először P. Schäfer Jakab SJ (1855–1934)[1] vezette, majd az irányítást P. Mladoniczky Ferenc SJ (1826–1905) vette át, de a jezsuiták viszonylag kis száma és a munkából kifolyó mobilitás miatt nem vállalhatták a csoport gondozását. Ekkor került a vezetésbe a volt jezsuita diák-főpap, Prohászka Ottokár (1858–1927)[2] felkérésére Solymos Oszkár (1872–?), valamint később az első regnumi közösség, az első Philippeum is a jezsuiták tőszomszédságában a mai Lőrinc pap téren, a jezsuita templommal és rendházzal átellenben levő földszintes házban működött, így a regnumiak napi kapcsolatban álltak a jezsuitákkal. A XX. század elején gróf Zichy Nándor (1829–1911) a jezsuiták közvetítésével ezt a telket vásárolta meg, ahová a palotáját felépíttette. Innen került a Regnum a közeli Pál utcába, majd a Damjanich utcába.

Érdekes módon, amint növekedett a földrajzi távolság, úgy csökkent a jezsuita hatás. Az első regnumi atyák mindnyájan világi papok voltak, akiktől azonban nem állt messze egy bizonyos szerzetesi életideál, de nem a jezsuita rendet megalapító Loyolai Szent Ignác (1491–1556)[3], hanem a kortársa és személyes ismerőse, Néri Szent Fülöp (1515–1595)[4] eszméit gondolták vállalható életformának, vagyis egyfajta oratoriánus rendben[5] tervezték a munkálkodásukat. Később azonban ez sem valósult meg, mert egy teljesen újfajta, a kor kihívásainak jobban megfelelő működési formát találtak, amely a lelkiségét tekintve nem, de a gyakorlatban nagyon különbözött a hagyományos jezsuita felfogástól.

A mai Regnum ősének tekintett Mária-kongregációt 1898-ban alapították, ezt 1899-ben ismerték el Rómában.[6] Az elismerést P. Komárik István SJ (1855–1940) adta át a regnumi kápolna megáldásakor, 1899. június 30-án, egyúttal a jezsuita atya előadást is tartott a Mária Kongregációról. Ebből a mustármagból nőtt ki a Damjanich utcában a terebélyes kongregációs otthon: a Regnum Marianum.

Ha a jezsuita és regnumi ellentétek alapját keressük, akkor azt a kétféle Maria Regnum felfogásban találhatjuk meg.

P. Bús Jakab SJ (1865–1935), a kongregációs mozgalom jezsuita vezetője a Mária Kongregációs Kalauzában részletesen ismertette a Regnum Marianum eszméjét mint követendő, fontos kongreganista eszmét:

> „A Regnum Marianum. Van még szűz Máriának egy bennünket közelről érdeklő országa: édes hazánk, a Regnum Marianum. Egész múltunk arról tanúskodik, hogy hazánk Mária országa. Minden arra vall, hogy hazánk népe elismerte Szűz Mária szuverén hatalmát hazánk felett és viszont a szent Szűz úgy képviselte gondját a népnek, mint a legjobb királynő. Mikor Szent István apostoli királyunk halálban elhomályosodó szeme szeretett hazáját, népét, koronáját sok viszontagság veszedelmében szemlélte, királyi szíve a Nagyasszonyhoz fordult és a bizodalom

legmeghatóbb szavával kérte, fogadja ezt az árva népet édesanyai oltalmába, védelmezze a sok vérrel szerzett talajt és őrizze a drága koronát, az ég ajándékát. A nagy királyhoz méltó nép megértette és átörökölte a haldokló apostol-király szellemét; a nyilvános életben éppen úgy tisztelte égi királynőjét, mint a magános életben. A törvénykönyvekben, a címereken, pénzeinken Szűz Mária neve és képe található, annak bizonyságául, hogy őt ismerte a nép legfőbb úrnőjének, Nagyasszonyának. A csatatéren kinek képe tündöklött a harci zászlón és kinek nevét hangoztatta a harcos? A nemrég lefolyt Rákóczi-ünnepély alkalmával úgy tűnt fel, mintha nemzeti nagylétünk páratlan díszruhájában, diadalmas fegyverzetében sírjából jött volna elő. Feltűntek évszázados küzdelmeinknek, eszméinknek még megmaradt jelvényei, a zászlók. Dicső őseinknek eszmevilága és nemes szívük szerelme leragyogott róluk reánk; azt prédikálták máriásképeikkel: hogy e nép a múltban Szűz Mária népe volt.

Menjünk vissza a múltba, nézzünk be a család szentélyébe! Ím a falakon lobog a kis mécses a Nagyasszony képe előtt, mintha a ház lakóinak kegyeletét rebegné. Hallgassuk meg beszédjüket, és hogy mit énekelnek oly sajátságos édes búskomolysággal:

Boldogasszony Anyánk! Régi nagy Pátronánk!
Nagy ínségben lévén, így szólít meg hazánk;
Magyarországról, édes hazánkról,
Ne feledkezzél meg szegény magyarokról.

Járjuk be a sok búcsújáró helyet. Íme a nemzet apraja-nagyja együtt jár oda, hogy Nagyasszonyának hódoljon és szíve búját és bánatát elpanaszolja.

Szóval hazánk a múltban Szűz Máriát királynőjének ismerte el, de viszont Szűz Mária is népének ismerte, és mint saját országát védelmezte. Győzelemre vezette e maroknyi népet sok ádáz csata között. Számtalan csodával és édesanyai résztvevő könnyeivel igazolta, hogy ez az ő országa és az ő népe.

Nemzeti nagy voltunkat a boldogságos szent Szűznek köszönjük. A jövőben sincs másban biztosítva fennmaradásunk. A népek fennmaradását és jólétét nem a nyers erő biztosítja, sem a divatos, alpári haszonleső, hivalkodó, üres szólamokba foglalt ál-hazaszeretet, hanem a nép tiszta erkölcse és fönnkelt szelleme. Minden nép sírjához közeledik erkölcsi romlottságával. Évszázados küzdelmünkben itt e drága magyar földön a boldogságos szent Szűz lebegett előttünk, mint égi eszménykép, ő lehelte ránk a honfenntartó szellemet, ő bűvölte meg szívünket, hogy ne süllyedjünk az erőt felemésztő romlásba. Szűz Mária kultuszával honfenntartó erkölcsünk halna ki belőlünk. Szűz Mária nélkül nem találunk hont e hazában. Tehát hazánk fenntartásán és jólétén fáradozunk, midőn a Szűz Mária-kultuszt terjesztjük. A Regnum Marianumért küzd a kongregáció."[7]

P. Bús ismertetése a hagyományos, történeti Regnum Marianum eszméjét képviselte, azonban a regnumi elképzelés egy új, egy másik felfogást fogalmazott meg. Eszerint a Regnum Marianum egy természetfeletti célú akció szervezete, melynek célja a tanulóifjúság lelkének megszentelése, valamint egyben olyan világi papok egyesülete, akik gimnáziumi hittantanárok, de együtt élő és dolgozó papi közösséget alkotnak, amely felülemelkedik a színtelen, megmerevedett, a tömegpasztorációban elfásult

világi papság mindennapos gyakorlatán. Az életük és stílusuk legfontosabb meghatározó eleme a Mária-tisztelet, amely nem a külsőleges ájtatosságokban nyilvánult meg, hanem a Mária lelkületével megélt keresztény életformában.

Az általuk vezetett internátusban pedig az ifjúság lelki nevelésével akartak foglalkozni: mint lelki doktorok az ifjúságot a lelkisorvadásból, az önmarcangoló kételyből, a hitetlenségből, az életuntságból és a kétségbeesésből szerették volna kigyógyítani. Az intézet alapvető feladata a középiskolás fiúk különlegesen magas színvonalú nevelése volt abból a célból, hogy az onnan kikerülő vallásos fiatalok tevékeny részt vállaljanak a társadalom jobbításában. Ezért széles körű képzésben részesültek a tanulók. Az intézeti oktatásban helyet kapott a zenei és a művészeti képzés. Tárlatokat, kiállításokat, színházakat és zenei előadásokat is látogattak a diákok, sőt maguk is rendezhettek különféle színdarabokat és ünnepélyeket. Az erkölcsi és a szellemi nevelés mellett a testnevelés is fontos szerepet kapott. A Regnum az internátusán kívül kongregációkat és cserkészcsapatot is működtetett, ezenkívül jelentős sajtóapparátusa volt. Kezdetben a kongreganisták hét külön csoportba voltak beosztva, úgy, hogy az életkor és a műveltség szempontjából egymáshoz közel állók egy helyre kerüljenek. Az egyik legjelentősebb kongregáció az egyetemistáké volt. A kongregációk mindegyike autonómiát élvezett: különálló magisztrátusokat választottak maguknak, üléseiket egymástól függetlenül szervezték, önálló könyvtárat tartottak fenn, sőt, különböző saját hagyományokat ápoltak.

A Regnum talán legfontosabb tevékenysége az újság- és könyvkiadás volt. Az a gondolat, hogy újságot kellene kiadni az ifjúságnak, Izsóf Alajosban (1870–1945) fogalmazódott meg a századfordulón: „A játszótéren a labdázó, sportoló diákok figyelése közben született meg bennem a gondolat: lapot kell adni a magyar katolikus fiatalságnak". Ezért megalapította a *Zászlónk* című lapot, amelyet utána még két évtizedig szerkesztett is. A Zászlónk első száma 1902. szeptember 15-én jelent meg. Célkitűzései a borítólapon voltak olvashatók: „Itt vagyok! Lobogok! Csattogok! Buzdítok. Tanítok. Mosolygok. Szórakoztatok. Tanácsot adok. De mindig föl! – az Ég felé mutatok. Ebből nem engedek. Ebben nem alkuszom. Vagy így – vagy sehogy."[8]

Sajnos, az egyetértés és a közös munka a Regnum és a jezsuiták által vezetett Mária-kongregációs mozgalom között nem volt tartós. Az első nehézségek a pszichológiai adottságokból adódtak, a jezsuiták ugyanis úgy érezhették magukat, hogy mások kisajátítják a régi munkaterületüket. A jezsuiták már több évszázados tapasztalatokkal rendelkeztek az ifjúság nevelése és a sajátos diákpasztoráció területén. A Regnum elveinek egy részét a jezsuita pedagógia elméletével foglalkozó atyák, mint P. Bús Jakab SJ, P. Komárik István SJ és P. Bíró Ferenc SJ (1869–938) elfogadták. Nagyon helyeselték Izsóf Alajos regnumi atya felfogását a Mária-kongregációkról, amelyben azt hirdette, hogy az ifjúsági Mária-kongregációk adják a XX. század munkaterére a kívánatos új nemzedéket, amely az eljövendő korfordulón nagy feladatokat vihet sikerre a keresztény szellem érdekében. Szintén elfogadták azt a forradalmi újítást, hogy a hittanár még az iskolában is elsősorban diáklelkipásztor legyen. Valamint az újból felfedezett törekvést, hogy a diákokat rá kell ébreszteni és rá kell döbbenteni a lelki élet értékeire és kincseire, a lelki misztikum krisztusi mivoltára. Egyben arra kell törekedni, hogy az életüket Krisztus szellemében alakítsák és formálják, öntudatos katolikus módján éljenek a modern kornak megfelelő kihívások szellemében Azonban nem értettek egyet – helyesen – a korszellemre hivatkozó új irányzattal, amely elsősorban a világ igényét hangsúlyozta, amely szellem nagyon megengedőnek tűnt a jezsuiták hagyományos világszemléletéhez képest. Mivel mindent megengedhetőnek tartott, ami nem bűn, ezt elsősorban külföldről

behozott „reform-katolicizmusnak”, a rousseau-i elgondolás álnaivságának tekintették. A hagyományos jezsuita szemlélet és gyakorlat sokkal több figyelmet szentelt az áteredendő bűnnek, az önmegtagadásnak, valamint a bűnre vezető alkalmak elkerülésének. Természetesen a pápasághoz való törhetetlen hűség sem engedte a jezsuitáknak, hogy engedményeket tegyenek.[9]

Erre a regnumi válasz meglehetősen kemény volt, a vezetők követelték, hogy a kongregációs mozgalmat tisztítsák meg a „jezsuita szellemtől”, amelyet lenéztek és kigúnyoltak. Hangsúlyozták, hogy a jezsuiták ellenségei az egészséges haladásnak, nem értik meg a modern korszellem követelményét és hirdették, hogy egy olyan szerzetesrend, amely 300 éve élte a fénykorát, teljesen alkalmatlan a XX. századi elvárások megoldására. Józan észérvekkel megmagyarázva érthetetlen volt a regnumi atyák eljárása, amely valószínűleg elvakultságból és kisebbrendűségi érzésből táplálkozhatott, hiszen a jezsuiták a XIX. század végére és a XX. század elejére teljesen megreformálták a pedagógiai elveik gyakorlati megvalósítását. A regnumiak ezt az új rendszert valószínűleg nem ismerték vagy csak felületes híradásokkal rendelkeztek és a fejükben csak a régi sztereotípiák éltek, noha a valóság teljesen más képet mutatott.

A jezsuita iskolák mindig a legjobb pedagógiai módszerek bevezetésére törekedtek, a Jézus Társaság első időszakában (XVI–XVIII. század) a Ratio Studiorum oktatási és nevelési program mintegy másfél évszázadon keresztül kiállta a próbát. Az alapjaiban változatlan módszert időnként újabb gyakorlati megoldásokkal egészítették ki.[10] A Társaság második időszakában, a XIX. század végén és a XX. század elején azonban a legújabb pedagógiai irányzatokat ötvözték a hagyományos, a Szent Ignác-i lelkiségen alapuló nevelési módszerrel.

A közhiedelemmel ellentétben, a jezsuiták nem csupán a minél nagyobb tudás átadására törekedtek az iskoláikban, nem pusztán művelt, hanem jellemes, a keresztény értékek szerint élő emberek nevelése volt a céljuk. Elsősorban az emberi jellemet, az akaratot és az erkölcsi erőt alakították. Arra nevelték a tanítványaikat, hogy a helyesen felismert igazságok mellett állhatatosan tartsanak ki egész életükben, ha kell, áldozatok és szenvedések árán is, maradjanak meg a jó úton. Semmilyen rossz hajlam, vonzódás, külső és belső csábítás, alkalom és körülmény ne térítse el őket a már megismert és elfogadott értékektől.

Az értelem nevelésénél fontosabb volt az akarat nevelése, vagyis a jellemképzés. A jezsuita iskolákban a legfontosabb célkitűzés lett annak a felismerésnek az elfogadása, hogy minden, ami egy embert emberré, tiszteletre méltóvá tesz, ami az élet küzdelmében az elmerüléstől megóv, ami a kísértésekben és a csábításokban megingathatatlan támaszt nyújt, ami a kötelességteljesítésben erőt és kitartást kölcsönöz, az nem más, mint a szilárd jellem.

Ugyanakkor állandóan keresték az új utakat, hogy az értelmi nevelés csorbulása nélkül, már a középiskolában gyakorlati ismereteket szerezzenek, amelyet a későbbi, nagybetűs életben is használhatnak. Az útkeresés egyik fontos kérdése volt, hogy feloldják egyrészt a középiskola védő, óvó, békés és védett életének, ahol a tudás megszerzése az általános cél, másrészt az erkölcsi nevelés ellentétesnek látszó problémáját. Világosan látták, hogy az egyes szaktárgyak túlságosan részletes, aprólékos erőltetése helyett gyakorlati, az életben is felhasználható ismereteket kellene oktatni. A jezsuita iskolából – az állami és a magániskolákhoz hasonlóan – a jellemképzés csaknem kiszorult a diákok túlzott tárgyi leterhelése miatt, jóformán csak a hittan- vagy a történelemtanár tudott tenni valami keveset az erkölcsi nevelés terén. Azonban a jezsuiták időben felismerték,

hogy az olyan képzés, amely csupán az értelmet fejleszti, csak félembereket ad az életnek, csakis az emberi léleknek mind a két fő vonása: az értelem és az akarat együttes, párhuzamos nevelése vezethet a teljes emberhez.

A XIX. század végén egyre inkább érezték a jezsuiták az oktatásuk gyakorlati részének hiányosságait. A diákok megszokták, hogy minden szükségletükről a kollégiumi elöljárók gondoskodtak, minden tennivalót részletesen előírtak, amikor pedig kikerültek az élet első, önállóságot igénylő állomására, nagyon önállótlannak és tapasztalatlannak érezték magukat. Ezért az új utak keresése során rábukkantak az akkori Amerikában népszerű „School City System" néven működő diákönkormányzati rendszerre. Amikor P. Bíró Ferenc SJ Kalocsára került, az akkori rektor, P. Hörl Gyula SJ (1861–1930) azzal fogadta, hogy reformálja meg a konviktust. P. Bíró korábbi tanulmányai folyamán megismerte az amerikai pedagógiai módszer előnyeit, amelyeket átvett, a hátrányait pedig a kongregációs neveléssel igyekezett ellensúlyozni. Megtalálta a tanulókat leginkább érdeklő eszméket, a XX. század elején az egész magyar közéletben előtérbe jutottak a társadalmi kérdések, ezek természetes módon kerültek a fiúk gondolatvilágának a központjába, valamint tovább bátorította a szociális problémákkal való foglalkozást, amely egyébként is a kalocsai nevelés egyik hagyományos feladata volt. Például a konviktusban nagyon szépen virágzott a Szent Vince Egylet, az ebben tömörülő diákok nemcsak a kalocsai városi szegényeket támogatták, hanem rendszeres kapcsolatot építettek ki a helyi fegyházban büntetésüket töltő elítéltekkel is.

P. Bíró elméleti elképzelései a tanulmányi, a humánus és vallásos elhatározások terén gyakorlati formát kaptak, amikor P. Molnár László (1840–1910) kalocsai rektor megadta az engedélyt, hogy a megfelelő előkészületek után, kísérletképpen megalakítsák a Jézus Legszentebb Szívének Köztársaságát, a magyarországi jezsuita iskolák első diákönkormányzatát. Az engedély megadásának indító okait az alábbiakban foglalták össze: egyfelől minden iskola és minden intézet abszolút célja a jellem kiképzése, melynek minden más, még a tudás is, csak segédeszköze. Másfelől minden iskola és minden intézet annyit ér, ahány jellemet nevelt az életnek, ahány vallásos, lelkiismeretes, munkás, művelt modern ifjút tud felmutatni.

A konviktus elöljárói felajánlották a diákoknak, hogy a folytonos gyámkodás és felügyelet helyett önálló önkormányzati autonóm életet vezetnének be. Ha bizonyos garanciákat nyújtanak, sok dologban szabad kezet adnak a diákoknak, mivel az eddigi viselkedésük alapján bíznak és reménykednek abban, hogy az engedélyezett szabadságot jól fogják felhasználni. Így lassanként előre hozzászokhatnak az életben olyan nagyon szükséges önállósághoz. A kollégiumi ifjúság kitörő lelkesedéssel fogadta az elhatározást, összeültek, tanácskoztak, majd valamennyien írásban kötelezték magukat, hogy a jövendő választott képviselőket tiszteletben tartják és engedelmeskednek nekik. Az elöljáróktól megkapott alkotmánytervezetet részletesen megvitatták, minden osztály önálló nevet vett fel, és megválasztották a tisztviselőket.[11]

Sajnos mindkét irányban: a regnumiak és a jezsuiták is meg voltak győződve felfogásuk helyességéről, egyikük sem engedett a maga álláspontjából. Mindez nagyon áldatlan és – az egész vallásos életet szemlélve – káros következményekkel járt. A teljesen felesleges rivalizálás inkább ártott, mint használt mind a jezsuiták, mind a Regnum közmegítélésének, csupán az általuk megvalósított eszmék tisztasága és a közre gyakorolt rendkívül pozitív megítélés óvta meg őket a nagyobb tévesztéstől.

A jezsuiták például az 1902. július 1-én tartott I. Országos Mária Kongregációs értekezleten elfogadott határozat ellenére nem ismerték el a *Zászlónk*at a kongregációs mozgalom hivatalos lapjának, hanem helyette – *P. Bús Mária Kongregáció* néven –

1907-től megindították a saját, jezsuita szellemű kongregációs lapjukat, amelyet később P. Bangha virágoztatott fel. Az utóbbi lap rendeltetése részben a mariológia és a Mária-kongregációk témájába vágó írások közlése lett, de főként a magyarországi Mária-kongregációk működéséről és belső életéről szóló tudósításokat publikált, így mintegy a kongregációs életnek a nyilvántartója és az egyes kongregációk összekötő szerve volt. A lap legelső számában a budapesti Mária-kongregációk felsorolásában nagyon kedvező hangon írtak a Regnum Marianumról, de utána soha többet egyetlen szó sem esett a lap hasábjain az ott folyó munkáról. Ugyanez igaz fordítva is: a Zászlónk teljesen levegőnek nézte a jezsuiták által vezetett Mária-kongregációkat.[12]

A jezsuiták, szintén P. Bús kezdeményezésére, aki akkoriban már a független magyarországi jezsuita rendtartomány első tartományfőnöke volt, 1911–1912-ben a Horánszky utcában felépítették a Kongregációs Otthont, amely az országban működő kongregációkat mint központ szolgálta, de a Regnum Marianum már nem tartozott ide. Egy ideig, mint két szomszéd, azonos célokért harcoló, de ellenséges viszonyban álló várként állt a két kongregációs központ. A jezsuiták elismerték, hogy a Regnumban igen tehetséges és buzgó emberek dolgoznak, de akikben – emberek lévén – sok egészségtelen, irreális akarás, ember- és világlátás is megtalálható. Azonban igen sok jó gondolat, úttörő kezdeményezés és végső soron jobbító akarat is onnan indult el országos hódítóútjára. Ez természetesen fordítva is igaz volt.

Ha a vázolt problémát jobban megszeretnénk érteni, legelőször is a korabeli helyzettel, illetve a főbb szereplőkkel kell megismerkednünk. Csak a helyzet alapos elemzése és többirányú megvilágítása nyújthat segítséget a polémia értelmezéséhez. Ugyanakkor arról a fontos tényről sem szabad megfeledkeznünk, hogy a dolgok hátterében emberek, jóllehet egyházi személyek – de nem földi szentek, hanem hús-vér, saját öntudatú, elkötelezettségű, tervekkel és vágyakkal rendelkező emberek – álltak, akik az események alakulását formálták.

Ami még a korabeli helyzetet igencsak erősen befolyásolta: a jezsuiták ebben az időben már túl voltak több válságon, és sikerült megerősíteniük a jogi helyzetüket, ugyanis a XIX. század végén nemtelen támadások érték a jezsuita rend törvényes elismerését mind a liberális politikai pártok, mind a protestánsok részéről, de ezeket a próbálkozásokat sikerült visszaverni. A helyzet pedig Budapesten, az ország szívében még kedvezőbb fordulatot vett, 1880-tól sikerült állandóan megtelepedni a jezsuita rendnek a fővárosban, rendházat és saját templomot építettek, amelyek hamarosan a fővárosi katolikus élet központjaivá váltak. Minden téren egyenletes haladás és fejlődés jellemezte a jezsuiták tevékenységét, csak a legelszántabb ellenfeleik merték megkérdőjelezni a munkájukat, de a jezsuita szellemiséget katolikus részről nyilvánosan csak a regnumiak bírálták. A jezsuita atyák meg voltak győződve, hogy a tevékenységük helyes úton jár, mivel a Szent Ignác-i lelkiség és a több évszázada bevált gyakorlat szerint haladtak, miközben úgy érezték, hogy a kor kihívásainak is maximálisan meg tudnak felelni. A jezsuita formációban (képzésben) minden atya bőségesen szerzett pedagógiai tapasztalatokat, hiszen a magiszteri években, a kalocsai konviktusban vagy mint nevelőtanárok, vagy mint valamely szaktantárgy előadóiként működtek, és ezek mellett pedig hittant tanítottak, illetve különböző lelkigyakorlatokat tartottak. Így joggal gondolták, hogy sokkal nagyobb rutinnal és tapasztalattal rendelkeznek az ifjúsággal való foglalkozás területén, mint a Regnumban tömörült pályakezdő, fiatal világi papok-hittantanárok.

Ami a személyeket illeti, előre kell bocsátani azt az objektív megjegyzést, hogy nem egyenlő kaliberű emberek álltak egymással szemben, a jezsuiták a 10–12 éves elméleti és gyakorlati felkészülés után kerültek a munkakörükbe, nagyon sokféle ismerettel

és tudással, ahol az elméleti alapokat a gyakorlat egészítette ki, a hátteret pedig egy több évszázados rendi tapasztalat képezte. A budapesti rendházba a XX. század elejére kiváló szellemi gárda került, tagjai később mind a magyarországi jezsuita rendben, mind a hazai katolikus életben vezető szerepet töltöttek be. A két meghatározó személy: P. Bús Jakab SJ (1861–1935)[13], aki később az első magyarországi független rendtartomány rendfőnöke lett és P. Bangha Béla SJ (1880–1940)[14], a nagy hírű szónok és sajtóapostol mellett két nagyon tapasztalt atya: P. Bóta Ernő SJ (1854–1939)[15], a Jézus Szíve Szövetség megalapítója és terjesztője, valamint P. Tomcsányi Lajos SJ (1846–1926)[16], az újkori Mária-kongregációk elindítója állt.

Velük szemben pedig jórészt „csak" átlagosan képzett, fiatal, meglehetősen kevés tapasztalattal rendelkező, egyszerű világi papok-hitoktatók álltak. Solymos Oszkár képviselte az oratoriánus rendi formát választók csoportját, az oratoriánus rend római központjában is megtették a kezdő lépéseket, de ez az elgondolás meghiúsult, mivel egy másik irányzat került túlsúlyba a regnumi atyák között, akiket Krywald Ottó (1872–1954) atya vezetett. Az új koncepció szerint nem szerzetesrendi, hanem világi egyesületi formában képzelték el a jövőt, s tervük hamarosan a megvalósulás útjára lépett. A rendkívül tehetséges és nagy tudású Solymos Oszkár atya[17] 1906-ban a fehérvári egyházmegyébe távozott, majd 1907-től az amerikai magyar pasztorációba kapcsolódott be. Ezért a Regnum Marianum részéről egyetlen kiemelkedő tudással és egyben nem mindennapi becsvággyal megáldott ember vehette fel a kesztyűt, név szerint Izsóf Alajos, akinek a személyisége, a jezsuitáktól elszenvedett – jezsuita szempontból „látens" – sérelmei okozták a sokszor kibékíthetetlen ellentéteket és a keserű hangvételű vitákat.

Izsóf Alajos Nyitra vármegyében, Vághosszúfalun született 1870. július 21-én, négygyermekes paraszti családban. A középiskolai tanulmányait a győri bencés (egykori jezsuita) gimnáziumban kezdte, ahol Acsay Ferencnek, a gimnázium igazgatójának hatása és biztató szavai nyomán a papi hivatást választotta. Hatodikos gimnazistaként kérte felvételét az esztergomi szemináriumba. Elöljárói hamarosan felfedezték tehetségeit, ezért Rómába küldték, hogy az Örök Városban fejezze be hittudományi tanulmányait. A jezsuiták által vezetett Collegium Germanicum et Hungaricumban lakott, és a jezsuiták egyetemén, a Gregoriánán tanult.

Az egyetemen azonban, amelynek hallgatóit piros reverendájukról akkoriban „bíborostojásoknak" nevezték, érte az első nagy csalódás, csak az abszolutóriumig jutott el. Mivel tanárai látták, hogy nem elméleti tudós személyiség, a teológiai doktorátusra már nem engedték. Valószínűleg itt szerezte az egész további életére kiható, a jezsuiták ellen érzett ellenszenvét, valamint a papi hivatásában az első kételyeket. Izsóf Alajos rendkívül büszke, nagyon öntudatos és önérzetes személyiség volt. Hazatérte után Esztergomban fejezte be tanulmányait mint „Ornamentum et decus seminari" (a szeminárium dísze és ékessége). 1896. június 28-án történt felszentelése után felettesei Bajnára küldték káplánnak, ahol egyszerre három egyesületet irányított: Katolikus Népkört, a Katolikus Ifjúsági Egyesületet és az Erzsébet nőegyletet. Az újszerű felfogásban végzett népművelő munkája miatt, hamar összeütközésbe került egyes konzervatív feletteseivel, ezért Pestre került újságírónak és hittanárnak. Majd a Regnum Marianum munkájába kapcsolódott be mint a polgári iskolás kongreganisták prézese, azaz elnöke és hamarosan a budapesti Mária Kongregáció házfőnöke.

A legfontosabb munkája azonban a Zászlónk szerkesztése volt. A lap sikerét a sajátos, teljesen újszerű, új hangvételű szerkesztői magatartása alapozta meg. Nem a katedra, nem a tanári, apai, szülői tekintély magasságából, hanem valóban a játszótéri pajtás közvetlenségével közeledett feléjük, annak szintjéről mint egyenrangú, bizalmas

jóbarát. Még akkor is egyenrangúként, közülük valóként, fiatalként szólt hozzájuk, ha bírálta őket, vitába szállt velük. Elutasította ugyanakkor a komolytalan álközvetlenséget, az erőltetett „jópofaságot", a megjátszott fiatalságot. A szerkesztő igyekezett fiatal olvasóit a maguk érdeklődési területein, a legmagasabb szinten kiszolgálni. Nem tett engedményt a színvonal rovására azon a címen, hogy jó lesz a fiataloknak a gyengébb írás is, mert hogy úgyse értik meg a magasabb rendűt. Lehetőleg tökéletes, teljes értékűt akart nyújtani és biztosítani a fiataloknak az elvi mondanivalóban és a szórakoztató, vidám írásokban, játékokban, versengésekben egyaránt. Ugyan kitűnő tollforgatókból, illusztrátorokból toborzott munkatársi gárdát, de az egyes lapszámok nagy részét a saját írásaival töltötte meg. Nagyon színesen, változatosan közvetített tájékoztatást a természettudomány és a technika területéről. Földrajzi, néprajzi cikkei, riportjai máig is – a felnőtteknek is – lebilincselő olvasmányt jelentenek. A sok saját írás kissé rontotta a lap színvonalát, az irodalmi programja mind hazai, mind külföldi vonatkozásban eléggé hézagos és egyoldalú volt, teljesen elhanyagolta a kialakuló hazai katolikus írók írásainak közlését. Évekig tartó kísérletezés eredményeként, amelynek során bizony néha gyengécske írások is napvilágot láttak, azonban néhány remek figura született meg a lap hasábjain: Horog Karcsi, Záp Feri, Uppman kapitány, amelyek a diákéletet és az egyes diáktípusokat mutatták be.

Szerkesztői munkájának legnagyobb sikerét minden valószínűség szerint a Fakadó Rügyek című pályázati rovatban érte el, ahol jó néhány kitűnő költőt és írót indított el a katolikus és egyetemes magyar kultúra gazdagítására. Nem egy kitűnő pap, képzőművész és tudós neve még gimnazistaként jelent meg nyomtatásban. Néhány név a hosszú sorból: Sík Sándor, Sík Endre, Serédi Jusztinián, Harsányi Lajos, Mécs László, Tamási Áron, Pavel Ágoston, Anka János, Balog Albin, Balanyi György, Reményi József, Harangi László, Radványi Kálmán, Szalay Mátyás, Molnár C. Pál, Emmanuel Béla, Eisenbarth Ágoston, Pázmándy István, Benyovszky István, Jánosi Gyula, Sárközi Pál, Pattantyús Géza.

Az 1904-ben tett világkörüli utazásáról először a Zászlónk hasábjain számolt be, majd külön könyvben is megjelentette az úti élményeit *Túl a nagy vizeken* címmel (Bp., 1916). A regnumi eszme terjesztése érdekében kiadta a *Néhány ismertető szó a Regnum Marianumról* című könyvét (Bp., 1905).

1910 és 1914 között a *Nyugat* katolikus ellenlábasaként szolgáló *Élet* című lap szerkesztője volt, amelyben társadalmi-szociális kérdésekkel foglalkozott, sűrűn ostorozva a magyar katolikus élet elmaradottságát és szűklátókörét.

Nézetei az első világháború idején radikalizálódtak, egyre inkább eltávolodott a katolikus egyháztól. Furcsa, jövőbe látó próféciákat írt, az Oroszországban bekövetkezett változásokra úgy tekintett, mint a Gondviselés belenyúlására az emberi történelembe: „Oroszországban mintha a történelem egy terepet tartott volna fenn magának gyökeres kísérletek számára. Itt nagy eszközökkel dolgozik a Gondviselés! Új világ, új korszak, új történelem hajnalhasadásán állunk".[18]

A történelem által felkínált lehetőséggel élve, 1919-ben kilépett a római egyház kötelékéből. Bár mindvégig hangoztatta, hogy nem Jézussal és nem az Egyházzal fordult szembe, hanem a bíborcsizmással. Megnősült, felesége, Kántor Gizella a legsúlyosabb szegénységbe követte és megszülte két leánygyermeküket. A szegénység elől Amerikában próbált menekülést keresni, ezért 1922-ben kivándorolt Floridába. 1924 szeptemberében tért vissza, először Budafokon, majd Újpesten lett polgári iskolai tanár. Tanári elfoglaltsága mellett minden megmaradt energiáját a szegény fiatalság egészségvédelmének és a tuberkulózis elleni harcnak szentelte.

Izsóf Alajost a nyolcvanadik életévén is túl levő Ádám László, az egykori Újpesti Clarisseum volt igazgatója békítette ki az egyházzal. A német megszállás napján, 1944. március 19-én a családjával együtt Vághosszúfaluba menekült, csak 1945 augusztusában tértek vissza. A sok izgalom miatt agyvérzést kapott, minek következtében a lábai megbénultak. Aprószentek napján, december 28-án hunyta le örökre a szemét, Szilveszter délután temették.[19]

A későbbiekben a regnumi és a jezsuita kapcsolatokban, amikor már Izsóf Alajos személyisége nem mérgezte a légkört, mind a két fél elismerte a másik létjogosultságát, és a kisebb tüskéket elfeledve, testvéri szellemben működtek, vállvetve a közös célért, a magyar katolikus ifjúság boldogulásáért.

A nagy változások jeleként az első regnumi pap, aki 1945. szeptember 10-én belépett a Jézus Társaságába, P. Luzsénszky Alfonz SJ (1902–1975)[20] volt. A közelmúltból két jezsuita atyát nevezhetünk meg, akik büszkén vállalták az egykori regnumi múltjukat: P. Nemeshegyi Péter SJ (1923–2020)[21] 35 évig mint misszionárius tanított a japán jezsuiták Szófia egyetemén Tokióban, valamint P. Sajgó Szabolcs SJ (szül.: 1951)[22] papköltő és műfordító, jelenleg torontói magyar plébános.

Ami a jelent illeti, nagyon tanulságos megvizsgálni a jezsuita alkotmányt[23] és a Szent Ignác-i szellemiségen alapuló jezsuita pedagógiát[24], majd ezeket összevetni az 1983-ban megfogalmazott „regnumi öntudat" alapokmányaival, a „Tételek és törekvéseink"[25] 1+8, illetve 26 pontjával. Ugyan szóhasználatban különböző, de a lelkiségben teljesen azonos gondolatokat találunk, ez nem a véletlen műve, hanem a Gondviselés nyoma, mivel mind a jezsuiták, mind a regnumiak az örök krisztusi értékeket vallják és gyakorolják a mindennapokban.

JEGYZETEK

1 Az egyes jezsuita atyák életrajzi adatai és a jezsuita életük Bikfalvi Géza: *A magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003.* Bp., 2007, METEM kötetből származnak.

2 Szabó Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és művei.* Bp., 2007, Szent István Társulat, 86–89. o.

3 Loyolai Szent Ignác életével és pedagógiai elképzelésével foglalkozó kötetek egész könyvtárat töltenek meg, a gazdag szakirodalomból, a magyar nyelvű monográfiák közül a legjobb feldolgozások: Jablonkay Gábor: *Loyolai Szent Ignác élete és működése.* I–II. Bp., 1921, Pallas; Dalmases, Candido de: *Loyolai Szent Ignác.* Bp., 1995, JTMR. Ezeken kívül még jól használható művek: Bóta Ernő SJ: *Loyolai Szent Ignác élete*. Bp., 1909, Stephaneum Ny.; Graff, Nicolaus: *Loyolai Szent Ignác és kora.* Bp., 1914, Stephaneum Ny.; Gyenis András SJ: *Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései.* Bp., 1934, Jézus Társasága; Tomcsányi Lajos SJ – Jámbor László SJ: *Szent Ignác vize.* Bp., 1934, Korda; Gyenis András SJ: Loyolai Szent Ignác. *A jezsuita rend generálisai.* Bp., 1935, Jézus Társasága; Gyenis András SJ: *Loyolai Szent Ignác és életműve.* Bp., 1937, A Sziv; Huszár Elemér: *Loyolai Szent Ignác.* Bp., 1940, Rózsavölgyi és Társa; Omerovich Tamás SJ: *Loyolai Szent Ignác rövid életrajza.* Bp., 1940, Szalézi M; Gyenis András SJ: Inigo de Loyola 1506–1552. *Jezsuita arcélek I.* Bp., 1940., Korda, 7–34. o.; Rahner, Hugo SJ: *Loyolai Szent Ignác.* München, 1965, Molnar Ny.; Ravier, André SJ: *Loyolai Szent Ignác megalapítja Jézus Társaságát.* Bp., 1994, Mercato; *A zarándok.* Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései. Bp., 2001, Vigilia; Loyolai Szent Ignác: *Levelek.* Bp., 2004, JTMR. A tanulmányok közül érdekes adatokat tartalmaznak: Ijjas Antal: Visszaemlékezések Szent Ignácra. *Magyar Kultúra,* 1937. 1. sz. 145–148. o.; Nemesszeghy Ervin SJ: Loyolai Szent Ignác jelentősége a mai korban. *Távlatok,* 2004. 4. sz. 666–681. o.; Bikfalvi Géza: A baszk Loyolai Szent Ignác. *Jezsuita olvasókönyv.* Bp., 2008, METEM, 48–54. o.

4 Néri Szent Fülöp magyar nyelvű életrajzai: Meszlényi Antal: *Néri Szent Fülöp élete.* Bp., 1927, Szent István Társulat; Türks, Paul: *Néri Szent Fülöp, avagy az öröm tüze.* Bp., 1992, Ecclesia; Puskely Mária: Oratoriánusok. In Uö.: *Keresztény szerzetesség II.* Bp., 1995, Bencés Kiadó, 753. o.

5 Nagyfalusy Lajos. *Az ifjuság atyja (Komárik István). Hittel és tudással.* Bp., 1941, Szent István Társulat, 242–250. o.

6 Puskely Mária: Regnum Marianum Kongregáció. In Uő:. *Keresztény szerzetesség II.* Bp., 1995, Bencés Kiadó, 850. o.

7 Bús Jakab: *Kalauz a Mária-kongregációk számára*. Bp., 1907, Stephaneum, 230–233. o.
8 Emődi László: *A Regnum Marianum története 1900–1970.* Bécs, 1989, 13–21. o.
9 Petruch Antal: Szakadás a testvérek között. *„Száz év a magyar jezsuiták múltjából”.* A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész. Kecskemét, 1992, Korda, 348–351. o.
10 Bikfalvi Géza: A Ratio Studiorum elmélete és gyakorlata. *Historicus Societatis Iesu.* Szilas László emlékkönyv. Bp., 2007, METEM, 174–87. o.
11 Petruch Antal: School-city-system. *„Száz év a magyar jezsuiták múltjából”.* A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. II. rész. Kecskemét, 1992, Korda, 154–156. o.
12 *Mária Kongregáció* 1907. 1,
13 Dőry Ferenc: P. Bús Jakab SJ emlékezete. *Kortárs magyar jezsuiták I.* Eisenstadt, 1991. 35–50. o.
14 Válogatás a rendkívül gazdag Bangha Béla szakirodalomból: Bangha Béla a nagy sajtó apostol 1880–1940. Bp., 1940; Baranyai Jusztin: Bangha Béla SJ. *Magyar Kultúra,* 1940. 1. sz. 147–148. o;, Nyisztor Zoltán: Bangha Béla pesti feltűnése. *Magyar Kultúra,* 1940. 2. sz. 188–190. o.; Nyisztor Zoltán: Bangha Béla első lapalapítása. *Magyar Kultúra,* 1941. 1. sz. 87–89. o.; Gyenis András: Bangha Béla. Száz jezsuita arcél III. Bp., 1941, 448–457. o.; Nyisztor Zoltán: Bangha Béla élete és műve. Bp., 1941; Ahonnan Bangha Béla elindult… Kalocsai Kollégium, 1941, 56., 42–45. o.; Nyisztor Zoltán: *Bangha Béla. Ötven esztendő.* Bécs, 1962, 56–70. o.; Nemeshegyi Péter: Megemlékezés P. Bangháról. *Távlatok,* 1998. 8. sz. 666–673. o.; Szolnoky Erzsébet: *A Páter. Bangha Béla a katolikus sajtó szolgálatában.* Győr, 1998.
15 Gyenis András: Bóta Ernő S. J: *1854–1939. Jézus Társasága Évkönyv*, 1940. Bp., 1940, 357. o.
16 Bernhard Zsigmond: P. Tomcsányi Lajos SJ. *Magyar Kultúra,* 1926. 143–145. o.; Meszlényi Antal: A magyar katolicizmus újjáéledésének elindítása. *Katolikus nevelés,* 1935. 104–111. o.
17 Beke Margit: Sólyom Oszkár. *Az esztergomi főegyházmegye papsága 1892–2006.* Bp., 2008, Szent István Társulat, 675. o.
18 Izsóf Alajos: Orosz változások. *Zászlónk,* 1916. április.
19 Sinkó Ferenc: Izsóf Alajos. *Vigília,* 1972. 37. évf. 9. sz. 590. o.
20 Nemeshegyi Péter: P. Luzsénszky Alfonz SJ (1902–1975). *Szolgálat.* 1975. 26. 94–95. o.
21 Bodnár Dániel: A Vigília beszélgetése Nemeshegyi Péterrel. *Vigília,* 2003. április. 300–307. o. és 68. o., 2003. május. 382–386. o.; Ménesi Hilda: Jezsuita szerzetes a mosolygó ősharmóniában. *Szabad Föld,* 2001. július 27. 30. o.
22 N. Tóth Ida: Egy remete skrupulusai. Beszélgetés Sajgó Szabolccsal. *Provinciánk Hírei,* 1999. január–február, 46–47. o.
23 *A Jézus Társasága Alkotmánya és a kiegészítő szabályok.* Bp., 1997, JTMR.
24 *A jezsuita nevelés jellemzői és az ignáci pedagógia.* Bp., 1998, JTMR, 91–126. o.
25 Dobszay János: *Mozaikok a Regnum életéből.* Bp., 1996, Corvinus, 90–96. o.

KOVÁCS-LATYSEVA OLGA

A politikai teológia schmitti problémája és következménye[1]

A felvilágosodás óta a köznapi felfogásban az a vélekedés terjedt el, hogy a nagy francia forradalom célja elsősorban az volt, hogy a vallási dogmákkal végleg leszámoljon, és helyette objektíven és mindenki által jól ellenőrizhető rendszert dolgozzon ki a racionalitás és a tudomány vezetésével. Véleményem szerint, a felvilágosodás forradalma magában foglalja a vallás forradalmát is, és mint ilyen, a főbb világformáló ideológiák alapja is, amelyek – ha nem is közvetlenül, de – legalábbis közvetve vallási meggyőződéseken nyugszanak (pl. Locke liberális demokrácia elmélete).

Ezt vizsgálva, az utóbbi évtizedekben egyre több kutató fordul a politikai teológia diskurzusai felé, ám magát a „politikai teológia" fogalmát egyes szerzők különböző kategóriákra bontják, melyeknek különbsége végső soron a megközelítés módjában ragadható meg: a politikát a teológia felől, vagy a teológiát a politika felől konstruálják meg. Ebből kiindulva dolgozatomban egy hipotézist állítok fel, amely szerint a politikának és a teológiának meghatározható egy egysége, és ezen egységnek, az *egyensúlynak* a megbomlása okozza a politikai teológia különböző kategóriáinak megszületését. Jelen tanulmányban nem arra törekszem, hogy e fogalomnak egy végső meghatározását adjam, csupán azt szeretném megvilágítani, hogy ha az egység szemüvegén keresztül nézzük a politikai teológiai diskurzusokban feltárt jelenségeket, akkor arra a következtetésre kell jutunk, hogy e kategorikusan különböző dimenzióknak *valójában* sokkal eredendőbb egysége (egyensúlya) tételezhető fel, mint puszta analógia. Ebből kiindulva a célom elsősorban a schmitti „politikai teológia" analógiájának gyengeségeit felmutatni, éppen ezért az általa megadott homályos fogalmi meghatározását „gyenge analógiának" fogom nevezni.

(A schmitti „politikum" mibenléte) A szakirodalomban általánosan elfogadott nézetnek bizonyul az, hogy a „politikai teológia" kifejezést *Carl Schmitt* (1888–1985) nevéhez kötik, ám ez nem jelenti egyúttal azt is, hogy a történelemben ne találnánk korábbi példát a jelenségre.[2] Ennek ellenére mégis Schmitt nevénél kötünk ki, amikor a fogalom jelentésében mélyebben is szeretnénk elmerülni. Ennek elsődleges oka talán az, hogy a schmitti tézis – miszerint „a modern államelmélet minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom"[3] – olyan megfontolásokat rejt magában, amelyek egyrészt arra engednek következtetni, hogy a politika és a teológia szférája között nemcsak fogalmi, de strukturális analógia is lehetséges[4], másrészt pedig éppen az elsődleges célját illetően olyan kritikák és kételyek is megfogalmazhatók, amelyek ennek a két területnek a tovább- vagy esetleges újragondolását teszik lehetővé. A következőkben először ezt a lehetséges fogalmi és strukturális analógiát szeretném felvázolni, másodsorban pedig arra fókuszálok, hogy miért lehet problematikus, ha a fogalmi analógián túl más párhuzamot is elfogadunk.

Ebben a fejezetben nem vállalkozom arra, hogy a politikum schmitti fogalmát tisztázzam. A szakirodalomban találhatunk pro és kontra érveket arra nézve, hogy Schmitt tágabb halmazként vagy az embernek csak egy szűk halmazaként értelmezte-e a politikai minőséget.[5] A kritika részben erre is vonatkozik majd. A tanulmányomban egy olyan halmaz keresésére vállalkozom, amely egységet tételez fel a szubjektum

és a világ között (politikai és teológiai szemszögből nézve egyaránt), éppen ezért én – talán önkényesen, de valójában nem teljesen alaptalanul – a schmitti politikumnak a tágabb halmazként való értelmezése mellett köteleződöm el.

Döntésem alátámasztására több érv is szolgál. A legfontosabb, hogy Schmitt nem magáról a *politikáról* beszél mint szubsztanciáról, hanem minőségről beszél: a *politikairól*.[6] A politikai az államelméletnek az esszenciája, és a barát-ellenség koncepción alapszik, melyhez szervesen kapcsolódik a döntés aktusa is. Schmitt szerint az államnak és a politikainak az azonosítása nem szükségszerű, hiszen a történelem szolgált már olyan példákkal, amikor az állam nem ismeri el a társadalmat döntésképesnek, és olyan is előfordult már, hogy az állam tudomást vesz a társadalom létezéséről, de a politikait kizárólagos jelleggel a kezében tartja. Schmitt alapgondolata, hogy maga a társadalom a saját szabad, autonóm döntései révén alkotja az államot. Mondhatjuk-e azt, hogy minden döntés politikai döntés? Ha igennel válaszolunk, akkor nem tudjuk leszűkíteni, hogy mit foglal magában. A társadalmi cselekvéseknek különböző szférái vannak, amelyek ha nem is szervesen kapcsolódnak össze egymással, de egymás mellett vannak. Mondhatjuk-e azt, hogy a politikai cselekvés egy a sok közül?

Alapvető vélekedésnek számít a szekularizáció kiteljesedése óta, hogy a különböző dimenziókban megjelenő cselekvéseket ne vetítsük egymásra, hiszen az állam akkor működik jól, ha ezeket nem keverjük össze (pl. nem politizálunk gazdasági kérdésekkel kapcsolatban). Schmitt viszont alapvetően hibásnak gondolja ezt az elképzelést, hiszen szerinte a „politikai" nem az egyik a cselekvések közül, hanem az embernek egy olyan alapvető minősége, amely már eredendően és egzisztenciális kategóriaként jelen van a létezésünk során. A politikai fogalmának lényege abban ragadható meg, hogy az adott közösség szabad s autonóm módon, önmagát határozza meg azáltal, hogy kit tekint barátnak, és kit ellenségnek. A politikainak éppúgy egy végső megkülönböztetés az alapja, mint sok másik területnek. Ezek alapján viszont az „állami" jelző másodlagossá válik a „politikaihoz" képest, hiszen akkor beszélhetünk egyáltalán az államról, amikor egy önszerveződő, autonóm, döntésképes közösség képes együtt meghozni a politikai döntést.[7] A politikai döntések autonómiája azzal is kimutatható, hogy Schmitt szerint az ilyen döntések nem vezethetők vissza más ellentétekre, ugyanis ilyenkor minőségi (kategoriális) váltásról van szó, és az ellenség kijelölése történhet ugyan más ellentét intenzitása alapján, de a végső ellentét mindig autonóm marad. Ezt az ellentétet nevezi Schmitt egzisztenciális típusú ellentétnek. Az egzisztencia itt mint önigazolás és önfelmentés jelenik meg, hiszen:

> *„Az ellenség éppen a másik, az idegen, és lényegéhez elegendő, hogy különösen intenzív értelemben egzisztenciálisan valami más és idegen, úgy, hogy szélsőséges esetben konfliktusok lehetségesek vele, melyek nem dönthetők el sem előzetesen meghozott általános normatív szabályozással, sem a konfliktusban »részt nem vevő« és »pártatlan« harmadik ítéletével."*[8]

Talán érezhető, hogy Schmitt milyen megfontolások mentén fogalmazta meg szekularizációs tézisét. A prevesztfáliai hatalmi struktúráknál az isteni szuverenitás olyan jelzőket „sajátított" ki, mint az autonóm szabad döntés. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy Schmitt egy olyan kor szülötte, amely olyan egzisztenciális és szellemi válságok után van, mint a világháború, a spanyolnáthajárvány, gazdasági válság és a híres nietzschei „Isten halott" tézis. Ilyen kulturális közegben magától értetődőnek tűnhet annak a tézisnek a megfogalmazása, amely az isteni űr ürességét betölteni igyekszik: az ő helyébe lép az ember által alkotott teljes szuverenitás és szabad döntés. Ebből

a szemszögből nézve – Assmann megfogalmazásával élve – „a politikai teológia olyan kompromisszum, amelyet az igazság a politikai rend szolgálatában kötött az uralmon lévőkkel, vagy – radikálisabban szólva – olyan torzulás, amelyet az igazság az uralmon lévők érdekében szenvedett el."[9]

A korai és a mérsékelt felvilágosodás számára a vallás annyiban megtűrt, amennyiben a magánszféra területén belül mozog. A radikális felvilágosodás számára viszont a vallás szitokszóvá vált, és amikor a „teológiát »politikainak« nevezik, az elnyomás eszközeként való politikai funkcionalizálását leplezik le."[10] Ebből fakadóan pedig általános nézet a korabeli hétköznapi és értelmiségi kultúrában, hogyha Isten az uralkodóval együttműködve nyomja el az embereket, akkor a felszabadítás mottója szükségképpen így hangzik: „*Ni dieu, ni maitre* – se Istent, se urat"[11], vagy másképpen megfogalmazva: „a hatalom *eo ipso* Istentől való, ezért aki a hatalmat önmagában rossznak tartja, az Isten létezését tagadja."[12] Ilyen radikálisnak tűnő jelszavak, illetve a XX. század első felében történő globális események mellett furcsának tűnhet, hogy Schmitt mégis pozitív értelemben beszél politikai teológiáról. Ennek egy lehetséges magyarázata szerint ez azért képzelhető el, mert Schmitt nem tesz mást, mint hogy a fogalomtörténeti módszer révén kapcsolódási pontokat keres a teológia és az államelmélet között. Ez persze inkább neutrális minőséget jelent, de az iménti radikális megfogalmazásokhoz képest valóban pozitívabb hangvételűnek tűnik. Neutrális annyiban, amennyiben csak módszertanilag, analógiákat keresve von párhuzamot a kettő között. Schmitt maga így fogalmazza meg a(z egyik lehetséges) párhuzamot: „a kivételes állapot a jogtudományban hasonló jelentéssel bír, mint a csoda a teológiában."[13] Ennek megértése érdekében a barát-ellenség koncepciót megalapozó teológiai analógiát kell kibontanunk.

Schmitt megfordítja azt a klasszikus természetjogi megalapozást, amely a szuverént valamiképpen a törvényhozás lehetőségéből vagy valamilyen szerződésből eredezteti. A klasszikusok a társadalom egységével és működésével kapcsolatos pozitív megalapozásból vezetik le, Schmitt zsenialitása pedig abban ragadható meg, hogy ezt megfordítja, és azt mondja, hogy „a szuverén az, aki dönthet a kivételes állapotban."[14] Másképpen: akinek joga van nemcsak felfüggeszteni, de felborítani is az addigi rendet. Egy erős ember, aki képes megteremteni a rendet (nietzschei értelemben vett erős ember), hiszen az, aki dönthet a kivételes állapotról, az tudja megteremteni a normál állapotnak a lehetőségét, és ettől kezdve a normál állapot mindig a kivételes állapot lehetőségén nyugszik. Ilyen értelemben a „csoda" analógiája a normál rend felfüggesztésére vonatkozik. Teológiai szemszögből Istennek nemcsak rendezett hatalma (*potentia ordinata)*, de rendkívüli hatalma (*potentia extraordinaria)* is van. A csoda jelensége az, amely megmutatja a földi polgárok számára Isten igazi hatalmát: a természetben fellelhető rend azért rend, mert maga Isten nem akarja azt felfüggeszteni. A fizika törvényei azért érvényesek, mert Isten akarja, hogy érvényesek legyenek, egészen addig, amíg a csodában megmutatja: hatalma van beiktatni és felfüggeszteni azokat. A *potentia absoluta* mindig a csodában és a csoda *lehetőségében* nyilvánul meg, a schmitti politikai szuverenitás szempontjából pedig a politika *absolutanak* van abszolút érvénye. Így foglalható össze Schmitt elméletének esszenciája. Az elmélet kritikái közül csak néhányat emelek ki, hogy azokra reflektáljak.

(A tézis lehetséges kritikái) Schmitt koncepciójának kritikáját[15] két oldalról lehet megközelíteni: egy tágabb és egy szűkebb vonatkozásban. Tágabb értelemben a schmitti elmélet a „politikai"-nak az univerzális jellegében ragadható meg. A szűkebb ellenvetés pedig magának az elméletnek az esszenciájára összpontosul: a barát-ellenség megkülönböztetésének az abszolút voltára. Először a tágabb perspektívára vonatkozó ellenvetést tárgyalom röviden.

Ezt úgy kell értelmezni, ahogyan a teológiában az Istenbe mint legfőbb törvényhozóba vetett hit megnyilvánul, úgy nyilvánul meg az e világi törvényhozóba vetett hit a társadalmi szerződések koncepciójában is, noha a szuverenitás mértéke nyilvánvalóan különböző. Schmitt szerint „*Autoritas, non veritas facit legem,* vagyis a tekintély, s nem az igazság teszi a törvényt."[16] Ez a tézis természetesen nem abszolút érvényű, hiszen az isteni törvények többnyire erkölcsileg elfogadható törvényeket szabnak ki a Föld „polgárai" számára, úgy, ahogyan a jogalkotó is teszi a legtöbb esetben. Bár kétségtelen, hogy vannak olyan jogalkalmazók, akik a törvények mögöttes, esetleg erkölcsi tartalmának tudata nélkül, szimplán a tekintélyre alapozva alkalmazzák vagy követik azokat. Ezeket szem előtt tartva talán azt is mondhatjuk, hogy Schmitt egy burkolt metafizikai álláspontot próbál megfogalmazni, amelynek premisszáit nem részletezi.[17] A metafizikai alapú politikafilozófia kidolgozásának igényét maga Schmitt is leírja implicite: „Az a metafizikai világkép, amelyet egy meghatározott korszak hoz létre, ugyanolyan szerkezetű, mint amilyen szerkezete a világkép rendjének van. A metafizika valóban egy korszak leginkább erőteljes és tiszta ábrázolási lehetősége."[18]

A gond az, hogy szerzőnk korszakában az elméleti kérdések a transzcendenciát illetően kétfelé bomlottak: megmaradt egyfelől a metafizika védelmezése, olyan eszközökkel, amelyek próbálnak a korral lépést tartani. Heidegger például, amikor metafizikáról beszél, akkor nem konkrét rendszer kidolgozásának az igényével lép fel, hanem egy olyan kérdésfeltevést igyekszik kidolgozni, amely újra s érvényesen hozza a felszínre a metafizikai jellegű vizsgálódásokat.[19] Másfelől viszont, a XIX. században bekövetkező nyelvfilozófiai fordulat nyomán, majd a Bécsi Kör radikális metafizikaellenes filozófiájának térhódításával párhuzamosan, teret nyer az az álláspont, hogy az olyan dolgokról való beszédet, amelyek nem verifikálhatók, egyszerűen semmisnek kell tekinteni[20], hiszen: „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell" – ahogyan Wittgenstein írja *Logikai-filozófiai értekezés*[21] című művében. Hogyan jutott arra a pontra Schmitt, hogy egy ilyen ambivalens értelmiségi közegben, és olyan radikális változások[22] után, amelyek a XIX. században és a XX. század elején végbementek, végül egy burkolt metafizikát akarjon kidolgozni?

Amikor Schmitt a politikum minőségének egy teljes autonóm és önálló jelleget biztosít, azzal egyszersmind azt is tételezi, hogy a politikai minősége az emberek számára már ontológiailag is mindig előbbre való a teológiainál, hiszen amikor „a vallási közösség, amely a politikum alapmozgását ténylegesíti, vagyis háborút kezd egy másik vallási közösség ellen, már *több* mint *vallási közösség*, tudniillik, politikai közösség."[23] Ezzel viszont a legnagyobb probléma az, hogy a teológiai dimenzió végtelen kiterjedéssel bír, míg a politikainak a fizikaiban való megnyilvánulása véges. Másrészt, hogyan tudnánk egy ilyen állításhoz jutni, hacsak nem egy külső perspektívából nézünk le rá? Ez viszont nyilvánvaló logikai ellentmondásban áll azzal a megállapítással, hogy a politikainak a jellege mindennél előbbre való volna, hiszen ha így lenne, akkor már nem tudnánk kívülről szemlélni, hiszen ő maga az, ami mindennél előrébb való. Ha viszont magában a politikainak a dimenziójában állva vagy abból kiindulva fogalmazzuk meg ezt a tézist, akkor a funkcionalizmusnál kötünk ki, olyan szempontból, hogy a politikai cselekvések sorát igazoljuk azzal, hogy egy ilyen abszolút önálló minőséget tételezünk fel.[24] Nem utolsósorban lényeges a hobbes-i ihletésű tézis logikai nehézsége is, hiszen performatív ellentmondás úgy kimondani a tekintély primátusát az igazsággal szemben, hogy e tézis maga is egy igazságot tartalmaz, nevezetesen azt, hogy e tétel megfogalmazása nem

a tekintély, hanem az igazság alapján történik.[25] Schmitt elméletének „hibája" mégis az, hogy a totalitás igényével fellépő politikai elmélete („pluriverzum"[26]) akkor mond csődöt, amikor a fogalomrendszere nem tud hozzá elégséges módon alkalmazkodni. Mit jelent ez?

Schmitt politikai teológiája a „kivételes állapot" – „csoda" – „döntés" kulcsszavakban ragadható meg[27], és mint ilyen kulcsszavak a teológiai minőségükben csak minimális hasonlóságot mutatnak akkor, ha a teológiai álláspont mélyére ásunk ezekkel kapcsolatban. E szavak minimális és csak analóg hasonlóságait Tatár György pogány mítosz és bibliai példái[28] kiválóan szemléltetik. A kivételes állapot és a csoda viszonya Schmittnél egészen érdekesen alakul, hiszen az előbbi „jogelméleti fogalma jóval kevésbé tűnik szekularizáltnak, mint a csoda általa nyújtott teológiai fogalma."[29] Tatár ezt a tézisét három fő gondolattal támasztja alá: (1) egyrészt Hérakleitosz-fragmentummal, amely szerint „A Nap nem fogja áthágni a mértéket, mert különben Erinnüszök, Diké poroszlói rátalálnak"[30], azazhogy az általában vett kozmosznak a rendjét elviekben nem veszélyeztetik ennyire önkényes vágyak, még akkor sem, ha a vágy személye történetesen minden gond nélkül megtehetné, hogy beleszóljon a fizikai dolgokba. Már a klasszikus platonista keretben is felismerte például Szent Tamás, hogy ugyan Istennek meg van a hatalma rá, hogy beleszóljon a dolgok menetébe, de nem teszi, hiszen a teremtett világ a potencialitásból az aktualitásba megy át. Isten olyan valóságot teremt, ahol a dolgok esszenciáját nem változtatja meg. Ha a fizikai dolgoknak nem volna esszenciája, akkor a platonikus keretben elképzelt egymásután következő képek sorában, az eszeslény formájával megáldott csecsemőből gond nélkül lehetne a második képkockában egy virág. Szent Tamás azonban úgy is véli, hogy a dolgok rendje azért olyan, amilyen, mert maga Isten döntött így. Ez pedig elvezet minket Tatárnak a második érvéhez: (2) ha mégis történnek csodák, akkor azok általában valamilyen ígéretet teljesítenek be és jelül szolgálnak a jövő felé[31] (pl. Gedeon története). Végül (3) a csoda a (2) érvvel összhangban „eltéphetetlen kapcsolatban"[32] áll a szövetség aktusával, amely elsősorban Izrael népét érinti, s erről így ír:

> *„A kivételes állapot már a nép létrejöttekor is fennállt, amely bizonyos értelemben a kivételes állapotra lett létesítve. Itt a szövetség nem függeszthető fel, mert a Tóra törvényeinek összessége nem függetleníthető a szövetségtől, [...] és e törvények rendje sem felfüggeszthető, mert az éppen az egyetlen Szuverént fosztaná meg szuverenitásától. Elgondolhatatlan egy olyan »kivételes állapot«, amelyben ez a Szuverén felfüggesztené törvényeinek rendjét, mert ezzel éppen önmagát szüntetné meg szuverénnek lenni, önmagát mint szuverént érvénytelenítené."*[33]

Továbbá, az sem világos, hogy „milyen kritériumok alapján vetünk el egyes totalitásokat mások javára"[34], illetve Schmitt arra sem ad választ, hogy ha már a politikai az ember legalapvetőbb dimenziója, akkor miért volna alapvető azt gondolni, hogy az ember élete csak a fizikai szférára terjed ki? Hiszen szerinte a „politikum legfeljebb az ember fizikai léte felett rendelkezik."[35] Talán ez a kora újkori és felvilágosodás kori történeti eseményekkel és korának metafizikaellenes szellemével magyarázható. Ezeket Schmitt úgy adaptálta, hogy a *politikai* fogalmán belül meghúzódó metafizikát végső soron a fizikaira redukálta, és mint ilyen, valóban nem lehet „igaz" metafizikai politika, ahogyan erre Mezei Balázs is rámutat a tanulmányában.[36] Az, hogy az adott kornak a minőségét a metafizikai jellege adja vissza, ebben az esetben úgy jelenik meg, hogy valójában nincs is valódi minősége a kornak, ugyanis nincsen érvényes metafizika, amelyet Schmitt igyekezett megfogalmazni.

A szűkebb körre vonatkozó kritika az előzőkben kifejtetteket természetesen magában foglalja, de egy másik aspektusból nézve azt is hozzáteszi, hogy a schmitti koncepció magva – a barát-ellenség megkülönböztetés – mint mindent felölelő egység, eredendően hibás, mivel ez a megkülönböztetés a politikainak csak egy részterületét fedi le. Assmann szerint ugyanis Schmitt azért tudta logikailag megalapozni a decizionizmus elvén alapuló koncepcióját, mert előtte már adott hozzá egy alapot: az univerzalisztikus jelleget, amelyhez pedig a teológia elveit és minőségét hívta segítségül. Ez azonban nem lehet elégséges, mivel csak a „politikai erőszaknak a szféráját alapozza meg."[37] Igaz ugyan, hogy Schmitt szerint a politikai jelleg akkor mutatkozik meg, amikor egy társadalom közös döntéssel az ellenség kiválasztásáról dönt, viszont ahhoz, hogy e döntés sikeresen végbemenjen, már előfeltételeznie kell valamit. Nevezetesen azt, hogy a közösség tagjainak képesnek kell lenniük arra, hogy először a saját, a magánszférába tartozó ügyeiket határolják el a közös ügyektől, másképpen: a közösnek a releváns tényeit kell kiválogatni. Így viszont már nem a barát-ellenség megkülönböztetése lesz az első lépcsőfok a politikai döntések meghozatalának a sorában, hanem a privátnak és a nyilvánosnak az elhatárolása. Assmann így ír erről: „a közös ügy nem a közös ellenségtől, hanem a magánérdektől való elhatárolódásban nyer meghatározást, amelyeket a politikailag eszmélő ember, valamilyen magasabb rendű egészre tekintettel, megtanult viszonylagossá tenni."[38]

A schmitti „döntés" aktusára talán mondhatnánk azt, hogy hasonlóságot mutat, bár ha jobban belegondolunk, ott is problémákba ütközünk. Teológiai szempontból a döntés az Isten melletti, vagy elleni döntést jelenti. Tegyük fel, hogy a klasszikus, platonista keretben a döntés végső soron nem a mi döntésünk, hiszen az eleve elrendelés és az üdvtörténet fogalmilag azt kizárja. Viszont a Rice által bemutatott nyitott teizmus elmélete[39] lehetővé teszi az ember libertariánus értelemben vett szabad döntési aktusokat, így dönthetünk Isten mellett, ám ez még mindig nem jelent analógiát a szekularizált döntéssel, hiszen Isten mellett így is csak egyszer fogunk dönteni, és miután befogadtuk az isteni kegyelmet, onnan már „nem menekülünk" el. A politikai döntések során pedig minden gond nélkül elképzelhető, hogy akivel szemben egyszer ellenségként döntöttünk, ott később ne barátként döntsünk mellette.

E kritikák végső soron oda lyukadnak ki, ahova a tágabb értelmezésű kritika is jutott: tisztán logikailag nem lehetséges, hogy Schmitt elmélete egy mindent átfogó elméletté nője ki magát, hiszen nem igazolt a (1) másra való visszavezethetetlensége és fogalmi apparátusának koherenciája, sem az, hogy (2) a politika valóban csak az erőszakban merülne ki, és nem utolsósorban (3) még ha el is fogadnánk a politikainak ezt a definícióját, akkor sem látjuk, hogy egy erőszakon alapuló politikaelmélet hogyan képes szinte a semmiből egy olyan cselekvési teret megalkotni, amelyben az hatékonyan tudna hatni.[40] Schmitt tehát a vallásból kiinduló, ám tartalmilag végül neutrális (szekuláris) téziseket próbált megfogalmazni, amelyek valahogyan így foglalhatók össze: „Isten ellenségei, az e világ aktivistái, akik a világ szekularizálását és politikátlanítását, ezáltal pedig Isten halálát készítik elő."[41] Fontos hangsúlyoznom, hogy a döntés aktusa az, amelyet Schmitt kiemelten kezel, ám a kritikák többsége a döntési aktus előfeltételeire vonatkozik, és ilyen szempontból megalapozottaknak tekinthetők.

Schmitt elméletét már kortársai is vitatták, a következő idézet pedig éppen azt a benyomást kelti, hogy Schmitt valószínűleg emiatt[42] vetette papírra, és amellyel valamiképpen árnyalni igyekszik az elméletben fellelhető ambivalenciákat: „Amit mondtam és amit írtam, mindig jogászként tettem, és következésképp valójában csak a jogászokhoz

szóltam. (…) A teológusok hajlamosak arra, hogy az ellenséget megsemmisítendőnek tekintsék. Én azonban jogász vagyok és nem teológus."[43] Viszont a legutolsó bejegyzésében ez olvasható: „a jogtudomány teológusa vagyok."[44]

(Lehetséges következtetés) Az első és legfontosabb, hogy vallási hagyományok nélkül (legyenek azok olykor bármennyire erőszakosak) a felvilágosodás jelenségére és a természettudományok rohamos kibontakozására – ha nem is állíthatjuk, hogy nem jelentek volna meg, de – biztosan sokkal később került volna sor. A vallás a mai kor világának a lehetőségi feltételét adta. Ennek szemléltetésére a demokrácia Locke által felvázolt elméletét veszem segítségül. Locke koncepciójában a demokrácia vezérelve a tolerancia fogalmában érhető tetten, és mint ilyen, a modern alkotmányos demokráciáknak is fontos alapelve. Locke kimutatta, hogy a társadalomban a tolerancia beépülésének első fázisa a „vallási türelemből és a vallásszabadság állami elismeréséből ered."[45] Jelen tanulmány keretei között nem kívánom a Locke munkásságára vonatkozó újabb kutatásokat elemezni, viszont az általuk javasolt értelmezés világossá teszi, hogy a felvilágosult gondolkodók politikafelfogásai nem logikai szükségszerűséggel vezettek a szekularizált ideológiákhoz, hanem sokkal inkább a „felvilágosodás vitáit a teológiai viták tovább éléseként magyarázzák."[46] Vannak olyan kortárs megfontolások[47] is, amelyek alapján Locke politikai filozófiája végső soron keresztény keretek közé is illeszthető, hiszen érvei nemcsak hogy függenek a teológiai feltevésektől, hanem egyenesen egy keresztény kormányzási elméletet adnak. Ez azért nagyon érdekes, mert ha figyelembe vesszük, hogy Locke-ra általában úgy szokás hivatkozni, mint a „liberális demokrácia atyjára", valamint hogy a modern kor egyik uralkodó kormányzati formája a demokrácia, akkor csak néhány lépés választ el minket attól, hogy a dolgozat elején felállított hipotézisre válaszolni tudjunk: a politika és a teológia együttes állása igenis lehetségesnek látszik, hiszen a locke-i hagyomány a jelek szerint nemcsak a szekularizált demokráciát valósította meg, hanem a teológiai alapokon nyugvó demokráciát is. E szempontok alapján a locke-i politikafilozófián belül a szabadságról, egyenlőségről és vallási toleranciáról alkotott elképzeléseket sokkal mélyebben és hitelesebben adja vissza, ha figyelembe vesszük a szerző vallási nézeteit. Már a kortársak közül is voltak, akik úgy hivatkoztak ezekre a lehetséges teológiai gyökerekre, hogy „Locke kereszténység-koncepciója egy szükségtelenül legyengített változat volt."[48] Igaznak tűnhet ez a megállapítás, de a teológia ettől függetlenül még jelen van, akár gyengén, akár nem.

Másodsorban pedig arra a tendenciára hívnám fel a figyelmet, hogy az olyan kérdések, mint az állami semlegesség és a vallás kapcsolata, még mindig felütik a fejüket, annak ellenére, hogy a (1) híres tordai vallásbéke már lassan félévezreddel ezelőtt látott napvilágot, (2) a nemzetközi jogból a vallást elimináló vesztfáliai béke is már évszázadokkal ezelőtt megköttetett, továbbá a (3) radikális felvilágosodás vallásellenessége és a (4) XX. században lezajlott események mondhatni igazolják a vallásról való kérdések állami szinten való figyelembevételének irrelevanciáját. Ezzel szemben viszont „a vallás nem tűnik el a felvilágosodás során, csak kivonja magát a felvilágosodott érzékelés köréből és kísértetként bukkan fel a legkülönbözőbb helyeken"[49] – írja Böhringer. E „különböző helyek" a modern világban érzékelhető sokféleséget is magukban foglalhatják, de talán a legfontosabbak közülük a politikai ideológiák és az identitás[50] dimenziói. A korábban említett vesztfáliai béke jelentősége sokféleképpen megragadható, de talán a legfontosabb hozadéka, hogy a vallást az állam autonóm döntési körébe utalta, illetve a nemzetközi jogból teljes mértékben eliminálta.[51] Ezzel

a békével kezdődött el a középkori organikus hatalmi váz megszűnése és egy olyan pluralizmus kialakításának az igénye, amelynek ma a hanyatlását érzékelhetjük. A globalizáció folyamatának az elemzése eltérő aspektusokból ragadható meg, de mostanra a politikai következmények mellett a kulturális (vallási) kérdések is nagy figyelmet kapnak[52], főleg a kétezres évek legelején bekövetkezett szeptember 11-i események miatt is. Az iszlám vallásnak a szekularizált globális világhoz való viszonyát gazdag szakirodalom tárgyalja[53], de talán egy *New York Times*-cikk néhány sora is képes összefoglalni e történés jelentőségét:

> „*Ma eljutottunk addig a pontig, amikor problémáink megint a 16. századi problémákra emlékeztetnek, hisz mi is egymással versengő jelenések, a dogma tisztasága és az isteni eredetű kötelesség konfliktusaival küzdünk."*[54]

A modern világ arra építi rendszerét, hogy uralja a körülötte lévő folyamatokat, hiszen mindig rá tudunk kérdezni – legalábbis a legtöbb esetben – azok igazságára.[55] Az igazságnak mint olyannak egy – a szuverén államok által is – egyetemlegesen elfogadott jelentése minden korszakban más és más. A globális világban viszont számos olyan kérdéskörrel szembesülünk, amelyek választ várnak: „integratív trendek, úgy mint a kommunikáció, mobilitás, környezeti problémák egyetemes volta, a globális közjó kérdése, nyilvánvalóan az állami szuverenitás elvét erodálják. (…) Az állam úgy tűnik, elveszti problémamegoldó képességét, ezért morális vákuumba kerül: illegitimmé válik."[56] Ennek a tendenciának megfelelően vannak olyan gondolkodók[57], akik úgy vélik, hogy „folyamatban van egy középpont keresése, olyan valakié, aki azzal az egyetemesen elfogadott autoritással rendelkezik, melyet a középkori pápák igényeltek maguknak."[58]

A felvilágosodást értelemszerűen nem lehet magunk mögött hagyni, és talán nem is volna védhető elvárás. Ennek tudatában pedig logikus azt feltételezni, hogy a vallási visszatérésnek akkor van igazán – teológiai szempontból is jelentős – hatása, ha egyfajta etikai monoteizmusnak a közös alapját képes megalapozni, nem feltétlenül valamely felekezeti hit rendszeréhez igazodva, hanem sokkal inkább – például – a keresztény értékeket hangsúlyosabbá téve (pl. a szolidaritást). Ez persze visszavezetne minket a kanti religio fogalmához, de globális körülmények között ennek az elképzelésnek tágabb tere adódik. A kanti vallásinterpretáció morális lényeket szólít meg egy olyan korban, amelyben éppen a vallás felszámolását próbálják véghezvinni. Most azonban az erkölcsi parancs által megszólított morális lények igénye a *másik* felé fordul, amely másik velem együtt ugyanazon a Földön s ugyanazon Nap alatt van. A vallás hagyományteremtő aspektusa talán szintén szimpátiát vált ki, hiszen ma egy olyan világot tapasztalhatunk, amelyben a gyökértelenség állandó elemként van jelen. Gyökértelenek vagyunk abban az értelemben, hogy a szabadság által kínált számtalan ideológia között az ember elvész annak lenni, ami. Nagyon nehéz feladat azt a tömény információáradatot, amelyet az emberiség felhalmozott, megfelelő módon szelektálni. Mindennek megvan a saját kritikája. Talán ezért is tűnik a valláshoz való visszatérés egy biztos pontnak, hiszen „olyan eredeti – s ennyiben másra vissza nem vezethető (nem redukálható) – szemantikai tartalmakat hordoz, melyek *inspiratív ereje* a vallást nélkülözhetetlenné teszi."[59] Filozófiai szemszögből a valláshoz való visszatérés az emberi szubjektumokban meglévő feltétlenséghez való visszatérést is jelenti.[60] A vallás privatizáló tendenciája oda lyukad ki, hogy az emberiség ismételten egységet szeretne tapasztalni a külső társadalmi és politikai megnyilvánulásai és a belső világa között, természetesen kevésbé radikális keretek között.

Ennek egy lehetséges alternatíváját Habermas adja, aki szerint a „hívők közössége az együttműködés közösségévé szekularizálódik [s ebből eredően] csak egy univerzalisztikus morál képes megőrizni kötelező erejét."[61] Habermas elméletének lényege – nagyon tömören – az, hogy a vallási tartalmakat oly módon akarja interpretálni, hogy azok tartalmilag végső soron semlegesek legyenek. Az viszont nem világos, hogy miért a hívő embernek kell plusz energiát befektetni akkor, ha politikai folyamatokban akar részt venni (már csak azért sem világos, mert az idő függvényét szemlélve a vallási minőség és a teológiai tartalmak régebbre nyúlnak vissza, mint a szekularizált tartalmak). Habermas szerint elvárható ugyan, hogy a vallási elveket gyakorló szubjektumok elismerjék a világi intézmények semlegességét, de nem várható el identitásuk kettészakadása. Ez nagyon szép gondolat, de a valóságban ennek a teljesítése nem abszolválható feszültségmentesen, hiszen jellegüket tekintve, már eleve mindig is feszültségben, de egyensúlyban állnak. A valláshoz való visszatérés gesztusát Böckenförde is azért szorgalmazza, mert szerinte „a liberális állam képtelen saját szekuláris készletéből újrateremteni motivációs előfeltételeit, mert azok etikai természetű élettervekből és kulturális életformákból táplálkoznak."[62] Másképpen: véges és esetleges értékekből a modern világ nem tud nyújtani polgárai számára elégséges választ az „élet nagy kérdéseire". Ha azonban az emberek többségét az elégedetlenség érzése tölti el, akkor a történelem példáiból okulva már előre sejthető annak lehetséges következménye.

Ha valóban egy olyan korban élünk, amely arra próbál reflektálni, hogy a világ polgárai számára egy arkhimédészi pontot kínáljon, akkor kemény erőfeszítéseket kell tennünk annak érdekében, hogy *azt* újra felfedezzük vagy megteremtsük.[63] A megteremtés itt azt is jelentheti, hogy a teista és az ateista polgárok között egyfajta megegyezésen alapuló helyzet alakulhat ki. Ez a gondolat első ránézésre nem tűnik újszerűnek, hiszen éppen ez a lényege a vesztfáliai béke rendszerének: az államok közötti konszenzus és a polgárok közötti konszenzus. Ha viszont a habermasi felvetéshez Ratzinger javaslatát is hozzávesszük, aki szerint „annak is, akinek nem sikerült megtalálnia az utat Isten elfogadására, meg kell próbálnia úgy élnie és úgy irányítania az életét, mintha Isten létezne"[64], akkor olyan konklúzióhoz jutunk, amely szerint a tolerancia nem egyéb, mint gondolatkísérletek sorozata. Ez viszont nem egyenlő azzal a lehetséges következtetéssel, hogy a posztszekuláris áramlatok rejtett célja az lenne, hogy a társadalom „visszaesést" produkáljon a valláshoz vagy a teológiához. A posztszekularista gondolkodásra nem az a jellemző, hogy újra deklarálja a hit vagy a vallási felekezetek primátusát, hanem helyette inkább a „vallásban meglévő jelentéspotenciálok nem redukcionista aktivizálását kíséreli meg."[65]

Ahogyan Derrida írja: „ha el akarjuk gondolni, hogy mi a vallás, akkor próbáljuk meg elgondolni: akarat és szabadság autonómia nélkül."[66] Véleményem szerint ez a hasonlat a politikára is éppúgy alkalmazható, hiszen nyilvánvalóan abszolút akarata és abszolút szabadsága senkinek sincsen, hacsak nem szeretnénk az anarchia állapotához elérkezni. Nyilvánvalóan sem a politikai dimenzióban, sem a vallás dimenziójában nincsen abszolút autonómia, hiszen ha más nem is, legalább az objektív erkölcsök világa az, ami kötelez minket bizonyos cselekedetek meg nem-tételére vagy megtételére. (Persze az objektív erkölcsi rend megléte is vitatott kérdés.)

Az itt tárgyaltak azt a benyomást keltik, hogy a politika és a teológia egzisztenciálisan, ontológiailag szoros összefüggésbe hozható. Ez az összefüggés számomra úgy tűnik, hogy nem erőszakos összeegyeztetési kísérlet eredménye, hanem annál sokkal alapvetőbb. A gondok ott kezdődnek amikor az emberiség valamilyen okok mentén

hol az egyik, hol a másik szférára hajlik jobban. Éppen ezért lehet beszélni csak teológiai politikáról vagy politikai teológiáról. Ilyen megkülönböztetések akkor válnak lehetségessé, amikor az egyensúly felborul. A döntő kérdés végső soron nem is az, hogy a teológiának mennyire és mekkora létjogosultsága van a politikában, hanem az, hogy mi az a módszer vagy állapot, amelyben e kettőnek az egymáshoz való egyensúlya megtalálható és fenntartható.

IRODALOM

Assmann, Jan: *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*. Budapest, 2008, Atlantisz Könyvkiadó.

Böhringer, Hannes: A filozófia és művészet. *2000*, 1994. 6. sz. 54–56. o.

Buda Péter: A nemzetközi kapcsolatok teológiája és a Szentszék Geopoliteia-koncepciója. In Borbély Gábor – Gábor György – Geréby György – Szántó Veronika (szerk.): *„Királlyá lett a te Istened”*. Budapest, 2008, Akadémia Kiadó, 55–75. o.

Bujalos István: Tolerancia – demokrácia és liberalizmus. *Történeti Tanulmányok*, 2007. 15. sz. 453–458. o.

Carnap, Rudolf: A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül. In Altrichter Ferenc (szerk.): *A Bécsi Kör filozófiája*. Budapest, 1972, Gondolat Kiadó, 61–92. o.

Gábor György: Antropológia és istenkirályság. In Buda Péter – Gábor György: *A politika szolgálólánya: Valláspolitikai írások.* Budapest, 2009, Pallas Kiadó, 304–313. o.

Guy, Nathan: *Finding Locke's God. The Theological Basis of John Locke's Political Thought.* 2019, Bloomsbury Academic.

Horkay Hörcher Ferenc: Politikai teológiák és ideológiák. Filozófiai megfontolások Locke, Burke és a felvilágosodás revizionista olvasata alapján. In Borbély Gábor – Gábor György – Geréby György – Szántó Veronika (szerk.): *„Királlyá lett a te Istened”*. Budapest, 2008, Akadémia Kiadó, 32–54. o.

Jancsó András: A feltétlenre hangolt gondolkodás. *Kommentár,* 2023a. 3. sz. 88–93. o.

Jancsó András: A vita lehetetlenségéről: Megjegyzések a politikai teológia fogalmához. In Csurgai-Horváth Gergely (szerk.): *Bonus intra melior exi: Az MCC PhD-programjának zárótanulmányai*. Budapest, 2023b, MCC Press, 61–88. o.

Karácsony András: *A jogtudomány teológusa, Carl Schmitt politikai teológiája.* Gödöllő– Máriabesnyő, 2016, Attraktor Kiadó.

Kegley, Charles W. – Raymond, Gregory A.*: Exorcising the Ghost of Westphalia. Building World Order in the New Millennium*. New Jersey, 2002, Prentice Hall, 150–200. o.

Lendvai Ferenc: Kultúrák és kultúrkörök a globalizáció korában. In Nyíri Kristóf (szerk.): *Filozófia az ezredfordulón*. Budapest, 2000, Áron Kiadó, 187–195. o.

Losonczi Péter: Vallás, antropológia, politika. Gondolatok a Habermas–Ratzinger-vita kapcsán. *Korunk*, 2006. 12. sz. 62–69. o.

Losonczi Péter: Terápia, feltartóztatás, szolidaritás: Habermas, Metz és a nyilvános vallás kérdése. In Borbély Gábor – Gábor György – Geréby György – Szántó Veronika (szerk.): *„Királlyá lett a te Istened”*. Budapest, 2008, Akadémia Kiadó, 137–158. o.

Mezei Balázs: Carl Schmitt teológiai felfogásáról. *Századvég,* 2003. 28. sz. 97–111. o.

Nietzsche, Friedrich: *A vidám tudomány („La gaya scienza”)*. Budapest, 1997, Holnap Kiadó.

Pálfy Eszter – Jancsó András: Böckenförde emlékezete. Ernst-Wolfgang Böckenförde: Az állam keletkezése mint a szekularizáció folyamata. *Valóság*, 2020. 2. sz. 33–51. o.

Rice, Richard: *The future of open theism. From antecedents to opportunities.* Downers Grove: Illinois, 2020, Inter Varsity Press.

Schmitt, Carl: *Politikai teológia*. Budapest, 1992, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.

Schmitt, Carl: A politikai fogalma. In uő: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó – Pallas Stúdió – Attraktor Kiadó, 7–47. o.

Schmitt, Carl: Állami és politikai. In Takács Péter (szerk.): Államtan. írások a XX. századi általános államtudomány köréből. Budapest, 2003, Szent István Társulat, 130–182. o.

Tallár Ferenc: Sacrum és politicum – Carl Schmitt politikai teológiája és az univerzális szeretetközösség. *Világosság*, 2003. 7–8. sz. 79–92. o.

Tatár György: *„Egy gyűrű mind fölött”.* Budapest, 2009, Akadémiai Kiadó.

Wittgenstein, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés.* Budapest, 2004, Atlantisz Kiadó.

JEGYZETEK

1 Jelen tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválósági Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

2 A politikai teológia területén belül a két leggyakrabban hivatkozott előzmény: Marcus Terentinus Varrónál a teológia három kategóriájának megkülönböztetése (*theologia mythica,* a *theologia civilis* és a *theologia naturalis)*, illetve Szent Ágoston Varróra nagyban támaszkodó műve: a *De civitate Dei* (eme információkat lásd: Frenyó Zoltán: Ágoston és Vico: Szent Ágoston helye és szerepe Giambattista Vico gondolkodásában. *Valóság,* 2017. 5. sz. 39. o.; és Assmann 2008).

3 Schmitt 1992

4 Tallár 2003, 79. o.

5 A „szűk" és „tág" értelmezését így értem: szűk, amennyiben az analógiai párhuzamot a szó szoros értelmében vesszük, és a „politikai"-nak a döntésre alapozott végső, és másra vissza nem vezethető aktusát értjük. Tág, amennyiben az analógiát (a két dimenziónak a kategoriális különbözősége miatt) problematikusnak találjuk akkor, ha ezen aktuson túlra is tekintünk.

6 Schmitt 2003, 130–182. o.

7 Természetesen államon belül ennek ellenére is beszélhetünk többpártrendszerről, hiszen a másik pártról való beszédmód (pl. hogy ellenségnek tituláljuk) még nem vonja maga után azt, hogy valóban ellenségről van szó. Ha ez igaz volna, akkor már nem egy közösségről beszélnénk államon belül, hanem egymással szemben álló közösségekről, akik fenntartják a háború lehetőségét.

8 Schmitt 2002, 19. o.

9 Assmann 2008, 23. o.

10 Uo.

11 Uo.

12 Uo., 30. o.

13 Schmitt 1992, 19. o.

14 Uo.

15 Fontosnak érzem, hogy hangsúlyozzam azt a tényt, hogy Schmitt kritikájának lehetőségét a szakirodalomban olykor úgy állapítják meg, mint Schmitt politikai teológiájának félreértésből eredő jelenséget. A félreértés kiindulópontját pedig általában az analógia túlgondolására helyezik. Vö.: Jancsó 2023b, 61–80. o. Schmittnek a zsenialitását én sem szeretném vitatni, hiszen elismerem, hogy a vallási különbségekben rejlő potenciálisan destruktív és szétszakító erő jelen van. Továbbá, az is teljesen világos, hogy Schmitt a barát-ellenség szembenállásnak miért egzisztenciális jelzőt ad. A vallást akkor értik félre a legtöbben, amikor az antropológiai vizsgálódások során a gazdasági és szociális jellegű tényezők mellett, a vallást is ennek egy kivetüléseként gondolják el. Ez viszont korántsem alapvető, hiszen a vallás egzisztenciálisan az antropológiai struktúra mélyén jelen van, és egzisztenciális erőként artikulálódik. A vesztfáliai rendszer alapvetően ezen a belátáson alapul, hiszen felismerték, hogy mielőtt az emberiség egésze egymásnak esne (hiszen a vallások *de facto* így működtek a 16. sz-i Európában), nézzük meg, hogy be tudjuk-e rendezni valahogyan máshogyan az életünket, mint vallási identitás. Ebből az egzisztenciálisan is erőket megmozgosító jelenségből következik végül Schmittnek az analógia gondolata a politikaira.

16 Vö.: Mezei 2003, 99. o.

17 Mezei 2003, 98. o.

18 Schmitt 1992, 26. o.

19 Vö.: Heidegger, Martin: Lét és idő. Budapest, 1989, 1–4§, 87–104*;* és Heidegger, Martin: Mi a metafizika? In Uő.: *„...költőien lakozik az ember..." (válogatott írások)*. Budapest, 1994, T-Twins Kiadó, 13–33. o.

20 Vö.: Carnap 1972, 61–92. o.

21 Wittgenstein 2004, 103. o.

22 Radikális változások alatt leginkább ezeket értem: vallásról való gondolkodást irrelevánsnak tekintik; emancipáció; világháború, világjárvány, gazdasági válság, állami berendezkedések átalakulása stb.

23 Schmitt 1992, 38. o.

24 E kritikai felvetéseket lásd bővebben: Mezei 2003, 102. o.

25 Uo.

26 Schmitt 2002, 36. o.

27 Maga Schmitt az analógiát ezekben látja elsősorban: szuverenitás; kivételes állapot; törvényesség fogalma. Tanulmányomban viszont tágabb értelmezésű analógia mellett köteleződtem el, így az említett kulcsszavak is elfogadhatók a kritika szemszögéből.

28 Tatár 2009, 42–56. o.

29 Uo. 2009, 43. o.

30 Uo.

31 Tatár 2009, 50–51. o.

32 Uo. 52. o.

33 Uo. 53. o.

34 Mezei 2003, 103. o.

35 Uo.

36 Uo.

37 Assmann 2008, 31. o.

38 Uo. 32. o.

39 Rice 2020

40 Vö.: Uo.

41 Assmann 2008, 31. o.

42 Vö.: Erik Peterson, Martin Heidegger In Karácsony 2016 vagy Jancsó 2023

43 Carl Schmitt: Glossarium. Idézi: Karácsony 2016
44 Uo.
45 Bujalos 2007, 453. o.
46 Horkay Hörcher 2008, 32–54. o.
47 Vö.: Guy 2019, különösen a IV–VI. fejezetek (92–172. o.)
48 Horkay Hörcher 2008, 42. o.
49 Böhringer 1994, 54. o.
50 Az identitás kérdése a tárgyalt témámhoz szorosan kapcsolódik, de bővebb kifejtését a dolgozat keretei nem teszik lehetővé. Annyit azonban megjegyeznék, hogy a vallásnak az identitásformáló szerepe a globális világban is megmaradt, hiszen fontos csoport-hovatartozást alakító tényezővé vált. Az identitást viszont politikai/állami oldalról is meg lehet közelíteni, ti. úgy, hogy az adott nemzet és a nemzet állama nyilvánvalóan valamilyen kulturális örökséggel rendelkezik, amely identitásukat artikulálja. Ha történeti összefüggéseket vizsgálat alá vonnánk, nagy valószínűséggel az időben annyira vissza tudnánk menni, ahol a vallási hagyomány és a nemzettudat egybeesik. Ilyképpen viszont nem meglepő, hogy a globalizációs folyamatokban miért tűnik úgy, hogy a semleges és a vallási indíttatású cselekvéseket elutasító állam és a vallás között miért alakul ki feszültség, illetve miért van igény egy új középpont keresése iránt.
51 Buda 2008, 55. o.
52 Kultúrák kialakulásában vallás szerepének jelentősége. Vö.: Lendvai 2000, 187–192. o.
53 Vö.: *An Eerdmans reader in contemporary political theology* 751–786. o.
54 Lilla, Mark: The Politics of God. *New York Times,* 2007. 8. sz., idézi: Hörcher 2008, 32. o.
55 Az igazság fogalmát itt politikafilozófiai értelemben értem, és azon belül is a liberalizmus gondolkodóinak a jogrendszer igazságosságát megfogalmazó explicit vagy implicit gondolatait. A liberalizmus lényege, hogy mindenki számára „azonos mérce szerint egységesítő jogrendszert" dolgozzon ki és tartson fenn. Rawls szerint a „jogrendszer ésszerűen gondolkodó személyeknek szóló közös szabályok rendszere, érthetővé teszi az igazságosságnak a jog uralmával kapcsolatos előírásait." Vö.: Gábor György 2009, 308–309. o.
56 Buda 2008, 57. o.
57 Kegley 2002, 150–200. o.
58 Kobrin Stephen: Back to the Future: Neomedievalism and the Postmodern Digital Word Economy. *Journal of International affairs*, idézi: Buda 2008, 57–58. o.
59 Losonczi 2008, 145. o.
60 Feltétlenség fontosságáról lásd bővebben: Jancsó 2023a, 88–93. o.
61 Uo.
62 Pálfy–Jancsó 2020, 33–51. o.
63 A „megteremteni" szót itt a nietzschei értelemben értem, ugyanis ha olyan világban élünk, amelyben Isten halott, akkor az embernek kell értékteremtővé válnia. Lásd: Nietzsche 1997, 125. aforizma.
64 Losonczi 2006, 67. o.
65 Uo.
66 Uo.

HEGEDÜS ZOLTÁN

A brit konzervatív párt átalakulása a második világháború utáni időszakban

A második világháború lezárása számtalan változást hozott az európai politikai életben. A választójog folyamatos szélesítése már a XX. század első részében magával hozta a tömegpártok létrejöttének időszakát. Olyan társadalmi rétegek jutottak szavazathoz, amelyek korábban nem rendelkeztek vele, ezáltal megteremtődött annak igénye és lehetősége, hogy egy-egy osztály képviseletére vállalkozzanak a pártok a XIX. század jellemzően ideológiai (konzervatív, liberális) tagoltságával szemben. A 40/50-es évek fordulója új kihívások elé állította a Nyugat vezető politikusait. A 45 utáni újjáépítés, a gazdasági nehézségek, az emberek elégedetlensége tovább erősítette a versengő, „catch all" típusúnak nevezett pártszervezést, amely egységek még kevésbé fókuszálhattak kizárólag a lakosság bizonyos rétegeire. Ahhoz, hogy sikeresek legyenek, a teljes választói populáció elérésére és megszólítására volt szükségük egzisztenciális, edukációs vagy éppen szociális megkötések nélkül. A politikai szervezetek egyre inkább professzionalizálódó gépezete, a nyilvánosság tereinek kiszélesedése és a fokozódó verseny mind nagyobb humán- és anyagi erőforrást kívánt meg, s mindez a brit konzervatív párt esetében sem volt másképp.

(Struktúra, pártszervezés, fokozódó professzionalizáltság) Mindössze néhány héttel azután, hogy a fegyverek elcsendesedtek az öreg kontinensen, a szigetország parlamenti választásokra készült. A regnáló miniszterelnök, Winston Churchill minden igyekezete kevés volt ahhoz, hogy a háborús kabinetet a továbbiakban is fenntartsa. A tapasztalt politikus abban bízott, hogy a győzelem, önmaga nemzeti hőssé váló státusza és a párt erőforrásai elsöprő sikerhez fogják segíteni, ezért már július elejére általános választásokat írt ki. A szigetország ugyan győztesen került ki a háborúból, de komoly árat fizetett. A nemzeti vagyon negyede megsemmisült, 700 ezer lakóépület pusztult el, a lakosság ellátása akadozott, állandósult az áruhiány, továbbra is jegyrendszer működött az alapvető élelmiszerek vonatkozásában, az angolok gyakorlatilag 1941-től amerikai segélyekből éltek. Mindez teljesen idegen volt a középosztálybeli jólétben és birodalmi stabilitásban szocializálódott generációnak.[1]

A számítások, hogy 1918-hoz hasonlóan a háborúban győztes miniszterelnököt és pártját újraválasztják, azonban nem jöttek be, a Munkáspárt földindulásszerű győzelmet aratott (393 mandátumot nyertek el a toryk 213-ával szemben). Az elemzők a meglepetés okait elsősorban abban látták, hogy a szavazók nem a háborús kormányzásról, hanem a konzervatív párt 1939 előtti teljesítményéről mondtak véleményt, illetve a Munkáspárt azon ígéreteiről, hogy megőrzik a teljes foglalkoztatottságot, valamint szociális biztonságot teremtenek. Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az utóbbiak szervezettségben egyszerűen jobban működtek a konzervatívokénál[2]. A vereségnek és a konzervatívok népszerűségvesztésének voltak azonban érzékelhető előjelei: 1924-től az időközi választásokon rendre alulmaradtak, 1943 óta a Gallup közvélemény-kutató folyamatos munkáspárti fölényt jelzett előre. A választók belefáradtak a háborús erőfeszítésekbe, és a megelőző időszak nehézségeit és problémáit (munkanélküliség, gazdasági válság, háború, ellátási problémák) mind a torykhoz kötötték.[3]

Az egy évtized után ellenzékbe kerülés és a katasztrofális vereség természetesen komoly önreflexiót és szükségszerű változásokat indítottak el, amelyek a párt- és kampányszervezéstől a jelöltállításon át a finanszírozásig számtalan dimenzióra kiterjedtek. Mindebben kulcsszerep hárult Lord Woolton-ra[4], aki 1946 júliusától egészen 1955 novemberéig volt a párt igazgatója. A fundamentális szervezeti egységek és struktúrák rendszerében bekövetkező változások bemutatásához szükséges ismernünk a párt felépítését. Ha megvizsgáljuk azt, hogy miként nézett ki 1945-ben (és korábban) mindez, azt látjuk, hogy tulajdonképpen a ma is ismert hierarchiákat tükrözi. A párt szöveténeк alapvető sejtjeit a választókerületi szervezetek jelentik, amelyek belső működésüket tekintve autonómiával rendelkeztek. Alapszabályukat saját maguk alakították ki és fogadták el, ezek között szignifikáns különbségek nem fedezhetők fel, lényegüket, tartalmukat és funkcióikat tekintve uniformizáltak voltak Északtól Délig[5]. A helyi egységekbe való belépés nyitott volt minden konzervatív szimpatizáns számára, aki az adott térségben élt. Funkcióikat tekintve az alapszervezetek a választások alkalmával a kampányok szervezésének fundamentális eszközét és bázisát jelentették, míg a köztes időszakban egyfajta társadalmi, szociális és társas egységekként funkcionáltak. Mindebben nagy szerepe volt annak, hogy a háború után az emberek részéről visszatért az igény a közösségekhez tartozásra. Emellett a választókerületi egységek természetesen meghatározói voltak a jelöltjeik személyének, valamint tagokat delegáltak az országos szervezet végrehajtó tanácsaiba és testületeibe, illetőleg a kongresszusra.

A szervezetek irányítását a Végrehajtó Tanács *(Executive Council)* látta el. Tagjai között helyet kaptak – ahol működtek – a párt ifjúsági tagozatának *(Young Conservatives)* és női tagozatának képviselői is. Az operatív és a gazdasági ügyek elválasztása nyomán külön egységként működött a Pénzügyi és Általános Ügyek Bizottság *(Finance and General Purposes Comittee)*. A tagok részt vehettek a szervezet közgyűlésein, amelynek elsődleges funkciója az adott év működéséről való beszámolás, valamint a két említett egység tisztségviselőinek és az *agent*-eknek (pártaktivisták) a megerősítése, jóváhagyása volt. Funkciójukat tekintve a pártaktivisták egyfajta operatív „menedzserek" voltak, akik a párt fizetett alkalmazottaiként a gyakorlatban is megszervezték a választókerület kampányát, adománygyűjtő tevékenységét, illetőleg adminisztrációját. 1945 után nem minden választókerület rendelkezett saját fizetett pártaktivistával (előfordult, hogy egy-egy személy több választókerületet is vitt) számukat ebben az időszakban nagyjából kétszáz főre becsülik,[6] szemben a 640 választókerülettel. Az exponenciális fejlődési út jele lesz, hogy az évtized végére már 428-an lesznek. Tevékenységüket tekintve elsősorban technokrata, végrehajtó és nem politikai segítséget jelentettek a választókerületi szervezetek számára. A tagok döntöttek továbbá a képviselőjelölt személyéről is.

A választókerületi egységek országos összehangolására Benjamin Disraeli 1867-ben létrehozta a *National Union of Conservative and Unionist Association-t* (NUCCA) a mai értelemben vett tömegpártszervezetek megalapozásának első lépéseként[7]. A legfontosabb cél és vindikált funkció az volt, hogy felügyelje a párt működését az egész országban, kommunikációs csatornát biztosítson a tagok között és összehangolja tevékenységüket, valamint megszervezze a pártkonferenciákat (kvázi kongresszusokat). Ezen funkciók a vizsgált időszak alatt – és azóta sem – változtak lényegesen[8]. Ami a köztes szervezeti egységeket illeti a nagyobb városokban, amelyek több választókerületre tagolódtak, létrejöttek egyfajta koordinatív ernyőszervezetként működő városi szervezetek, valamint területi szervezetek is (összesen 12). Ezeknek, mivel laza kapcsolódásokat alkottak, a jelentőségük jóval kisebb volt.

A konzervatívok élén a párt vezetője *(Leader of the Conservative Party)* állt. Az ő irányítása alá tartozott a párt parlamenti és parlamenten kívüli része is. Előbbit a frakcióvezető, míg utóbbit a párt igazgatója irányította a gyakorlatban. Az igazgató munkáját igazgatóhelyettesek, valamint a Központi Iroda *(Conservative Central Office)* segítette. Utóbbi a korszakunkban már egyértelműen a legfontosabb szervezeti egységgé vált. A párt mindenkori vezetőjéről a Felső- és Alsóház konzervatív képviselői, valamint a NUCCA Végrehajtó Tanácsa közösen döntött egyfajta konzultációs folyamat eredményeként. A hagyományos értelemben vett választás intézményét 1965-ben fogják először alkalmazni. A párt vezetőjét ugyan bármikor visszahívhatta az őt kijelölő testület, ennek ellenére nagyfokú központi hatalom koncentrálódott a kezében, többek között ő döntött a párt igazgatójának személyéről[9] és az egyéb kulcspozíciókról úgy, mint az igazgatóhelyettesek, valamint a kincstárnok. A valódi vezetés az ő és a Központi Iroda kezében volt, akik a gyakorlatban meghatározták a konzervatívok szervezetének működését minden területen. A vezetők munkáját folyamatosan bővülő létszámú személyi állomány segítette az adminisztratív munkatársaktól a szervezőkön át a hivatásos propagandistákig.

A Központi Iroda többféle módon gyakorolt behatást a választókerületi szervezetek működésére: egyrészt a források elosztása által (erről később bővebben), másrészt tanácsokat és szolgáltatásokat biztosítottak számukra (ezekre különösen a gyengébben működő szegényebb szervezetek részéről mutatkozott komoly igény), illetőleg a pártaktivisták kijelölése révén. Az informális behatást erősítette az a tény is, hogy a különböző országos szervezeti egységekbe és testületekbe többnyire sikerrel juttattak be hozzájuk köthető stakeholdereket, valamint cégvezetőket is, akik eseti ügyek kapcsán eredményesen hatottak a választókerületi vezetőkre is. Fontos azonban azt is megjegyezni, hogy bár a Központi Iroda számos kulcspozíciót foglalt el, de a párt vezetését és vezetőjét mégsem tekinthetjük autokratának. A pártfegyelem betartását a gazdasági és a társadalmi vezetők jelenléte – és az ebből eredő függőség szintén – segített fenntartani. A pártvezetők hatalmának minden esetben megvoltak a korlátai, a konzervatívokon belül sosem volt jellemző akkora hatalom a vezető kezében, mint a liberálisoknál Lloyd George idejében. A befolyásuk korlátait mutatja, hogy a korábban említettek szerint ők nevezték ki a párt kincstárnokát, de annak olyan személynek kellett lennie, akiben a párt legnagyobb támogatói (és befizetői) maximálisan megbíznak így a pozíció kapcsán nagyfokú kompromisszumra voltak kényszerítve a mindenkori pártvezetők. Ha valaki mindezt nem tette meg, vagyis nem törekedett a konszenzusra és az együttműködésre a gazdasági és társadalmi vezetőkkel, akik a párt mögött álltak hamar nehéz helyzetbe kerülhetett.

Az 1945-ös választási vereség, ahogyan említettük komoly átalakításokat indukált a következő öt esztendőben, amelyek hatékonyabbá és erősebbé tették a Központi Iroda működését is. Ez tetten érhető volt a finanszírozásban, a parlamenti képviselőjelöltek személyének jóváhagyásában, a kampányok szervezésében és a humánerőforrás elosztásában is. A kampányok finanszírozására 1950-ben és 51-ben a korábbiaknál jóval nagyobb források jutottak, melyek felett jelentős részben a központ diszponált, ami tovább erősítette jelentőségüket. Az anyagiak tekintetében elindult egy erős központosítás, amelynek célja az volt, hogy az adományok jelentősebb hányada a pártközpontba kerüljön. Ennek érdekében erősítették az iroda adománygyűjtő tevékenységét és kialakítottak egyfajta kvótarendszert, amelynek keretei között a választókerületi szervezetek anyagi lehetőségeik és eredményeik alapján fizettek be a Központi Iroda pénzügyi alapjába. Ez egyrészt hozzájárult a központi kiadások fedezéséhez, másrészt a redisztribúció alkalmas volt a szegényebb szervezetek segítésére és a gazdagabb, erősebb helyi szervezetek „megsarcolására".

Ebben az időszakban a párt vezetésében fontos szerepe lett az úgynevezett árnyékkabinetnek is, hivatalos nevén *Consultative Committee*-nek (Tanácsadó Testület) s a párt parlamenti divíziója által létrehozott különböző konzultatív testületeknek is. Hatalmas változást jelentett az is, hogy 45 után a pártközpont sokkal nagyobb figyelmet kezdett el fordítani a választókerületi szervezetek fejlesztésére, valamint a tagtoborzásra is.

A működés dimenziójának utolsó vizsgált elemeként érdemes megemlíteni a párt parlamenti részét, amely bizonyos értelemben önállóan és a parlamenten kívüli résztől függetlenül működött, ugyanakkor a képviselők betagozódtak és alárendelődtek a pártfegyelemnek. Ennek élén a frakcióvezető *(Chief Whip)* állt, akinek vezető szerepét az Alsóház minden tagja elfogadta, ahogyan azt is, hogy függtek saját választókerületi szervezetüktől és a párt magasabb rangú tanácsadó testületeitől is (mint például a *National Union Standing Advisory Committee on Parliamentary Candidates*) vagy az ezekkel analóg liberális unionista egységektől.[10] Mindezeken túl a kampányszervezés és a jelöltállítás átalakulása és az erős központosítási törekvések révén a Központi Iroda – ha közvetlen módon is – szintén megkerülhetetlen szereplővé vált számukra.

(Tagság, jelöltállítás, a választókerületi szervezetek szerepe és a kampányszervezés átalakulása) A második világháború idején a különböző becslések 1 millió fő környékén mozgó taglétszámmal kalkulálnak, amely az 50-es évek elejére jócskán meghaladja a 2,5 millió főt és később eléri történelmi csúcsát a megközelítőleg 2,8 millió fővel. Ezt a felívelést a későbbiekben meredek zuhanás követi. A 60-as évek elejére a létszám ismét 2,5 millió alá, majd az évtized végére 1,3–1,35 millióra csökken. Innentől kezdve kisebb-nagyobb kilengésekkel, de ebben a tartományban marad a Thatcher-korszak végéig.[11] Regisztrált tagság tekintetében a toryk az egész korszakban a Munkáspárt előtt jártak, bár az olló a 60-as évek végéig folyamatosan szűkült a két párt taglétszámát illetően. Utóbbiak esetében jóval kisebb mozgást figyelhetünk meg, az 50-es évektől a 70-es évek végéig konstans módon 600 ezer és egymillió fő között változott. A magas taglétszám ellenére a csatlakozó szimpatizánsok alacsony hányada volt igazán aktív a kampányok alkalmával, aminek ellensúlyozása miatt fontos volt a hadra fogható aktivisták számának növelése és a választókerületi szervezetek fizetett munkavállalói létszámának bővítése is. Előbbit jelentősen segítette, hogy 45 után újjászerveződött a párt korábban említett ifjúsági tagozata is. A Young Conservatives taglétszáma egy évtized alatt elérte a 150 ezer főt. Tevékenységük inkább társadalmi, mint politikai jelleget öltött, ugyanakkor jelentőségüket fokozta, hogy a kampányok alkalmával komoly merítési lehetőséget biztosítottak önkéntesként.

A tagságra vonatkozó adatokat mindig érdemes fenntartásokkal kezelni, ugyanakkor vitathatatlan, hogy az 1946-ban és 1948-ban indított két országos tagtoborzó kampány meghozta az eredményét. Ezen trendeknek két fő magyarázata van. Először is, az 1945-ös választási eredmény egyértelműen megmutatta, hogy a két párt között kemény csatákra lehet számítani a jövőben. Sokkal letisztultabbá vált a helyzet és egyértelművé, hogy egy kétpártrendszer – politikai váltógazdaság – van újra kialakulóban, mivel nem volt jelentős harmadik erő, vagy olyan, ami a mérleg nyelve lehetett volna (hasonlóan az ír nacionalistákhoz a 19. század végén, a Munkáspárthoz az első világháború előtt vagy a liberálisokhoz 1922 után). A liberálisok ugyan továbbra is léteztek, de politikailag jelentéktelenné váltak. Emellett a társadalmi tényezőket sem szabad elfelejteni, nevezetesen hogy a háború utáni szigetországban a mozik kivételével kevés szórakozási lehetőség állt az emberek rendelkezésére, a pártokba való belépés (azok szabadidős és közösségépítő programkínálata miatt) egyfajta szociális közeget is jelentett. Az Ifjú Konzervatívok esetében pedig a pártalálás lehetősége is fontos hívó szó volt.

A képviselőjelöltek személyéről ugyan a választókerületi szervezet határozott, ám őket a központi bizottságoknak is jóvá kellett hagyni. A Központi Iroda említett növekvő befolyásának nyomán a helyi egységek konszenzusra törekedtek a párt vezetésével. Mivel „fentről" megtagadhatták egy-egy potenciális induló támogatását, ezért a jelöltek is törekedtek a jó kapcsolat ápolására, felettük is Damoklész kardjaként lebegett a kontrollfunkció. Ez a fajta összekapcsolódás az esetek döntő többségében megfelelően működött, ritkán fordult elő, hogy valamelyik jelöltet nem hagyták jóvá, ahogyan az is, hogy egy-egy választókerület szembement a pártvezetés akaratával. Néhány szélsőséges példáról tudunk csak, amikor mindez mégis megtörtént. Ilyen esetekben az is előfordult, hogy a Központi Iroda segítségével létrehoztak egy másik választókerületi szervezetet, amely a párt vezetésének jelöltjét támogatta, de erre csak a legritkább alkalommal került sor. Az efféle belső konfliktusok gyengítették a pártot, megosztották az erőforrásokat és Munkáspárti győzelemhez vezethettek.

Ugyancsak változást jelentett az 1948-ban elfogadott azon szabályozás is, hogy maximalizálták a jelöltek által – hivatalosan – az őket elindító választókerületi szervezet számára nyújtható anyagi támogatás összegét 50 fontban. Ezzel fel akarták számolni azt a korábban előforduló gyakorlatot, hogy a jelöltek „kvázi megvásárolhatták" indulásukat valamelyik szegényebb választókerületben. Minderre egyrészt az élesedő választási versengés, másrészt amiatt is szükség volt, hogy ha a párt szélesebb társadalmi rétegek felé kíván nyitni („néppártosodni"), akkor nem hozhat egy-egy jelöltet hátrányos helyzetbe annak korlátozottabb anyagi lehetőségei miatt. A limit – amelynek megsértése maga után vonhatta az adott jelölt indulásának megtagadását – a központi financiális kontrollt erősítette, hiszen annak pénzügyi alapjába továbbra is korlátlanul lehetett befizetni. Mindezt a Maxwell-Fyfe Bizottság dolgozta ki.[12]

A kampányok alkalmával a jelöltek a korábban már többször említett pártaktivisták munkájára támaszkodtak, akiknek a felkészítését és irányítását a Központi Iroda szervezte. Emellett a kijelölésük és esetleges előléptetésük, áthelyezésük egy nagyobb perspektívával rendelkező körzetbe szintén a Központi Irodától függött, ezzel nagymértékben deklarálva lojalitásukat. A fizetett pártaktivisták feladata volt a kampányok alkalmával a mobilizálás és a mozgósítás, az önkéntesek munkájának koordinálása, akik egyfajta házaló ügynökökké váltak a voksolások közeledtével. Kvázi mai értelemben vett kampányfőnökként funkcionáltak, kijelölték és meghatározták a képviselőjelöltek napirendjét és nyilvános szerepléseit is. Utóbbiak, mivel a saját kampányuk operatív szervezésébe a legritkább esetben folytak bele, követték is a pártaktivisták javaslatait.

A mikroszintű menedzselést és az operatív szervezést a párt mindenkori vezetői is igyekeztek elkerülni, a folyamatos nyilvános szerepléseik közepette erre nem is lett volna idejük, így a választási gépezet működtetését a Központi Iroda fizetett munkatársai vették át. Ők koordinálták az országos kampányt és eseményeket, a lehetőségeikhez mérten segítették a választókerületi kampányokat is, illetve odafigyeltek a pártaktivisták munkájára, nehogy valamilyen komolyabb hibát kövessenek el, mivel az könnyedén rányomhatta bélyegét az országos kampányra.

A választókerületi szervezetek erősen támaszkodtak a helyi felső- és középosztálybeli társadalmi csoportokra és értelmiségiekre, olyan helyi méltóságokra, mint a békebírók vagy éppen a városi tanács tagja. Emellett a konzervatív kampányok központi helyszínei voltak a *Constitutional Club*ok. Ezek a klubok többnyire társadalmi, politikai és kulturális célokat szolgáltak. Nevükben a constitutional kifejezés az alkotmányosság és a hagyományok védelmére utal, tagjaik a társadalom felsőbb osztályaiból és az értelmiségi rétegekből kerültek ki. Az exkluzivitásukat erősítette, hogy csatlakozni többnyire csak egy-egy korábbi tag meghívása nyomán lehetett.

(Pártfinanszírozás helyben és országosan) A modernkori pártfinanszírozás alapjainak kialakulása az 1930-as években elkezdődött, ezt a folyamatot azonban a második világháború megakasztotta. Erősödni kezdett az a trend, hogy a nagyobb egyösszegű adományok már nemcsak a cégektől, hanem a magánszemélyektől is érkezhettek a párt irányába. A pártközpontok természetesen a háború alatt is működtek, de szerepük és jelentőségük lényegesen redukálódott, hiszen a háborús kabinet működése alatt a cél a katonai győzelem kivívása és a hátország egyben tartása volt gazdasági és társadalmi értelemben. A választókerületi szervezetek működése *de facto* leállt, és a főállású pártaktivisták munkájára sem számíthattak, mivel nagy részük a fronton teljesített szolgálatot. 1945-ben emiatt kulcsfontosságúvá vált, hogy a helyi sejtek működését minél gyorsabban helyreállítsák, felkészülve a közelgő választásokra. Mindez természetesen nem ment egyik napról a másikra, a toryk így jóval szerényebb infrastruktúrával és kisebb forrásokkal vághattak neki a kampánynak. Az 1935-ös voksolások alkalmával nagyságrendileg 300 000 fontot költöttek a központi kampány keretei között plakátokra és szórólapokra, 45-ben ez az összeg 20-30 ezer font között lehetett.[13]

Az anyagi erőforrások vizsgálatához a következő alapvető kereteket szükséges rögzíteni: a párt központi irodája és ezáltal a központi szervezet, valamint a választókerületi, illetve városi és területi szervezetek mind saját költségvetéssel rendelkeztek, pénzügyileg önállóan működtek. A választókerületi szervezetek, ahogyan korábban is említettük, működésükhöz kapcsolódóan támogatást kaptak a Központi Irodától, általában szolgáltatások, és nem pedig anyagi javak formájában. A helyi szervezetek számának növekedése következetesen a párt működési költségeit és a szolgáltatásokra fordított összegek emelkedését vonta maga után. A választókerületi szervezetek minimum 40%-a részesült valamilyen mértékű támogatásban a Központi Iroda irányából a második világháborút követő évtizedben.

Churchillék szembesültek azzal is, hogy muszáj helyreállítani és megerősíteni mind központi, mind pedig választókerületi szinten a forrásszerző és adománygyűjtő tevékenységet. Ezen gondolatot tovább erősítette a választási vereség is. Mivel a háború a gazdaságot és a magánemberek, köztük a társadalom legfelsőbb rétegeinek anyagi helyzetét is negatívan érintették, ezért lényegesen kisebb mértékben lehetett támaszkodni a nagyobb léptékű adományokra. A központi kiadások fedezésében így nagy hangsúly hárult a helyi szinteken működő közepes vállalatok és nagy, többnyire Londonban működő cégek adományaira, valamint a City pénzügyi intézeteire. A helyi hozzájárulások kezelésére már a háború előtt egy külön részleget hoztak létre a Központi Irodában működő kincstáron belül. Ennek a fő feladata az adományok gyűjtése volt a központ számára, valamint a választókerületi szervezetek ilyen irányú támogatása és a részükre nyújtott tanácsadás. Mindez újabb lépés volt a professzionalizálódás irányába, hiszen korábban a központi kiadások előteremtésével nem foglalkozott külön részleg a pártközponton belül, annak feladata a frakcióvezető, illetőleg a pártelnök és a kincstárnok dolga volt. Ez a megoldás mindaddig működőképes volt, amíg egy viszonylag szűk körű társadalmi elittől elegendő adományt lehetett összegyűjteni a párt központi kiadásainak fedezésére, de mindez megváltozott (a kampányok költségeinek, valamint a bérek emelkedésének nyomán, illetve a háború utáni gazdasági helyzet okán), és egyértelművé vált, hogy bővíteni szükséges az adományozók körét, amelyhez az elnöknek és a kincstárosnak egyértelműen háttértámogatásra volt szüksége.

Az elkövetkezendő években folyamatosan növekedtek a kiadások, hiszen míg korábban egy-egy választási kampány jelentette a legnagyobb tételt, a növekvő humánerőforrások és bérek miatt a mindennapi kiadások is emelkedni kezdtek. Ezt a trendet jól szemlélteti

az a számadat, hogy míg az 1870-es évek végén a párt összköltségvetésének (a központi és a helyi, területi szervezetek együttes költségének) mindössze 2 %-a volt köthető a központi „működési" kiadásokhoz, addigra ez az arány a 20-as évek végére 20,7%, míg a 60-as évek végére 30% fölé emelkedett.[14] Ugyancsak érdekes azt a folyamatot is nyomon követni, hogy míg az 1870-es évek végén a párt teljes költségvetésének több mint háromnegyedét vitte el egy választási évben a kampány, addig ez a szám a 60-as évek végére mindössze 8,6 %-ra csökken. A választókerületi szervezetek költségvetésének részaránya és adománygyűjtő tevékenysége miatt a konzervatív párt pénzügyi ereje tehát nagymértékben függött attól, hogy a helyi szervezetek mennyire tudnak sikeresek lenni a források bevonásának tekintetében. A párt ebben – vagyis a helyi, akár kisebb léptékű adományok gyűjtésében – jelentősen előtte járt riválisainak, a liberálisoknak és a munkáspártiaknak a 40–50-es évek fordulóján

Milyen változásokkal reagált a pártvezetés minderre a gyakorlatban? Először is, 1946-ban létrejött egy központi pénzügyi tanács. Ez a párt pénztárnokából, a területi pénztárnokokból (Anglia és Wales minden egyes területi egységéből egy-egy fő) és öt megválasztott tagból állt. Előrelépést jelentett, hogy fizetett adománygyűjtőket kezdtek el alkalmazni, akik gyakran nyugdíjas katonatisztek voltak és a feladatuk a központtól, valamint a területi pénztárnoktól érkező iránymutatások szigorú követésével történő adománygyűjtés volt. A testület feladata és felelőssége volt, hogy növelje a párt és a választókerületekbe jutó források összegét, ennek ellenére több esetben is generálódott feszültség a központosításból, ugyanis számos választókerületi szervezet érezte úgy, hogy a központi iroda elszívja a legbőkezűbb helyi adományozókat. A központi adománygyűjtés kiterjesztése újabb feladatokat rótt a helyi szervezetekre is, különösen mikor Lord Woolton pártelnök 1947-re 1 millió fontnyi adomány összegyűjtését irányozta elő a központ számára.

A pénzügyi reformok abban az értelemben is megváltoztatták az anyagi javak áramlását, hogy a választókerületi alapszervezetektől nagyságrendileg évi 100 000 font befizetését várták el a központi pénzügyi alapba. Ennek részeként életbe lépett a korábban említett kvótarendszer, amelynek alapjait szintén a Maxwell-Fyfe Bizottság dolgozta ki[15]. E bonyolult rendszerben egy képlet alapján számították ki azt, hogy az egyes szervezeteknek mekkora összeggel kell mindehhez hozzájárulnia, amelynek alapját egyrészt a legutóbbi választásokon az adott körzetben a konzervatív jelöltre leadott voksok, másrészt pedig a legutóbbi választásokon a tory jelölt és a legeredményesebb más színekben induló jelölt közötti szavazatkülönbség adta. A választókerületi szervezetek anyagi terheit azzal igyekeztek enyhíteni, hogy ha a központi alapba a területi egységükből érkezett adomány, akkor annak első 10, később első 50, majd 100 fontját jóváírták az adott területi egység kvótájából.

Woolton az emlékirataiban kitért azon megfigyelésükre is, hogy szervezési és működési szempontból a párt azokban a választókerületekben gyengébb volt, ahol egy-egy gazdag képviselőjelölt indult, mivel itt a tagok nem voltak rákényszerítve a kisebb adományok gyűjtésére, ez a klasszikus „door to door" tevékenységet is visszavetette ezeken a helyeken.[16] A nagy adományozók távozása, illetve „átirányítása" a központi alapba emiatt a választókerületi szervezeteket arra kényszerítette, hogy új tagokat vonjanak be a működésbe. Mindez sokkal professzionálisabb működésre ösztönözte őket, hiszen apróbb adományokat kellett összegyűjteni sok helyről, nem pedig nagy összegeket néhány adományozótól. A választókerületi szervezetek helyi önkormányzati választásokon való részvételének erősítése is hasonló beavatkozásra sarkallta őket, valamint arra, hogy ezáltal gyakrabban és intenzívebben használják a kampánygépezeteiket és eszközeiket. Zárásként tekintsük át, mit jelentett mindez a számok nyelvén!

A párt pénztárosai a 40-es évek végéig megtagadták a központi bevételek és kiadások nyilvánossá tételét. A Maxwell-Fyfe Bizottság javaslatot tett ennek publikussá tételére. Annak érdekében, hogy bemutassák a Központi Iroda alulfinanszírozottságát, a bizottság azt javasolta, hogy a kincstárnokok tegyenek közzé egy éves pénzügyi kimutatást és megmutassák a támogatóknak a párt pénzügyi helyzetét. Azt vallották, az emberek bőkezűbben fizetnek be, ha látják, hova és pontosan milyen kifizetések fedezésére mennek az adományaik. Az ötletet a párt vezetése azonban két indokra hivatkozva elutasította. Egyrészt féltek, hogy a nyilvánosság visszatarthat egyes vállalkozásokat a donációtól, másrészt hogy a Munkáspárt számos bevételt nem tűntet fel a központi költségvetésében, így az a félrevezető információ jelenne meg, hogy a toryk lényegesen gazdagabbak riválisuknál. A valós összehasonlításhoz meg kellene jeleníteni olyan organizációk politikai kiadásait, mint a szakszervezetek vagy a Fábiánus Társaság[17], hiszen ezek számos kiadást – gyakran hirdetéseket – átvállaltak a Munkáspárt központjától. Mindezek nyomán a Konzervatív Párt központi irodájának költségvetését csak 1968-tól tették nyilvánosan közzé. Ez sem önszántukból történt, hiszen 1967-ben MacMillan munkáspárti kormánya törvényileg kötelezte a cégeket, hogy minden 50 font feletti adományukat fel kell tüntetniük az éves bevallásukban. Mivel ezek adták ki a központi költségvetés jelentős részét, ezért innentől értelmetlen lett volna a további titkolózás. Az 50-es évektől az 1767-ig tartó időszakra vonatkozólag a párt utólag kutatási és elemzési célokra kiadta ezen adatokat,[18] így lehetségessé vált a bevételek és kiadások átfogó feltérképezése az 50-es évektől, amelyet a vizsgált időszakunkra vonatkozóan a következő táblázat összesít.

Év	Bevétel	Adomány	Választó-kerületekből	Kamat	Kiadás	Kampány	Működés
1950	985	884	88	13	878	135	743
1951	998	877	107	14	825	112	713
1952	513	397	93	24	601	-	601
1953	545	421	104	21	530	-	530
1954	600	458	125	17	538	-	538
1955	1 236	1 064	133	39	736	142	594
1956	513	343	109	61	673	-	673
1957	633	485	111	36	685	88	597
1958	703	566	113	24	855	131	724
1959	1 672	1 460	181	31	1 180	412	768

A konzervatív párt bevételi és kiadási szerkezete 1950 és 1959 között

Ahogyan az a táblázatból is látható, a magánadományok szerepe és jelentősége bár csökkent a háború előtti arányához képest, de így is fontos szegmense volt a Központi Iroda finanszírozásának. Az adományozók személyéről keveset tudunk, a legbőkezűbbek feltehetőleg olyan üzletemberek, akik nem szerettek volna a cégükön keresztül támogatni egy politikai pártot. Az 1950 és 1960 közötti időszakban a bevételek összetételének tekintetében a következő arány volt megfigyelhető: gazdasági szervezetektől érkező adományok 67,4%, magánadományok 16,9%, választókerületi kvóta 11,9%, kamatok 3,9%. A választókerületi kvótabefizetések egyre nagyobb jelentőségűek voltak a központi pártszervezet számára 1950 és 1959 között, valamivel több mint a duplájára nő. Ugyancsak megfigyelhető az a természetes trend is, hogy egy-egy választási évben a párt bevétele jelentős mértékben megugrott, hiszen ilyenkor még hangsúlyosabb prioritás lett az adománygyűjtés, valamint a cégek és magánszemélyek is többet áldoztak rájuk, mint egy-egy „békeévben". A kampánykiadások tekintetében jól látható egy nagy ugrás 1959-ben, aminek egyik fő oka, hogy ez volt az első olyan választás, amelyről már egy kereskedelmi televízió (ITV) is tudósított, miután 1955-ben megszűnt a BBC korábbi monopóliuma. A kereskedelmi televíziók és az azokon vásárolt reklám- és műsoridők az elkövetkezendő évtizedekben jelentős mértékben meg fogják emelni egy-egy választás költségeit.

A mindennapi kiadások többnyire az alábbiakat jelentették: a vezető tisztségviselők hivatalának, irodájának költségei, a Központi Iroda fenntartási költségei (bér- és rezsi jellegű kiadások). Ezek mellett a következők emelhetők ki: a helyi pártszervezetek népszerűsítésének költségei, az alapvető nyilvánosság és a sajtókapcsolatok költségei, valamint a különböző kutatások. A publicitásra költött összegek az évezred végéhez képest lényegesen alacsonyabbak voltak az évtized elején, mindezt nagymértékben elősegítette, hogy az állami rádióban és televízióban a parlamenti pártok bőségesen kaptak közszolgálati műsoridőt, ezt a helyzetet a kereskedelmi televíziók megjelenése fogja felborítani. A párt először az 1959-es és az 1964-es kampányok alkalmával vont be külsős PR-szakembereket és valósított meg jóval nagyobb költségű kampányokat.

Év	Bevétel	Kiadás	Kampány
1950	197	299	78
1951	280	244	80
1952	172	202	-
1953	172	173	-
1954	179	183	-
1955	284	219	73
1956	186	183	-
1957	258	275	-
1958	378	329	37
1959	498	385	202

A Munkáspárt bevételei és kiadásai 1950 és 1959 között[19]

Azt, hogy a 600-nál is több választókerületi alapszervezet pontosan mennyit költött és milyen szerkezetben az itt tanulmányozott korszakban, szinte majdnem lehetetlen rekonstruálni. A legkorábbi fellelt és nyilvános adatok a 70-es évekre datálhatók, ekkor az átlagos választókerületi szervezeti bevétel nagyságrendileg 5 000 font körül mozgott.[20] Ennek egyik legfőbb oka, hogy ezen szervezetek függetlenül működtek, ezért a beszámolóikat sem nyújtották be a központ számára. A másik, hogy még ha ezek elérhetők is lennének egyetlen helyen, akkor is nehezen elemezhetők, mivel sokféle formában készítették el a kimutatásokat. Az önkormányzati választásokon való részvétel tovább bonyolítja a helyzetet, azokon dominánsan jellemző volt, hogy a pénzek útja más szervezeteken keresztül vezetett. A választókerületi szervezetek esetében a hagyományos adományok mellett, illetőleg azokon túl a közösségépítő események bevételei (brunchok, kirándulások, ünnepi programok) jelentek meg markánsan a helyi támogatások, tagdíjak és a Központi Iroda támogatása mellett. A kampánykiadások jelentős részét a szórólapok és plakátok nyomtatása és eljuttatása, valamint az egyéb ajándéktárgyak (pl. kitűzők, matricák) jelentették, amelyeket a párt szimpatizánsai magukon hordhattak.

A kontextusba helyezés érdekében érdemes megvizsgálni azt, hogy ugyanebben az időszakban a nagy riválisMunkáspárt milyen anyagi lehetőségekkel rendelkezett, illetőleg mekkora összegeket fordított az egyes kampányokra. A legfontosabb különbség, hogy a második világháború után kevésbé tudtak sikeresek lenni az adománygyűjtésben, részben mivel más társadalmi osztályt szólítottak meg, részben pedig sokkal kevesebb egyéni taggal rendelkeztek, akikkel kevésbé lehetett sikeres helyi adománygyűjtéseket megvalósítani. Központi irodájuk finanszírozásában megjelentek a szakszervezetek, amelyek végig fenntartottak egyfajta politikai függőséget irányukba, hiszen nélkülük a pártvezetés nem tudta volna finanszírozni a működés költségeit. A bevételek összevetésének tekintetében megállapítható, hogy végig komoly hátrányban voltak fő riválisukkal szemben. 1950-ben (hivatalosan) a központi költségvetésük ötöde volt a torykénak, ez az arány az évtized végére közelített, de még így is jelentősen elmaradt tőle. A kampányokra fordított összeg végig nagyságrendileg a felét tette ki. Ha mindehhez hozzávennénk az említett „bújtatott” (pl. szakszervezetek) kampányköltéseket, akkor is megállapítható, hogy a korszakban a konzervatívok a mindennapi működésre és az egyes választási kampányokra is nagyobb összegeket fordítottak központi szinten. Mindez jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az 1950-es években megrendezett összesen négy parlamenti választásból (1950, 1951, 1955 és 1959) három is a konzervatív párt sikerével végződött.

(Összegzés) A vizsgált időszak áttekintése alapján megállapítható, hogy a brit konzervatív párt minden területen (pártszervezés, taglétszám növelése, kampányszervezés, belső átalakítások, a Központi Iroda szerepének és működési környezetének erősítése) komoly eredményeket ért el, amelyek három egymást követő választási győzelemben manifesztálódtak. Az természetesen nem jelenthető ki, hogy ezeket a sikereket kizárólag a pártszervezés és finanszírozás modernizációja okozta, ugyanakkor az elvitathatatlan, hogy jelentősen hozzájárultak az eredményességhez. A második világháborút követő katasztrofális vereség („a konzervatív Waterloo”) olyan gondolkodást és reakciókat indított el, amelyek eredményeként a toryk a korszak kihívásaira tökéletesen reagálni tudó modelleket és metodikákat alakítottak ki, amelyek közel másfél évtizedig – Wilson és a Munkáspárt 1964-es győzelméig – hozzájárultak a parlamenti többség biztosításához.

JEGYZETEK

1 Barta Róbert**:** Nagy-Britannia 1945-ben. *Korunk,* 26. évf. 5. sz. (2015. május) 26–35. o.
2 Zweiniger-Bargielowska, Ina: Rationing, Austerity and the Conservative Party Recovery after 1945. *The Historical Journal,* 37. évf. 1. sz. (1994. március) 173–197. o.
3 Barta 2015, 26–35. o.
4 Fredrick James Marquis tapasztalt konzervatív politikusként és sikeres üzletemberként került a tory párt operatív vezetésének élére. Churchill kipróbált harcostársaként a Háborús Kabinetben előbb élelmezési, majd helyreállítási miniszterként tevékenykedett. Előbbi időszakához kapcsolódik a Woolton pie nevű vegetáriánus étel, amely a háború alatti hús-, hal- és tejtermékhiány miatt gyakran került az emberek asztalára. Az üzleti életben szerzett tapasztalatait elsősorban a Boot Manufacturer's Federation titkáraként, majd igazgatójaként és elnökeként gyűjtötte.
5 Potter, M. Allen: British Party Organization 1950. *Political Science Quarterly.* 66. évf. 1. sz. (1951. március) 65–86. o.
6 Frause, Robert & Kornberg Allan**:** Constituency and British Party Politics. *British Journal of Political Science*, V. évf. 4. sz. (1975. október) 459–476. o.
7 Harrison, Bryan**:** *The Transformation of British Politics 1860–1995.* Oxford, 1996, Oxford University Press.
8 A szervezeti egység elnevezése és összetétele természetesen változott, jelenleg 800-nál is több tagot számlál és 1988 óta Nemzeti Konzervatív Konvent néven működik.
9 A személyük általában a párt vezetőjének bizalmasa volt, ezt a korszak pártvezetőinek és pártigazgatóinak változásait szemlélve is nyomon követhetjük, az egyetlen igazgató, aki egy évnél is tovább maradt a pozíciójában az őt kijelölő pártvezető leváltása után, John Hare volt a 60-as évek első felében.
10 Az 1912-es Liberális Unionista Párttal való egyesülést követően a toryk liberális szárnya esetében szintén megmaradt bizonyos fokú elkülönülés és saját utas szerveződés a párton belül.
11 Adatok forrása: House of Commons Library, SN/SG/5125, Membership of UK political parties https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN05125/SN05125.pdf Letöltés dátuma: 2024. március 13.
12 Pinto-Duschinsky, Michael: *British Political Finance 1830–1980*, Washington, 1981, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 129. o.
13 Thorpe, Andrew: *Parties at War: Political Organization in Second World War Britain*, Oxford, 2009, Oxford University Press, 253. o.
14 Pinto-Duschinsky 1981, 271. o.
15 Blake, Robert**:** *The Conservative Party from Peel to Churchill*, Oxford, 1970, Eyre & Spottiswoode, 261. o.
16 Woolton, Earl: *The memoirs of the Rt Hon the Earl of Woolton*, London, 1959, Cassell.
17 A Fábiánus Társaságot 1884-ben alapították. A szervezet egy szocialista értelmiségi mozgalom, melynek célja a társadalmi változások lassú szociális reformokkal való előmozdítása, szemben a forradalmi szocialista gondolatokkal. Tagjai között olyan személyeket is megtalálunk, mint George Bernard Shaw, H.G. Wells vagy éppen Bertrand Russel. A társaság a mai napig aktívan működik, szoros együttműködésben a Munkáspárttal.
18 Pinto-Duschinsky 1981, 137. o.
19 Uo. 163. o.
20 Uo. 147. o.

A *Szabad egyház a szabad államban* című konferencia írásai elé

„Szabad egyház a szabad államban" – Politika és katolicizmus a 19. században címmel szervezett konferenciát az NKE EJKK Vallás és Társadalom Kutatóintézete 2023. április 20-án. A konferencia arra a kérdésre kereste – történelmi perspektívában – a választ, hogy összeegyeztethető-e a katolicizmus a polgári szabadságjogokkal?

A 19. században sokan kételkedtek ebben. A francia–brit neveltetésű Montalembert (1810–1870) számára azonban egyértelmű volt a válasz: „A szabadságnak szüksége van a vallásra, a vallásnak pedig a szabadságra." A júliusi Monarchia alatt a leghíresebb katolikus parlamenti képviselő fáradhatatlanul harcolt a szabadságért. Többször kiállt a „a szabad egyház a szabad államban" elve mellett. A Katolikus Egyház egy évszázaddal később, a II. vatikáni zsinat vallásszabadságról szóló nyilatkozatában vette át az ő gondolatait.

Montalambert a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, aktív levelezésben állt Eötvös Józseffel, akit a magyarországi szabadelvű katolicizmus egyik atyjának tekintenek Deák Ferenc mellett. Eötvös egyik 1868-ban kelt levelében így fogalmazott a francia grófnak: „Azon a véleményen vagyok, hogy az a szakadatlan befolyás, amelyet a kereszténység civilizációnk fejlődésére gyakorolt – amennyiben ezt a történelmi tényt természetes okokkal akarjuk magyarázni –, mindenekelőtt annak tulajdonítható, hogy a kereszténység sohasem kötötte magát valamilyen politikai formához […]". Ezzel a megállapításával Eötvöst a kereszténydemokráciát előkészítő szabadelvű katolicizmus nemzetközi szinten is jelentős szereplői között kellene vizsgálnunk, amennyiben a hivatalos egyházi tanítást megelőzően fogalmazott meg egy olyan nézetet, amelyet később a tanítóhivatal is magáévá tett.

A konferencia előadásaiból született tanulmányok bemutatják a szabadelvű katolicizmus születését és elveit a 19. században mint a kor politikai kérdéseire adott választ, szemben a Katolikus Egyház hivatalos álláspontjával, amely elutasította az 1789-es forradalomból eredő „modern szabadságjogokat". Azonban a konferencia – és így a most közölt tanulmányok mindegyike – a 19. századi franciaországi, belgiumi és magyarországi szabadelvű katolikus gondolkodás történelmi visszatekintésén túl arra is törekedett, hogy megmutassa: a szabadelvű katolicizmus korunkban is aktuális maradt és egy releváns válasz napjaink kihívásaira.

A szerkesztők

JEAN-NOËL DUMONT

Charles de Montalembert – egy keresztény küzdelme a polgári szabadságjogokért

L'Eglise libre dans l'Etat libre (Szabad egyház a szabad államban) – ezt a címet választotta Montalembert az 1863-ban *Malines*-ben elmondott két nagy beszédéhez. Gondolt rá, hogy a *La Religion a besoin de liberté, la liberté a besoin de religion* (*A vallásnak szüksége van a szabadságra, a szabadságnak szüksége van a vallásra*)[1] címet adja, azonban mégsem tette; vajon miért a ma ismert címet választotta? A nyilvános tér kialakulása modern – a 18. századi Európában felszínre törő – jelenség, amely a következő században robbanásszerűen kitágult: az újságok, a kávéházak és a könyvkiadás révén az eszmék áramlása már nem a fennálló hatalmi központokon keresztül zajlott. Két évszázaddal később a kommunikációs technológiák rendkívüli fejlődése és a nemzeti kultúrák leépülése még nagyobb erőt adott ennek a modern szabadságjogok néven ismert döbbenetes jelenségnek. A magán- és a közélet átjárhatóvá vált. A nyilvánosság kialakulása lefegyverezte a katolikusokat; gondolkodásuk nehezen tudott érvényesülni a szabad társadalom által nyitott eszmék piacán.

Charles de Montalembert
Forrás: Wikipédia

Vajon nekik is harsogniuk kellene jelmondataikat e nyitott piacon? Nagy kísértés volt – sokan engedtek is neki –, hogy elítéljék a szabadságjogokat, és a magánéleti erények ápolására szorítkozzanak: „a közélet, az érett nemzetek e dicsőséges előjoga az, ami a modern katolikusoknak leginkább hiányzik. A magánéletben jeleskednek, a közéletben pedig alulmaradnak."[2] Politika, kultúra, művészet, tudomány, gazdaság... hol vannak a katolikus hangok? Ha Montalembert-t joggal tekinthetjük a „szabadelvű katolicizmus" megalapítójának, akkor ez a franciaországi és európai közélet iránti határozott elkötelezettségének, az egyháztörténelem kincseinek megismertetésére irányuló vágyának (nevezetesen Árpád-házi *Szent Erzsébet élete* című művének megírásával), valamint a vallásos művészet fejlődése ösztönzésének (a német és francia „nazarénusok" iránti érdeklődése révén) köszönhető. Hogyan jutott el e nagy arisztokrata a „modern szabadságjogok" és a „nemzetek" kérdése melletti elköteleződéshez, amely Eötvössel való barátságához vezetett?

(A „kiképzés" évei) Charles de Montalembert illusztris arisztokrata családból származott, amelynek története a keresztes háborúkig nyúlt vissza. Az örökség tudatában – amelyet kötelességként fogott fel – lovagként tekintett magára egy olyan világban, amely már rég nem a hősi erények dicséretét zengte. Híres szavai jól ismertek: „A keresztes lovagok fiai vagyunk, és nem fogunk visszariadni Voltaire fiaitól."[3] Angliában – ahol családja száműzetésben élt – tízéves koráig nagyapja nevelte, aki nagy parlamenti képviselők beszédeit szavaltatta vele. A restauráció után követte diplomataként dolgozó

apját Stuttgartba, majd Stockholmba, ahol megkezdte európai tanulmányait. Párizsba 16 évesen, 1826-ban érkezett, éppen akkor, amikor a restauráció igyekezett a forradalom emlékét eltörölni és a trón és az oltár közötti szövetséget ápolni. Ő is felfedezte, amit Stendhal *Le Rouge et le noir* című művében leírt: a széles körben elterjedő istentelenséget és a gyűlölt papság lejáratását. A *Collège de Sainte Barbe*-ban – ahol bentlakó volt – nagyon kevés vallásos diák volt; Montalembert szerint kettő vagy három. Közülük barátkozott össze a nála egy évvel idősebb Léon Cornudet-val, akiben felismerte a sajátjához hasonló hitet, és akivel örök barátságot kötöttek. Montalembert mindössze tizenhat éves volt, amikor egy ünnepélyes – és kissé naiv, ugyanakkor azt egész életükben hűségesen követő – esküt írtak alá. Érdemes teljes egészében idézni ezt a bámulatosan tisztánlátó szöveget:

> „Isten áldásokkal halmozott el bennünket; szabad országban adott nekünk születést; lehetővé tette, hogy századunk felvilágosodásából hasznot húzzunk; megszentelte életünket a hittel, megszépítette azt a barátsággal. Hálánk soha nem érhet fel kegyelmével, de legalább tanúságot tehetünk róla azzal, hogy életünket az Ő dicsőségének és akaratának szenteljük. Szeretni fogjuk Istent teljes szívünkből és felebarátunkat, mint önmagunkat. Egy olyan században, ahol a kereszténység magasztos igazságait figyelmen kívül hagyják és titkait eljátsszák, feláldozzuk minden hajlamunkat, legyőzünk minden ellenállást, hogy hűségesek maradjunk hozzá. Az isteni törvényeket szó szerint betartjuk, és az emberi tisztelet soha nem fog bennünket bűnös engedékenységre késztetni. Törekedni fogunk az egyetemes szeretet gyakorlására, és a szerencsétlenek mindig gondoskodásunk és együttérzésünk tárgyát fogják képezni. Őszinte meggyőződéssel száműzünk elménkből minden kétséget, amelyet a gyenge és büszke értelem felvethet... Szabadok leszünk minden gyalázattól; nyíltan gyakorolva a vallást és a szabadság kultuszának szentelve magunkat, nem fogjuk beszennyezni ezt a fajta papságot olyan rendellenességekkel, amelyek éppúgy megaláznának bennünket, mint amennyire boldogtalanná tennének... Ma megerősítettük ezt az Istennek és hazának való felszentelést, ezt a baráti paktumot vallásunk legmagasztosabb aktusával. Lelkünk teljes tisztaságában ajánljuk ezt Istennek, és reméljük, hogy Ő nem fogja megbánni két fiatal szívnek ezt a lendületét az erény, a szabadság és a barátság felé.”

Egy ugyanebből az időszakból származó levél kiemeli e lelkes gesztus politikai jelentőségét: „megmutatjuk a világnak, hogy lehet kereszténynek lenni anélkül, hogy visszahúzódók lennénk […] tudni fogjuk, hogyan kell élni a szabadságért és a hazáért, és talán könnyebben meghalni értük.” Olvasmányai és utazásai nyomán szenvedélyesen támogatta a népek emancipációját. Ez az emancipáció, amely Belgiumban, Írországban és Lengyelországban a nemzeti és vallási szabadságot ötvözte, lelkesedést váltott ki belőle. Ez a lelkesedés késztette arra, hogy lefordítsa és előszót írjon Mickiewicz *Lengyel zarándokok könyve* (1833) című művéhez. „*La liberté comme en Belgique”* (*Szabadság, mint Belgiumban*) – ez volt a franciaországi szabadelvű katolikusok jelmondata.

(L’Avenir) Montalembert húszéves volt, amikor kitört az 1830-as forradalom, amelynek erőszakos cselekményei az egyház ellen is irányultak: oltárokat fosztogattak, papokat zaklattak, feszületeket dobáltak a Szajnába. Vajon a katolikusok eltűnnének a hatalommal együtt, amely azt állította, hogy támogatja őket?

Félicité de Lamennais ebben az időben alapította a *L'Avenir* című folyóiratot, amelynek *Dieu et la Liberté* (*Isten és Szabadság*) volt a mottója. Montalembert, aki abban az időben Írországban tartózkodott, és figyelte a katolikus nép szabadságharcát, visszasietett, hogy felajánlja szolgálatait. A *L'Avenir* irodájában barátkozott össze Lacordaire-rel, aki éppen akkor élesztette újjá a Domonkos-rendet Franciaországban. Lamennais, Lacordaire és Montalembert: e három kivételes ember tehetsége és merészsége gyorsan meghallgatásra talált a szabadelvű katolikusok körében. Mi volt a *L'Avenir* programja?

Vallásszabadság. Ez feltételezi az egyház és az állam szétválasztását. Napóleon Rómával kötött konkordátuma a papokat köztisztviselőkké, a püspököket pedig – ahogy Napóleon fogalmazott – „reverendás prefektusokká" tette. A konkordátum értelmében a katolikusok csak a hűségükkel tartoztak biztonságukért. A *L'Avenir* című folyóirat alapítói szerint a vallásszabadság másoktól nem megtagadható kiváltság; mindenki számára biztosítani kell. A vallásszabadság magában foglalja a lelkiismereti szabadságot, a vallásgyakorlás szabadságát és a prozelitizmustól való mentességet.

A véleményszabadság. Ez magában foglalja a sajtószabadságot és az egyesülési szabadságot. Benjamin Constant, a liberalizmus 1830-ban elhunyt atyja a következőképpen indokolta ezt a véleményszabadságot: „Amikor az igazság a hatalom oldalán áll, a szkepticizmus sajnos a szabadság oldalán áll." A véleményszabadság kérdése körül játszódott le a „szabadelvű" katolikusok és az „intranzigens" katolikusok közötti ellentét: lehet szabadságot adni a tévedésnek? Az ilyen szabadság botrányos. De hogyan lehet az igazságot felismerni és szeretni, ha azt egy külsődleges kényszer szabja meg?

Az oktatás szabadsága. A *L'Avenir* 1831. január 18-án az alábbit írta: „Egy kormány, amely a fiatalok oktatását irányítja, a saját ízlése szerint alakíthatja a nemzedékek hitét, véleményét és erkölcsét! Ha ezt a hatalmat megadnánk neki, azzal a lelkek mélyére despotizmust telepítenénk."[4] 1831 májusában Montalembert és Lacordaire e szabadságot és annak elnyomását egy nagyszabású kezdeményezéssel tette ismertté: megnyitották az első szabad iskolát, amelyet már másnap feloszlattak a huszárok. Ezt követte egy átütő erejű per, amelyben Montalembert-t – aki már 21 évesen a francia parlament felsőházának tagja lett – nemesi rangja védte meg. A fiatal „keresztes lovag" merészsége és szónoki tehetsége hatalmas közönséget biztosított az eseménynek.

Vállalkozói szabadság. E szabadság gazdasági vonatkozásai jól ismertek, de Montalembert-nek lehetősége nyílt arra, hogy ezt a „vállalkozói szabadságot" kiterjessze a „jótékonyság szabadságára" is, megkérdőjelezve az állam monopóliumát a hátrányos helyzetűeket segítő művekre. Ebben az időben alapította meg Frédéric Ozanam, Montalembert másik barátja a *Conférences Saint Vincent de Paul*-t (Szent Vince Pál Konferenciákat).

(Az ítélet) A liberális tézisek visszataszítók voltak a katolikusok számára, akik még mindig a trón és az oltár szövetségét szerették volna látni, és akik a vallást mint a régi rendhez való hűséget garantáló hagyományt támogatták. Ők a „modern szabadságjogokban" csak a szabadosságot és a dekadenciát látták. A *L'Avenir*-t elítélték Rómában, ahová a „szabadság három zarándoka" abban a reményben ment, hogy XVI. Gergely pápa meghallgatja őket. A válasz azonban nem az volt, amit reméltek: a *Mirari vos* (1832) enciklika határozottan elítélte a szabadelvű katolikusok téziseit. A véleményszabadságot „őrült eszmének" minősítették, a sajtószabadságot „ostobának", a népek szabadságát (Írország, Magyarország, Lengyelország és Olaszország akkoriban emancipálódott) pedig a „törvényes hatalomnak" való engedelmesség nevében ítélték el.

Ezzel véget ért a *L'Avenir* rövid, de ragyogó kalandja. Hogyan reagált a három „zarándok"? Lamennais egy pillanatnyi lemondás után fellázadt, és felvette a marginális próféta pózát. Lacordaire késlekedés és színlelés nélkül behódolt. Montalembert csak hosszas habozás után adta meg magát. Ez volt a *L'Avenir* vége, de Montalembert számára ez volt a kezdete a minden fronton elkötelezett parlamenti és értelmiségi karrierjének.

(Kulturális megújulás) A francia forradalmat az egyházi vagyon eladása, fosztogatás és vandalizmus kísérte. 1802-ben Chateaubriand híres remekműve, a *Le Génie du christianisme (A kereszténység géniusza)* egy esztétikai és történelmi alapú apologetikus megközelítést indított el. A templomokat kőbányának használó „fekete brigádok" vandalizmusával szembesülve Montalembert – Victor Hugo mellett – az elsők között indított véleménykampányt a középkor szépségeinek védelmében. A *Notre Dame de Paris* 1830-as kiadása a katedrálisokat építő hit rehabilitációjának visszhangja volt. Míg Victor Hugót és a romantikusokat inkább az esztétika érdekelte, addig Montalembert-t a hit. Amikor Montalembert és Hugo még barátok voltak, Montalembert a következő szavakkal zárta Victor Hugónak írt levelét a vandalizmusról: „Engedje meg, hogy eljöjjek és imádkozzam ott, ahová maga álmodni jön."

E megújulás része volt a *nazarénus* mozgalom is, amely a vallásos festészet megújítására törekedett, újra felfedezve a Raffaello előtti olasz festészet buzgalmát és szemlélődő magatartását, amelynek szüzei Montalembert szerint nem voltak mások, mint „felöltöztetett Vénuszok". Franciaországban a lyoni Orsel, Flandrin és Janmot követte ezt az irányzatot, és csatlakozott Overbeckhez Rómában. Janmot a Montalembert családról is festett portrékat.

1835-ben Montalembert a keresztény kultúra reneszánszához járult hozzá *La Vie de sainte Elisabeth de Hongrie (Árpád-házi Szent Erzsébet élete)* című művével, amely hatalmas sikert aratott. Nem a középkorba való visszatérésről volt szó, hanem arról, hogy a múlt ismeretéből és csodálatából merítse azokat az erőforrásokat, amelyek a művészi alkotást kiemelik az azt kísértő melankóliából és kiábrándultságból.

(Politikai alapok) Montalembert tisztában volt azzal, hogy a politika nem fordulhat el a közvéleménytől, és hogy a hatalmi harcokban való érvényesülés képességére szükség van, ezért a tehetségéért – többek között Flaubert által is – csodált szónokként és pártvezetőként is fellépett. A közéletbe befolyásos folyóiratokban megjelent cikkeivel csatlakozott be, amelyek csendben visszhangozták a *L'Avenir* téziseit: tribünjei a *L'Univers* és a *Le Correspondant* voltak. E folyóiratoknak köszönhetően szilárd barátságokat kötött, és felvázolta, milyen lenne egy „katolikus párt." A „Választási Bizottság", amelyet 1846-ban Franciaország-szerte, a *Du Devoir des catholiques dans les élections (A katolikusok kötelessége a választásokon)* című brosúra köré hozott létre, a mai értelemben vett valódi párt volt. A katolikusok a szabadság szolgálatát célzó akciók révén hallatták hangjukat a vitákban. Így, mintegy jóvátételként az 1830-as szentségtörésekért, az 1848-as forradalom a katolikusokkal együtt zajlott. Papok vezették a felvonulásokat, a tereken pedig „szabadságfákat" ültettek a papság áldásával. Ezt a szemléletváltozást kommentálva Montalembert így írt: „elég visszatekinteni 1830-ra, hogy megértsük, mekkora erő- és hitbeli különbség van egy, még a legkatolikusabb fejedelmek által is védett papság és egy olyan papság között, amely a képviseleti intézményeinek törvénye és ereje által védi magát."[5]

Franciaországban, ahol Napóleon óta az állam monopóliummal rendelkezett az oktatásban, az oktatás szabadságának kérdése kulcsfontosságú volt. És ez ma is így van. Rábízhatjuk-e az igazság közvetítését egy monopolhelyzetben lévő hatalomra?

Most az államon a sor, hogy a pápához hasonlóan azt hirdesse, hogy a lelkiismereti szabadság „őrült eszme”? Furcsa egy monopolisztikus és egységes iskolarendszert fenntartani egy olyan társadalomban, amely a pluralitásnak és a vitának adta át magát. Montalembert számára az volt a kérdés, hogy véget vessenek a monopóliumnak, és ne adják vissza – mint a restauráció idején – a klerikusok kezébe, ami csak az állami logika végzetes másolata lenne. Eötvös József bárónak, aki újra akarta szervezni az oktatást, Montalembert azt javasolta, hogy a klerikusok helyett inkább laikusokat, családapákat alkalmazzanak: „ez lenne az első lépés a hívőkben rejlő férfias energia felé, amely oly kegyetlenül hiányzik belőlük.”[6]

Az 1850-es Falloux-törvény, amelyet nagyrészt Montalembert ihletett, megnyitotta az utat az oktatás szabadsága előtt, amikor a Második Köztársaság a III. Napóleon hatalomátvétele előtti utolsó óráit élte. Az államcsíny Montalembert politikai életének végét jelentette. A katolikus szabadságharcos – akinek nem volt platformja és akit a visszatérő katolikusok kitagadtak, hogy a tekintélyelvű kormány védelme alá helyezzék magukat – csak néhány írásán keresztül tudott fellépni; utóbbiért számos elítélést és száműzetéssel való fenyegetést kapott. Könnyen érthető az az érzés, amellyel a malines-i beszédeket elmondta, amelyeknek *A szabad egyház a szabad államban* címet adta.

(A fegyvertelen keresztes lovag) III. Napóleon államcsínyét a francia katolikusok többsége – Veuillot vezetésével – lelkesen üdvözölte, és „új Nagy Károlynak” tekintette. Montalembert egy pillanatnyi habozás után, gyorsan elhatárolódott tőlük. A katolikusok ismét egy tekintélyelvű rendszer gyámsága alá helyezték magukat, ami az egyházellenesség erősödéséhez vezetett, s ami az 1871-es párizsi kommün során a papok lemészárlásában csúcsosodott ki.

Montalembert tehát kényszerű visszavonulásból volt hivatott a malines-i beszédek megtartására. Ezeket követte egy új enciklika, a *Quanta cura,* amelyet a *Syllabus* kísért, benne IX. Pius megismételte a modern eszmék XVI. Gergely által kimondott elítélését. Fontos figyelembe venni, hogy Róma városa ekkor ostrom alatt állt, és hogy Itália felszabadítása a Pápai Állam ellenében valósult meg. Nem minden irónia nélkül való egyébként, hogy Cavour, a modern Itália építője – Montalembert tiltakozása ellenére – a *szabad egyház szabad államban* kifejezést felkarolta. Montalembert 1870-ben halt meg, éppen akkor, amikor az I. Vatikáni Zsinat előkészületei folytak, amely az ostromlott egyház álláspontjának megkeményedéséről tett tanúbizonyságot. Egy utolsó, keserűséggel átitatott szövegében Montalembert azt írta, hogy az egyház azon van, hogy bálványt teremtsen magának a Vatikánban.

Mire következtethetünk ebből a rövid áttekintésből, amely egyben felhívás arra, hogy olvassuk Montalembert-t? A katolikus nem szorítkozhat a magánkötelezettségek betartására. Először is azért, mert vannak érdekei, amelyeket meg kell védenie, másodszor pedig azért, mert nem hagyhatja a társadalmat a tehetetlenségére. Mindeközben e küzdelmek kiteszik őt a hatalom kísértésének, amely egészen más logikát követ. Egy katolikus számára a cél és az eszköz dilemmája kétségtelenül döntőbb, mint bárki más számára. Montalembert-nek többször volt alkalma ezt hangsúlyozni: monarchia vagy demokrácia, a katolikusok nem bízhatják sorsukat egyetlen rezsimre sem, mégpedig egyetlen lényeges okból: a hit nem születhet igában, a hit feltétele a lelkiismereti szabadság. Politikai okból is, amint azt Montalembert élete tanúsítja; valahányszor a katolikusok azt hiszik, hogy értékeiket egy politikuson keresztül nyilvánosan elismerik, vele együtt buknak el.

A katolikusok hajlamosak a konzervativizmusra, mert a történelmükhöz tartozó nagy emberek és szent alakok tiszteletével élnek. Nem tudnak könnyen felháborodni a múlton: „ahhoz, hogy a múltat a tények teljes ismeretében megítéld, abban kellett volna élned; ahhoz, hogy elítéld, semmit sem kellett volna köszönnöd neki.”[7] Szívesen gyanakodnak a közvéleményre, ahol a leghóbortosabb és legperverzebb eszmék hangzanak el a tumultusban. Ezektől az eszméktől nem védekeznek anatémához folyamodva. Gondolataimat Montalembert-t idézve zárom: „A régi rendben a katolikusoknak nincs mit sajnálniuk; az új rendben nincs mitől félniük. Hadd legyek világos: nem azt mondom, hogy a régi rendben nincs mit csodálni, azt mondom, hogy nincs mit sajnálni. Nem azt mondom, hogy az új rendben nincs miért harcolni, azt mondom, hogy nincs mitől félni.”[8]

Fordította: Philippe Pellet

JEGYZETEK

1 Daniel Moulinet-vel együtt szerkesztettem a szöveget a Cerf Kiadó számára 2010-ben. Ez a kiadás e beszédek körülményeit és hatását írja le. Tartalmazza továbbá a *Les intérêts catholiques au XIX ° siècle.* A hivatkozások ebben a kiadásban szerepelnek.

2 Uo. 289. o.

3 Az 1844. április 16-i beszéd.

4 Uo. 21. o.

5 Uo. 212. o.

6 Uo. 55. o.

7 Uo. 329. o.

8 Uo. 292. o.

PHILIPPE PELLET

Charles de Montalembert Árpád-házi Szent Erzsébet élete című könyvének meglepő hatásai

Meglepőnek tűnhet – még ha tudjuk is, hogy Montalembert katolikus volt –, hogy egy francia politikus egy magyar szent iránt érdeklődött, annál is inkább, mivel Szent Erzsébet[1] akkoriban teljesen ismeretlen volt Magyarországon kívül. 1833-ban, egy németországi útja során véletlenül fedezte fel Marburgban a már ott is teljesen elfeledett magyar szentet. Ebben a városban helyezték ugyanis örök nyugalomra Erzsébetet a XIII. században, a szentté avatásának alkalmából emelt gótikus katedrálisban. Montalembert-nek e könyv megírásával az volt a célja, hogy a kereszténység múltjának kincseit bevésse a szekularizált XIX. század szívébe. Sikerrel is járt, hiszen könyve „katolikus bestseller" lett. A könyv megalkotásakor Montalembert a szabadelvű katolicizmus egyik meghatározó elvét követte, a katolikusok elkötelezettségét a nyilvános szférában.

(Montalembert Szent Erzsébettel való „találkozásának" kontextusa) Preambulum: megtört lendület – 1830 októberében három pap, Félicité de Lamennais, Philippe Gerbet és Henri Lacordaire „*Dieu et la Liberté*" (Isten és Szabadság) mottóval megalapította a *L'Avenir* című újságot. Montalembert – amint tudomást szerzett róla – csatlakozott a kezdeményezéshez.

A trón és az oltár egységéhez ragaszkodó egyházi többséggel ellentétben, a *L'Avenir* elítélte az egyház világi hatalomnak való alárendeltségét, kiállt az egyház és az állam szétválasztása mellett, és igyekezett összeegyeztetni a vallást a civil szabadságokkal: az oktatás, a lelkiismeret, a vélemény és a sajtó szabadságával.

1832 augusztusában azonban XVI. Gergely pápa a *Mirari Vos* című enciklikájában szigorúan elítélte a folyóirat téziseit:

> „E kártékony közömbösség forrásából ered az az ostoba és téves vélemény – vagy még inkább: őrült eszme –, hogy mindenki számára meg kell hirdetni és ki kell harcolni a lelkiismeret szabadságát. Ennek a ragályos tévtannak készíti elő az utat a véleményeknek az a túlcsorduló és mértéktelen szabadsága, amely az egyházi és polgári ügyek kárára széles körben terjed. Ezenkívül vannak olyanok is, akik a legnagyobb arcátlansággal állítják, hogy ez a vallásra nézve bizonyos előnyökkel járna."

Az elítéléssel szembesülve Lamennais fellázadt és 1833-ban végleg szakított az egyházzal, de Lacordaire és Montalembert az egyház iránti engedelmességből behódolt a pápai akaratnak. Montalembert, akinek minden elkötelezettségének ellentmondott a pápai enciklika, zsákutcába került. Szenvedélyes és tüzes temperamentumával nem tudott tétlen maradni. Elhatározta, hogy új csatába bocsátkozik a kulturális harcban.

A forrás: kulturális és vallási küzdelem – Montalembert szenvedélyesen szerette a középkori építészetet: „Régi és mély szenvedélyem a középkori építészet" – írta 1833-ban.[2] Mélyen érintette az az idő tájt zajló francia történelmi örökséggel szembeni vandalizmus, olyannyira, hogy 1833 márciusában a *Revue des deux mondes* folyóiratban *Du vandalisme en France* (A vandalizmus Franciaországban) címmel cikket publikált Victor Hugóhoz írt levél formájában, akit a középkori építészet első védelmezőjeként üdvözöl.

Hugo 1832-ben írt egy pamfletet *Guerre aux Démolisseurs* (Háború a rombolók ellen) címmel, amelyben elítélte „az ókori Franciaország összes műemlékének egymást követő és szüntelen lerombolását", amely az 1830. júliusi forradalom óta tombolt.

A Revue des deux mondes-ban megjelent kiáltványában Montalembert nemcsak a vallási örökség pusztítását, hanem a keresztény kultúrát érő vandalizmust is elítéli. „A modern vandalizmus nemcsak brutális és ostoba a szememben, hanem szentségtörő is."[3] Cikkében hosszan felsorolja a veszélyeztetett épületeket, és kifejezi dühét amiatt, hogy Franciaország az egyetlen ország, ahol az örökséget ilyen módon rongálják. Nemcsak az elhagyatottság, a pusztítás vagy a fosztogatás következtében, hanem az eredeti stílust elcsúfító restaurálások miatt is.

A júliusi monarchia tisztában volt a francia örökség fontosságával és a régi épületek komoly veszélyeztetettségével. François Guizot belügyminiszterként 1830-ban írt ez ügyben Louis-Philippe-nek: „[Franciaország történelmi műemlékei], amelyek ugyanolyan számosak és változatosabbak, mint egyes szomszédos országokéi, nemcsak a történelem egyik vagy másik elszigetelt szakaszához tartoznak, hanem teljes és töretlen sorozatot alkotnak; a druidáktól napjainkig nincs olyan emlékezetes művészeti és civilizációs korszak, amely ne hagyott volna olyan műemlékeket a mi vidékeinken, amelyek reprezentálják és magyarázzák azt. […] Franciaország nem lehet közömbös dicsőségének e nevezetes része iránt."[4]

Aggódva a múlt e monumentális tanúinak gyors romlása miatt, javasolta a királynak a Műemlékek Felügyelőségének (*Inspection générale des monuments historiques*) létrehozását azzal a céllal, hogy „biztosítsa, hogy egyetlen vitathatatlan értékű műemlék se pusztuljon el tudatlanságból és kapkodásból."[5] Az 1830 novemberében létrehozott Felügyelőséget először Ludovic Vitet, majd 1834-től Prosper Mérimée vezette, aki 1848-ig töltötte be ezt a funkciót. Az intézményt 1837-ben „kiegészítette" a Műemlékek Nemzeti Bizottsága, amelynek Montalembert 1852 és 1860 között tagja volt.[6]

Prosper Mérimée, amint hivatalba lépett, ugyanazt a megállapítást tette, mint Hugo és Montalembert. 1834 júliusában a következőt írta az akkori belügy- és közmunkaügyi miniszternek, Thiers-nek: „A rossz ízlés, amely a középkori műemlékeinken az elmúlt két évszázadban végzett javítások többségénél uralkodott, olyan nyomokat hagyott maga után, amelyek talán még a polgárháborúk és a forradalom pusztításainál is pusztítóbbak. A protestánsok és a terroristák annyit tettek, hogy a szobrokat és díszeket megcsonkították vagy megsemmisítették, míg a javítók gyakran elcsúfították az épületek látványát."[7]

Elődje, Ludovic Vitet is ilyen értelemben figyelmeztette Guizot-t: „A polgármesterek, a plébánosok, a plébániai adminisztrátorok és mindenekelőtt az önkormányzati tanácsok sok gondot okoznak nekem. Lehetetlen őket rávenni, hogy hallgassanak az észérvekre, és ha nem fegyverkezünk fel egy jogszabállyal, tíz éven belül egyetlen emlékmű sem marad Franciaországban, mindet vagy lerombolják, vagy eltorzítják..."[8]

Ma már nehezen tudjuk elképzelni, milyen állapotban voltak akkoriban Franciaország történelmi épületei, és nem is sejtjük, hogy az elszánt emberek kemény munkája nélkül – akik között Mérimée és Montalembert is fontos szerepet játszott – a nemzeti örökség talán örökre eltűnt volna. Magától értetődőnek tartjuk, hogy Franciaország a világ egyik leggazdagabb kulturális örökségével rendelkezik, de ez valószínűleg nem így lett volna e néhány ember kitartása nélkül.

Montalembert-t lelkes katolikusként a francia történelemről tanúskodó régi épületek megmentésének vágyán túl egy további motiváció is vezérelte: a középkor építészetében a vallás élő megnyilvánulását, a gótikus stílusban pedig a katolikus

hit legtökéletesebb kifejezését látta, ahogyan azt *Az Árpád-házi Szent Erzsébet élete* című könyvének előszavában írja: „A papság és az építészek számára új megoldásokat kerestek a gazdagodó és megújuló keresztény szellemiség kifejezésére. […] A magasban egybehajlanak és összeforrnak, mint a testvérek: ez a csúcsív. Az új építészeti megoldás a XIII. század folyamán mindenütt elterjedt és minden megváltozott […]. Az épületeknek most már nem az a feladata, hogy hatalmas tetőként oltalmazza az alatta összegyűlő híveket, hanem felfelé tör, a magasba, a Mindenható felé. A vízszintes vonal egészen a háttérbe szorul, annyira meghatározó lesz a függőleges sík, a felemelkedés gondolata. Ettől kezdve nem építenek kriptákat, föld alatti templomokat. A keresztény szellemnek már nem kell félni senkitől és semmitől, teljes mivoltában kiléphet a világba. »Isten nem akarja« – írja a Tituriel –, »Isten már nem akarja, hogy népe gyáván és szégyenletes módon odúkban és barlangokban gyűljön össze«."[9]

Az 1837-ben megjelent, *De l'état actuel de l'art religieux en France* (*A vallásos művészet jelenlegi helyzete Franciaországban*) című cikkében Montalembert Guizot-idézettel kezdi: „A vallási műemlékek tanulmányozása felélesztette bennünk a kereszténységnek a művészet iránti érzését és ízlését. Ez az érzés hamarosan magának a kereszténységnek a javára fordult."[10]

Montalembert valószínűleg Guizot e szavait tette magáévá. Árpád-házi Szent Erzsébet életrajzának megírásával célja az volt, hogy hozzájáruljon a „kereszténység javához". A keresztény hit újjáélesztésének és a kereszténység közéletbe való beemelésének vágya éltette Montalembert-t mind politikai, mind kulturális küzdelmében. Ragaszkodott a történelmi tanulmányok szükségességéhez, hogy „a múltnak ebből a tanulmányozásából merítsük a szükséges erőt ahhoz, hogy szembeszálljunk az egyház jelenlegi és jövőbeli ellenfeleivel."[11]

(A könyv születése) A szerző maga magyarázza el könyve előszavában, hogyan fedezte fel véletlenül Szent Erzsébetet. Montalembert sokat utazott Európában. Egyik ilyen németországi útja során, 1833 novemberében, néhány hónappal *Du vandalisme en France* című cikke megjelenése után, Marburgon is áthaladt, mert a gótikus stílus kedvelőjeként szívesen látogatta meg az ottani XIII. századi templomot, Németország egyik legrégebbi tisztán gótikus templomát, amelyet a kölni dóm mintájaként használtak. Montalembert a könyve előszavában a következőket írja a marburgi templomról: „1833. november 19-én utazó érkezett a Lahn gyönyörű partján fekvő Marburgba, a hesseni választófejedelemség egyik városába. Szerette volna megnézni a város gótikus templomát, amely nemcsak tökéletes szépségéről volt híres, hanem arról is, hogy Németországban a XIII. századi művészeti megújulás során itt győzedelmeskedett első ízben a gótika a román stílus felett."[12] És még: „Németországban a gótikus stílusú első legteljesebb alkotása a mi drága Szent Erzsébetünk sírja fölé emelt templom […]."[13]

Ez a nap történetesen Szent Erzsébet ünnepe volt. Keserűen vette tudomásul, hogy ebben a lutheránus városban nem volt semmiféle megemlékezés a szentről. Ez a látogatás és az elhanyagolt szent annyira mélyen megérintette, hogy elhatározta, alaposan tanulmányozni fogja életét. Ennek a véletlen találkozásnak és többéves kutatásának gyümölcse lett a majdnem 500 oldalas könyv, amelyet 1836 júliusában fejezett be. „Így készült ez a könyv is. Szerzője bejárta idegen tájakat, az elmúlt századokat, és gondosan összeszedte a töredékeket. Művét pedig átnyújtja mindazoknak, akik az övéhez hasonló hittel és szeretettel járnak Krisztus nyomában, hogy segítségével ők is felépíthessék gondolatban a katolikus századok fenséges épületét."[14]

Montalembert „katolikus századnak” nevezi azt a XIII. századot, amelyben Szent Erzsébet élt, és amely a kereszténység aranykora volt. Hosszú előszavának nagy része a XIII. század katolikus nagyszerűségének himnusza, amelyben felsorolja e korszak számos kiemelkedő alakját és történelmi eseményét, többek között megemlíti:

- III. Ince pápát és a lateráni zsinatot;
- A nagy királyokat, köztük „olyan szent uralkodók […], mint Szent Lajos és Szent Ferdinánd”;[15]
- A koldulórendeket – a ferenceseket, domonkosokat és karmelitákat –, valamint a Szent Pál-rend megjelenését Magyarországon;
- A nagy szenteket a katolikus egyház legnagyobb alakjai közül: Assisi Szent Ferencet, Szent Domonkost, Aquinói Szent Tamást, Páduai Szent Antalt;
- A Boldogságos Szűz kultuszának fejlődését a rózsafüzér Szent Domonkos általi bevezetésével és a ferencesek kezdeményezésére a Szeplőtelen Fogantatás tiszteletével;
- A nők növekvő figyelembevételét és befolyását a társadalmi és politikai világban a Szűz Mária-kultusz közvetlen következményeként;
- Építészeti szempontból, a csúcsív széles körű alkalmazásának köszönhetően a gótikus építészet kialakulását, amely számos templommal borította be Európát, köztük a kölni dómot, amely Strasbourggal és Freiburggal együtt a Rajna-part gótikus trilógiáját alkotja; Franciaországban – többek között – Chartes, Reims, Amiens, Beauvais, Auxerre említhető meg, valamint a Sainte Chapelle, a ragyogó gótika ékköve, amelyet Szent Lajos király építtetett a passió ereklyéinek elhelyezésére.

Montalembert a következőképpen írja le azt az korszakot, amelyben Szent Erzsébet élt: „Rövid életútja a katolikus világ legfontosabb és legfényesebb korszakára, a XIII. század első felére esik. Véleményünk szerint az egyház dicsőséges évkönyveiben lapozgatva aligha találunk még egy olyan korszakot, amelyben a kereszténységnek az emberiségre és a világra gyakorolt hatása teljesebb, gyümölcsözőbb, általánosabb lett volna. Krisztus Jegyese talán soha nem uralkodott nagyobb hatalommal a népnek gondolatain és érzelmein, mint ekkor. Sikerült legyőznie ősi ellenfeleit, akikkel olyan régóta harcolt. Szent törvényének uralma alatt élt az egész nyugati világ.”[16]

Az építészeti örökséghez hasonlóan Montalembert-nek is az volt a célja, hogy a XIII. századi kereszténység ezen ősi kincseit a saját korában elevenítse fel azzal, hogy „figyelemre méltó ösztönnel egy XIII. századi szent életrajzának megírásához fordult, akiben a királyi származás, az uralkodói rang, a szegények és a szegénység iránti szeretet, az igazságérzet, a boldog házasélet és a tisztaság eszménye, a középkori gyökerek és az egyetemes példamutatás ötvöződött.”[17]

Lacordaire, miután elolvasta a művet, azt mondta, hogy Szent Erzsébet története a XIX. századi katolikus térhódítás egyik pillére lesz. Montalembert-nek mindenesetre az volt a célja, ahogyan azt az előszóban megfogalmazta:

> „Ne érjen minket az a vád, hogy régen kihűlt hamuban kotorászunk, véglegesen összedőlt romokat akarunk újjáépíteni. […] Bármikor ki lehet emelni a földből a gyökeret, le lehet róluk rázni a port, le lehet törni néhány káros hajtást, jó földbe lehet ültetni őket, hogy az újra kihajtó növény virágai az egykori

> dicsőséges napok illatát és üdeséget hordozzák. […] Nem sajnálkozunk azon, hogy bizonyos emberi intézmények az idők folyamán megszűntek és eltűntek, azt viszont nagy szomorúsággal vesszük tudomásul, hogy a lélek, az isteni leheletet éltető ereje a helyükbe lépett új alapításokban már nincsen jelen. […] De amint az ősi törvény iránti hűsége miatt száműzött gyakran gondol azokra, akiket szeretett és akik visszavárják otthonába, amiként az idegen földön harcoló katona fellelkesül az ősei által aratott győzelmek hallatán, engedtessék meg nekünk, akik a modern társadalom száműzöttjeként élünk a hitünk miatt, hogy szívünket és tekintetünket a mennyei haza boldog lakói felé emeljük, és dicső ügy alázatos szolgájaként a mi szívünk is lángra gyulladjon küzdelmeik és győzelmeik hallatán."[18]

Lacordaire megpróbálta megnyugtatni Montalembert-t, aki sajnálta, hogy a műve először nem kapott kellő nyilvánosságot: „Jó és szép könyvet alkottál, de abba a szférába szántad, ahol a dicsőség zaj nélkül zajlik... könnyeket fog folyatni és erényeket szülni, két homályos és csendes dolgot az Isten által megjelölt napig. Végül meglesz a helye a XIX. század vallási megújulásának történetében."[19]

(A könyv hatása) Lacordaire-nek igaza volt: a könyv „katolikus bestseller" lett, és a XIX. század folyamán nem kevesebb mint huszonkétszer kellet újranyomtatni.

A könyvhöz kapcsolódóan Montalembert magánélete szerencsés fordulatot vett: kutatásai és könyve megírása során megismerkedett Marie-Anne de Mérode-dal, akit 1836. augusztus 16-án, kevesebb mint egy hónappal könyve befejezése után feleségül vett. Kiderült, hogy felesége Szent Erzsébet közvetlen leszármazottja volt. „Ez a legörömtelibb felfedezés, amit tőle kaphattam... ez egy igazi predesztináció" – írta naplójába 1836. szeptember 9-én.

Montalembert erőt merített a boldog házas szerelemből és a családi életből. Könyvében, Erzsébet és Lajos hűséges és boldog házasságának szépségét hangsúlyozza, egészen a gyengédség gesztusainak leírásáig: „Amikor [Lajos] hazaért, gyöngéden megölelte és megsimogatta a hercegnőt."[20] Néhány olvasó felháborodott ezen a szakaszon. Erre Montalembert így válaszolt: „Éppen a prüdériának ez a szelleme ellen akartam küzdeni, amely fokozatosan eluralkodott az egész francia kléruson […], madárijesztővé változtatják vallásomat, és napról napra új tilalmakat kitalálnak […]. Szívügyem volt megmutatni a valóban keresztény egyesülések szépségét és előnyeit."[21] Montalembert és a szabadelvű katolicizmus egyik hozzájárulása a katolikus puritanizmustól való elszakadáshoz, hogy – egyesek nagy botránkozására – felidézték a házastársi szerelem gyengédségét.

Egy másik anekdota azt mutatja be, hogy a könyv milyen kulcsszerepet játszott a magyar szent újrafelfedezésében és az új vallásos művészet kialakulásában. Ez az anekdota arról tanúskodik, hogy a könyv milyen mértékben volt inspirációs forrás a keresztény művészet számára. Íme az anekdota története:

Montalembert közeli barátja volt Liszt Ferencnek. A zeneszerző barátja, Lamennais révén találkozott vele először 1833-ban. Kapcsolatuk azonban később megromlott, nyilvánvalóan a nézeteltérések és a *L'Avenir* pápai elítélése után a Montalembert és Lamennais között bekövetkezett szakítás miatt. Liszt ráadásul szigorúan ítélkezett Montalembert felett, valószínűleg azért, mert irritálták szónoki túlzásai és mértéktelen kijelentései.[22] Mindazonáltal Liszt elismerte a zsenialitását. Egyik, 1858 júniusában

hozzá írt levelében a következőképpen méltatta őt: „Nem kell semmi újat mondanom ahhoz, hogy elmondjam, milyen nagy hatással volt Szent Erzsébet történetének nemcsak Franciaországban, hanem Németországban is, ahol feleleventette csodáinak és szeretetének emlékét, még a protestantizmus közepette is, amely jelenleg uralkodik azokon a helyeken, amelyek tanúi voltak e szent magas és gyengéd erényeinek. Az önök által adott impulzus ott még inkább felélesztette kultuszát, mint másutt. A kastélyt, amelyben élt, Weimar nagyhercege restauráltatta, aki felkérte Németország egyik első festőjét, von Schwind urat, aki buzgó katolikus volt, hogy szenteljen freskókat az emlékének."[23]

Liszt, aki Weimarban élt, látta ezeket a freskókat a közeli Wartburg várában, és ez az a felfedezése, amely az ötletet adta a „Szent Erzsébet legendája" című oratórium megkomponálásához, amelyet 1857 és 1862 között írt.[24]

Hogy Montalembert könyve mennyire gyümölcsöző volt a korabeli keresztény művészetben, az itt látható: a XIX. században festett freskók, amelyeket egy neves német festőművész alkotott a Wartburg-kastély egyik termében, ahol Szent Erzsébet élt, és amelyet később, 1999-ben, az UNESCO a világörökség részévé nyilvánított. Ugyanezek a freskók inspirálták Liszt Ferencet csodálatos kompozíciójának megalkotására.

Így a körülmények különös összjátéka, hogy a *magyar* zeneszerző Szent Erzsébetről szóló műve valószínűleg soha nem látott volna napvilágot, ha a *francia* Montalembert nem írt volna könyvet a *magyar* Szentről.

(Záró megjegyzések) Montalembert-t elfelejtették Franciaországban. Holott olyan emberről van szó, aki nemcsak a korát jellemezte, hanem a következő generációkra is nagy hatást gyakorolt, egészen napjainkig. Az utókor számára a legfőbb hozzájárulása a kereszténydemokrácia volt, amely különösen a 20. században virágzott fel. Másik hatása a II. vatikáni zsinat, amelyen a katolikus egyház száz év után a *Dignitatis Humanae,* a vallásszabadságról szóló nyilatkozatában végre felkarolta a szabadelvű katolicizmus eszméit, amelyeknek Montalembert volt az egyik fő hírnöke. Talán kevésbé ismert, hogy ő volt az ihletője a franciaországi oktatás szabadságáról szóló 1850-es *Falloux*-törvénynek, amelynek több cikkelye ma is szerepel a hatályos francia oktatási törvénykönyvben.

A jelen cikk azonban Montalembert-nek egy másik jelentős hozzájárulását is bemutatja, amely még kevésbé ismert, és amelyet ma úgy élvezhetünk, hogy észre sem vesszük. Montalembert nagyban hozzájárult a keresztény örökség megmentéséhez és újjáélesztéséhez. Ma már magától értetődőnek tűnik számunkra, hogy Franciaország a maga közel 45 000 történelmi emlékművével a világ egyik leggazdagabb, életben maradt vallási örökségével rendelkezik. Mi lett volna a XIX. század első felében romlással és eltűnéssel fenyegetett középkori templomokkal és kolostorokkal Montalembert kitartása nélkül, aki Prosper Mérimée-vel együtt a francia vallási örökséget megmentő műemlékbizottság egyik fő kezdeményezője volt?[25] Montalembert hozzájárult ahhoz is, hogy Magyarország nagy szentjét, Erzsébetet kiemeljék a feledés homályából, és – nevezetesen az ő könyvén keresztül – feleleventsék a középkori kereszténység múltbéli kincseit.

A mai keresztények Montalembert-ben követendő modellt találhatnak a keresztény hit terjesztéséhez egy olyan Európában, amely egyre inkább megtagadja keresztény örökségét.

IRODALOM

Dumont, Jean-Noël: *Pour une alternative catholique*. Párizs, 2017, Éditions du Cerf.
Lacordaire, Henri-Dominique: *Correspondance.* I. kötet, 1816–1839. (szerk. Bedouelle, Guy – Martin, Christoph-Alois) Párizs-Fribourg, 2001, Éditions du Cerf.
Mérimée, Prosper: *Correspondance générale établie et annotée par Maurice Parturier (1941–1964)*, I. Toulouse, Le Divan.
Montalembert, Charles de: Du vandalisme en France. Lettre à M. Victor Hugo. *Revue des Deux Mondes*, 1833. 5. sz. 421–468. o. Online: https://www.jstor.org/stable/pdf/44713105.pdf
Montalembert, Charles de: De l'état actuel de l'art religieux en France. *Revue des Deux Mondes*, 1837. 592–616. o.
Montalembert, Charles de: *Des Intérêts catholiques au XIXe siècle*. Párizs, 1852.
Montalembert, Charles de: *Árpád-házi Szent Erzsébet élete*. Budapest, 2006, Új Ember Kiadó.
Montalembert, Eugène de: Montalembert et la musique. In Montalembert, Charles de : *L'Église, la politique, la liberté*. Párizs, 2012, CNRS Éditions.
Recht, Roland: Hommage à Prosper Mérimée. L'invention du monument historique. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 2003. 4. sz. 1573–1585. o. Online: https://www.persee.fr/doc/crai_0065-0536_2003_num_147_4_22670.

JEGYZETEK

1 Árpád-házi Erzsébet, II. András magyar király és Andechs-Meráni Gertrúd leánya 1207. július 7-én született Sárospatakon. Élete első négy évében a magyar királyi udvarban nevelkedett, majd eljegyezték a későbbi türingiai gróf Lajossal. 1211-ben, négyéves korában az eisenachi Wartburg várába vitték, a nála hét évvel idősebb türingiai Lajos vőlegényének családjához, aki kezdettől fogva szerette őt. Erzsébet már korán istenfélő volt, nem érdekelte a kastély fényűző élete, és a szegények szolgálatára kötelezte el magát. Ez zavarta fogadott családját, különösen későbbi anyósát, a Bajorországból származó Zsófiát, aki túlzónak és az udvari élethez méltatlannak tartotta jámborságát. Lajos azonban védelmébe vette és oltalma alatt tartotta. 1216-ban, apja halála után Lajos tizenhat évesen átvette a hatalmat Türingiában. Erzsébet pozícióját a várban egy korai – mindössze tizenhárom éves volt – házassággal szilárdította meg 1220-ban. A házaspár nagyon közel állt egymáshoz, és három gyermekük született. Erzsébet nagy házat épített a vár alatt, ahol koldusokat fogadott be és betegeket ápolt. Az udvar rosszallása ellenére Lajos támogatta felesége jótékonysági tevékenységeit, azonban 1227-ben keresztes hadjáratra indult, és útban a Szentföldre, pestisben meghalt. Erzsébetet és a türingiai Lajossal kötött házasságából származó három gyermekét sógorai elűzték a várból. Nagynénje, Matilda, a frankföldi Kitzinger apátnője fogadta be. Matilda bátyja, Egbert, Bamberg püspöke felkarolta Erzsébet ügyét. Úgy döntött, hogy Erzsébet és gyermekei számára nem lenne megfelelő, ha hosszú ideig a kolostorban maradnának, ezért a bambergi püspöksséghez tartozó Bottenstein várába fogadta. Azt remélte, hogy feleségül adhatja II. Frigyes császárhoz, de Erzsébet visszautasította az újraházasodást, és megesküdött, hogy soha nem lesz más férje. Időközben a püspök és néhány türingiai lovag közbenjárására Erzsébet sógorai megváltoztatták magatartásukat, és megbánták vétkeiket. Erzsébet elhatározta, hogy elfogadja a harmadrend szabályát, és megkérte néhai férje testvérét, Henriket, hogy jelöljön ki számára egy helyet, ahol teljes egészében a jámborság és a jótékonyság műveinek szentelheti magát. Henrik Marburg városát „adta neki". Erzsébet ott telepedett le és kórházat épített, ahol saját kezűleg ápolta a betegeket és a földnélkülieket. Élete utolsó három évében kórházában, más, az ő áhítatán felbátorodott nőkkel együtt – egy kis vallási közösséghez hasonlóan –, teljes egészében a szegényeknek szentelte magát. Huszonnégy éves korában, 1231. november 16-ról 17-re virradó éjjel halt meg Marburgban. Három és fél évvel később, 1235. május 26-án, pünkösd napján IX. Gergely pápa szentté avatta. Sírja fölé szentté avatásának tiszteletére építették a marburgi dómot.
2 Montalembert 1833, 422. o.
3 Uo. 423. o.
4 Guizot belügyminiszter 1830. október 21-én a királynak benyújtott jelentése a franciaországi műemlékek főfelügyelőjének felállításáról. Online: https://langloishg.fr/documents/la-politique-du-patrimoine-selon-guizot/
5 Uo.

6 Az 1852. január 16-i rendelet a műemlékvédelmi bizottság tagjainak kinevezéséről Online: http://elec.enc.sorbonne.fr/monumentshistoriques/Annees/1852.html
7 Mérimée 291. o.
8 idézi: Recht :2003, 4. sz. 1575. o.
9 Montalembert 2006, 49. o.
10 Montalembert, 1837.
11 Montalembert 1852, 126. o.
12 Montalembert 2006, 5. o.
13 Uo. 49. o.
14 Uo. 7. o.
15 Uo. 30. o.
16 Uo. 8. o.
17 Guy Bedouelle, a *La vie de Sainte Elisabeth de Hongrie* című könyv előszavának szerzője, Edition du Cerf, 2005, I. oldal.
18 Montalembert 2006, 77–78. o.
19 Lacordaire 2001, 728. o.
20 Montalembert 2006, 106. o.
21 *Lettre de janvier 1837,* In B. Cattaneo, Montalembert, CLD, 1990, 101. o. {79} Ch. de Montalembert, La foi, In Œuvres IV, 205. o.
22 Montalembert 2012.
23 Liszt 1858. június 24-én kelt levele Montalembert-hez, amelyet Montalembert június 28-án kapott meg.
24 *Liszt Magyar szemmel. A Magyar Liszt Ferenc Társaság információs kiadványa*. 2019. 38. sz.
25 Dumont 2017.

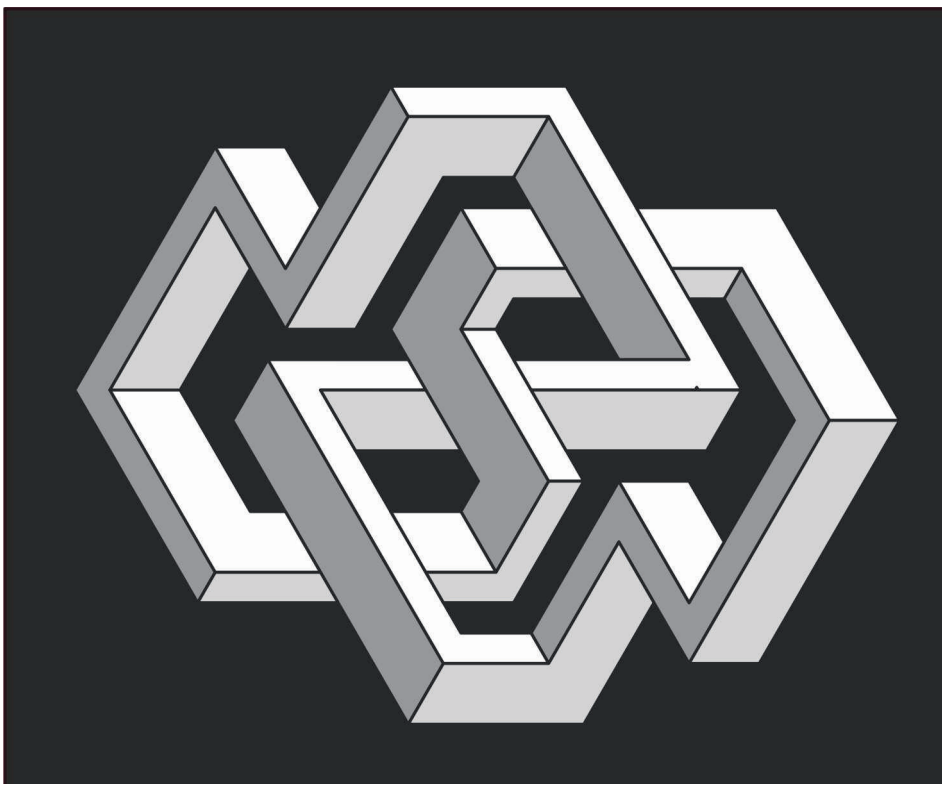

CSEPELI RÉKA

Szellemi rokonság Eötvös és Montalembert keresztény-civilizáció értelmezésében

(Bevezetés) A 19. század számos szabadelvű gondolkodója ugyanazokra a sarkalatos kérdésekre keresi a választ Európa-szerte, és voltaképpen országhatároktól függetlenül.

Ezen egész századot meghatározó liberális gondolatkör valamennyi dilemmája egyetlen hatalmas kulcskérdés különböző leágazásait tükrözi: hogyan lehet a forradalom vívmányait érvényre juttatni, de végzetes következményeinek kiküszöbölésével?

Az állam–társadalom–egyén háromszög újragondolására irányuló törekvések három fő kérdés körül csoportosulnak:

- Miként lehet megfékezni a demokratikus szenvedélyeket, azaz hogyan lehet elkerülni egy újabb forradalmat?
- Miként lehet megvalósítani az egyenlőség eszméjét anélkül, hogy a „többség zsarnokságának" csapdájába esnénk?
- Miként lehet egy egyénekből összetevődő társadalmat összetartani, azaz mi az a kohéziós erő, amely az egyént kiszakítja azon végzetes elszigeteltségéből, amely a mindenható állammal szemben tehetetlenné teszi?

Mindezeknek az eszmefuttatásoknak a középpontjában az egyéni szabadság mint alapérték lakozik, amelyre valamennyi, magát igazán szabadnak tartó rendszernek építkeznie kell.

Szabadság és Egyenlőség. Mindazonáltal e két, a francia forradalom óta szinte mechanikusan együtt emlegetett, és ily módon elválaszthatatlannak tűnő eszme társítása korántsem tűnt egyértelműnek a korszakváltó esemény súlyos örökségét kezelni hivatott generációk számára. Az egyén szabadságát a mindenki egyenlőségének alárendelő, a népszuverenitást abszolút formájában hirdető demokratikus rendszer a liberális gondolkodókban érthető módon kételyeket kelt. Ugyanakkor a demokrácia feltartóztathatatlan előretörését ez a már több forradalmat megélt, liberális generáció (többek között Tocqueville, Guizot és Eötvös) tényként fogadja el: nem az egyenlőségi eszmével mint alapértékkel száll vitába, annak csupán a minden addig felépített értékből tabula rasa-t csináló abszolút értelmezését veti el.

Azon központi liberális tétel, miszerint egy, az egyenlőség elve szerint szerveződő társadalomban az egyén helyét kell biztosítani mindenekelőtt, a többség zsarnokságának kiiktatását feltételezi (vagy ahogyan Tocqueville fogalmaz: *Refuser la démocratie absolutiste – césarienne – et s'allier avec la démocratie libérale*[1]).

Kivezetni Európát a forradalmi válságból nyugodt fejlődést biztosító alkotmányos keretek megszilárdítása útján: ez az alapvető célkitűzés számos európai gondolkodó meghatározó krédójává válik, Tocqueville-tól Guizot-ig, Montalembert-től Eötvösig. Ennek az alaptézisnek mintegy folyományaképpen François Guizot az emberiség feltartóztathatatlan fejlődésének és tökéletesedésének eszményét az átalakulás erőszakos formájának ellenpontjaként definiálja.

(„Vigyázó szemetek Párizsra vessétek") A francia forradalom meghatározó befolyását a magyar szellemi életre nem szükséges külön hangsúlyozni. A „vigyázó szemeiket" minduntalan Párizson tartó magyar gondolkodókban egyszerre kelt lelkesedést és félelmet az univerzális jogokat követelő, a modern kor legnagyobb politikai és társadalmi változását előidéző eseménysorozat.

A reformkorban kiteljesedő, majd 1848–49-ben forradalmi tapasztalattal kiegészülő magyar szabadelvű gondolkodás, és ezen belül is elsősorban az Eötvös József és Szalay László körül szerveződő centralista csoport a nyugat-európai, és azon belül is a francia liberális politikai gondolkodásra mintegy ráhangolódva, ugyanakkor a magyar társadalom és a honi politikai élet realitásait szem előtt tartva, ugyanazokra a kardinális kérdésekre keresik a választ, mint francia kortársaik. Nemcsak ugyanazokat a problémákat vetik fel, hanem a kérdésekre adott válaszaik, javasolt megoldásaik is számos ponton egyeznek. Ily módon európéer látásmódjuk szervesen illeszkedik a korabeli Európa liberális kiútkereséseibe.

A 19. század magyar reformtörekvéseit és általában véve haladó politikai gondolkodását jellemző igyekezet, amely egy, a modern idők szavára válaszoló polgári társadalmat kíván létrehozni, mintegy a „civilizáció élén járó" országokhoz való felzárkózási kísérletként is értelmezhető. Ennek a lelkesedésnek logikus kísérőjelensége az a kitüntetett figyelem, amellyel ez a reformok élén járó generáció a nyugat-európai fejlődést nyomon követi. Kézenfekvő tehát a nyugat-európai, és ezen belül is a francia modell állandó szem előtt tartásának igénye.

A *Vormärz* éveiben egyértelműen a centralista csoport képviseli azt az irányzatot, amelyben a francia eszmeiség a leginkább tetten érhető. Korukban egyedülálló olvasottságuk, szellemi felkészültségük egyaránt alkalmassá tette őket arra, hogy a francia szellemiséget magukévá tegyék, szilárd, tudományos alapokon nyugvó koncepciójukba beépítsék.

A *Nachmärz* időszakába pedig Eötvös József viszi át a legtisztább formában ezt a francia szellemiséget tükröző hagyományt *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című alapművében.[2]

„A francia nép – talán a világ javára, de bizonyosan nem a saját szerencséjére – Istentől a kezdeményezés küldetését nyerte..." – írja Eötvös 1854. június 15-én Charles de Montalembert-hez intézett, az *Uralkodó eszmék* második kötetének megjelenését hírül adó levelében.[3] Eötvös az *Uralkodó eszmékben* felismeri azt a hibás irányt, amelyet Franciaország és a forradalom óta nyomába szegődni igyekvő Európa az államszervezés tekintetében követ: „Márpedig azok a tévedések, amelyek Franciaországból terjedtek el világszerte, csak Franciaországban igazíthatók ismét helyre...". Eötvös ezzel a gondolattal Franciaországban jelöli meg kora politikai gondolkodásának origóját, azt a pontot, ahonnan a modern Európa államszervezési tézisei kiindultak, kizökkentve ezzel a keresztény civilizációt a több évszázada követett kerékvágásból. Eötvös az *Uralkodó eszmék*ben ezen tévedések helyreigazítását tűzi ki célul.

(Terminer la révolution: a forradalom-problematika, azaz kísérlet a demokratikus szenvedélyek megfékezésére és a politika racionalizálására) A francia liberálisok, illetve a nyomukban járó magyar centralisták gondolkodását a fejét periodikusan újra és újra felütő forradalom lezárásának szükségessége határozza meg, a politikát tudományos alapokra helyezve. Elsődleges céljuk egy, a szélsőséges szenvedélyek helyett racionális alapú kormányzati koncepció kiépítése, vagy ahogyan Pierre Rosanvallon fogalmaz: „A politikát a szenvedélyek területéről az Ész birodalmába átvezetni."[4]

Az 1848–49-es forradalmat, pontosabban ennek „kisiklását" valóságos traumaként megélő Eötvös kétkötetes államfilozófiai munkájával, az *Uralkodó eszmék*kel kora európai szinten zajló politikaelméleti vitájában kíván aktívan részt venni. Problémafelvetései és az ily módon felmerülő kérdésekre adott válaszai emelik Eötvöst kora államfilozófiájának egyik európai szinten legkiemelkedőbb alakjává.

(Az eötvösi államkoncepció és a francia liberális eszmeiség) A polgárosodás összeurópai törvényszerűségeinek elemzése, a bajok forrásainak vizsgálata vezetik el Eötvöst a franciaországi helyzet tanulmányozásához. Azon alapelv felismerése, hogy a bajok nem a fennálló viszonyokból, hanem a francia forradalom szülte alapelvekből, illetve ezek ellentmondásaiból származnak, egyértelművé teszi Eötvös számára, hogy „azok a tévedések, amelyek Franciaországból terjedtek el világszerte, csak Franciaországban igazíthatók ismét helyre...". A közelmúlt francia történelmének és adott politikai helyzetének az elemzése központi helyet foglal el Eötvös államelméleti fejtegetéseiben és a polgárosodással kapcsolatos reflexióiban.

Eötvös tehát pontosan ugyanazokra a kérdésekre keresi a választ, mint azok a kortárs francia liberális gondolkodók, akikhez levélben is fordul. A forradalomtól való félelem valamennyiük eszmerendszerének meghatározó eleme. A demokráciát mint megváltoztathatatlan tényt fogadják el, veszélyeire azonban minduntalan felhívják a figyelmet.

A korának problémáira választ kereső, a polgárosodás törvényszerűségeit, pontosabban annak forrásait kutató Eötvös elemzéseinek fő színtere Franciaország. Érthető tehát az a törekvése, hogy államtudományi művét a francia közönség előtt is ismertté tegye.

(Eötvös és Montalembert: szellemi rokonság levelezésük tükrében) Eötvös József életművében köztudottan kiemelkedő helyet foglal el az a széles körű levelezés, amelyet korának számos európai gondolkodójával folytatott. Ez a jelentős külföldi levélváltás az 1850-es évektől, *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című mű megjelenését követően nagyobb lendületet kapott.[5]

Az eötvösi életművet és a magyar politikai gondolkodást egyaránt meghatározó államtudományi munka magyar és német nyelven közel egy időben látott napvilágot, szerzőjét e két nyelvterületen egyaránt ismertté téve. Eötvös azonban arra is törekedett, hogy az *Uralkodó eszméket* más európai országok politikatudományok iránt érdeklődő közönségével is megismertesse, s ezen törekvése nyomán levelezése is újabb színnel gazdagodik. Az 1850-es évektől kezdve külföldi levelezőpartnereinek írott sorait a szövetségkeresés, az elszigeteltségből való kitörés igénye inspirálja.

A közelmúlt francia történelmének és adott politikai helyzetének az elemzése központi helyet foglal el Eötvös államelméleti fejtegetéseiben és a polgárosodással kapcsolatos reflexióiban. A kora Franciaországának társadalmi és politikai helyzetét behatóan tanulmányozó Eötvös az *Uralkodó eszmék* első kötetében – amely alig valamivel az 1851. december 2-i államcsínyt megelőzően kerül kiadásra – voltaképpen megjósolja a zsarnokság (vagy ahogyan egy 1865-ben keltezett levélben ő írja: a *caesarizmus*) újabb győzelmét.

Francia forrásból kiinduló összeurópai problémákról értekezik, művéről szeretne tehát francia ítéletet hallani. Ezzel az igyekezettel magyarázható, hogy 1853-tól kezdődően kora számos prominens politikus-gondolkodójával igyekszik kapcsolatot teremteni. 1853-ban Charles de Montalembert-hez, 1854-ben François Guizot-hoz intézett leveléből (melyhez mindkét esetben csatolta művének egy-egy példányát) egyértelműen kitűnik, milyen rendkívüli jelentőséget tulajdonított az *Uralkodó eszmék* franciaországi megjelentetésének. Az 1858. júliusi keltezésű Tocqueville-nek írt levélből megtudjuk, hogy Eötvös a *Demokrácia Amerikában* és a *Régi Rend és a Forradalom* szerzőjének is elküldte munkáját.

Arra a kérdésre pedig, hogy mi motiválta művének efféle népszerűsítésére, a válasz, legalábbis mai szemmel, igencsak egyértelműnek tűnik. Hiszen az eötvösi államkoncepció voltaképpen az egyetlen a magyar politikai gondolkodás 19. századi palettáján,

melyben a francia liberális örökség és eszmeiség teljes egészében jelen van. A kérdést szélesebb körben vizsgálva elmondható, hogy a francia modell a 19. századi magyar politikai gondolkodást és cselekvést alapvetően meghatározza. Példaértéke messzemenően túlmutat a nagy francia forradalomnak a század közepén csaknem egész Európában fellángoló szabadság-mozgalmaira tett hatásán, az egész 19. századon át mintegy referenciaként szerepel számos politikaelméleti tézis kidolgozásakor. Két ponton ragadható meg közvetlen és forrásokkal (levelezések formájában) alátámasztható módon a francia liberális eszmék magyarországi jelenléte, és mindkét esetben Eötvös József államelméleti munkájához kapcsolódva.

Eötvös liberális és romantikus irodalmi hatások alatt kiforrott, a hazai viszonyokat és tradíciókat mindvégig szem előtt tartó nézeteiben két fő vonulat kap kiemelkedő hangsúlyt. Az egyik az autonóm közösségekre, társadalmi szervezetek rendszerére épülő, de korántsem feltétel nélküli decentralizáció kérdése, a másik az ehhez szervesen kapcsolódó témakör, a nacionalizmus. Eötvös mindkét kérdésre egyaránt választ talál Alexis de Tocqueville forradalomelméletében, illetve amerikai demokráciaelemzésében.

Eötvös korának magyar politikai helyzetét messzemenően túllépő, ugyanakkor természetesen saját hazájának kontextusát is szem előtt tartó államelmélete a századot meghatározó három uralkodó eszme: a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség eredetének és ellentmondásainak elemzése.

Eötvös és Montalembert alakja között számos párhuzam vonható: arisztokrata származásuk, politikai elkötelezettségük, keresztényi értékeken alapuló szociális érzékenységük kétségtelen hasonlóságokat mutat. Tizenhét éven keresztül tartó, mintegy 35 levélből álló levelezésükben számtalan példát találhatunk kettejük szellemi rokonságának illusztrálására. Ugyanakkor ezen, feltehetően teljes mértékben rekonstruált levélváltás[6] lehetőséget nyújt számunkra arra is, hogy némiképpen árnyaljuk állam- és egyházpolitikai nézeteiket.

(A keresztény civilizáció és a keresztény szabadság gondolata) Mint azt az előzőkben már láthattuk, az általunk vizsgált liberális gondolkodók a tabula rasa-t revendikáló forradalmakat teszik felelőssé az emberiség tökéletesedési folyamatának meggátolásáért. Ezt az ellentmondást tárja elénk François Guizot hatalmas vállalkozásában, *Az európai civilizáció történetében*.[7]

Többek között, és igen egyértelműen Guizot hatására, Eötvös a keresztény civilizáció történetén keresztül kívánja az eszmék feltartóztathatatlan fejlődését tanulmányozni. Az *Uralkodó eszmékkel* ily módon konkrétan és aktívan akar abban a közös európai erőfeszítésben részt venni, melynek célja a francia forradalom örökségének az egyén és a társadalom javára fordítása.

A három domináns elv (szabadság – egyenlőség – nemzetiség) konfliktusának feloldására a keresztény civilizáció távlataiban talál megoldást Eötvös: az európai politikai krízis csak abban az esetben megoldható, amennyiben az emberiség visszatér a keresztény civilizáció közel ezeréves fejlődésének eredményeként létrejövő egyéni szabadság eszméjéhez (ezzel egyben felülbírálja a francia forradalom által bevezetett új értelmezéseket): az egyéni szabadság a keresztény civilizációt mindvégig meghatározó valódi uralkodó eszme, melynek a másik kettő mintegy alárendelt segédeszköze csupán. Ez a gondolat közelíti Eötvöst leginkább korának francia katolikus liberális elméleteihez.

Ezt a három, az egész 19. századot meghatározó kérdéskört mintegy keretbe foglaló állam- és társadalomfilozófiai megközelítés von kétségbevonhatatlan párhuzamot Charles de Montalembert és a vele aktív levelezést folytató Eötvös József gondolkodása között.

Ebből, illetve ezekből az alaptézisekből kiindulva bontja ki a jelen esszé a katolikus liberalizmus és az ettől árnyalataiban némileg elütő liberális katolicizmus jellegzetességeit, mintegy rávetítve ezzel a forradalmakkal küzdő és politikai és társadalmi reformokkal kísérletező század egyes szabadelvű irányzatainak közös, illetve bizonyos megközelítéseiben különbségeket felmutató vonásaira.

Az állam–társadalom–egyén kapcsolatháromszög újradefiniálásának igénye vezeti el Eötvöst a katolikus liberalizmus igazságainak felismeréséhez. A vallás kérdése az egész 19. századi európai liberális gondolkodás meghatározó eleme: olyan kohéziós erő, amely képes az egyénekre széthulló társadalmat egyben tartani.

Az állam és az egyház szétválasztásának igénye Eötvös liberális államelméletének is alapfeltétele. Leginkább ezen a ponton kapcsolódik programja a Montalembert által vallott nézetekhez. A „szabad egyház szabad államban" francia katolikus liberális jelmondat az eötvösi koncepciónak is alapeleme, az egyházi és a világi hatalom szétválasztása a polgári szabadság garanciájaként jelenik meg.

Eötvös és Montalembert 1853-ban kezdődő és 1869-ig tartó levelezéséből kiolvasható az az eszmei közösség, amely kettejüket bensőséges barátságba fűzte. Levelezésük Eötvös indítványozására az alábbi levéllel kezdődik 1853-ban:

> „Pesth, Uj - piacz No 10. 15/1 53.
> Gróf úr!
> Az elmúlt napokban alkalmam volt olvasni az ön kiemelkedő munkáját a katolikus érdekekről. Az ebben a könyvben kifejtett nézetek a római katolikus egyház civilizációnk fejlődésére gyakorolt hatásáról, csakúgy, mint a nagy egyházszakadásnak a polgári szabadságot érintő következményeiről, megegyeznek az általam írott »A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra« című, 1851-ben magyarul kiadott munka gondolataival. Ez a közös meggyőződés késztet arra, hogy bátorkodjam említett munkám német fordítását önnek bemutatni, mely ön előtt még bizonyára ismeretlen, és amelynek második és egyben utolsó kötetét hamarosan befejezem.
> Méltóztassék e munkában annak bizonyítékát látni, hogy az ön által annyi bátorsággal és energiával kimondott igazságok másutt is elismerésre találtak, és fogadja őszinte tiszteletem tanújelét
> az Ön alázatos szolgája
> Báró Eötvös József„[8]

Concha Győző Eötvös és Montalembert barátságának szentelt tanulmánya bevezető soraiból értesülünk arról, hogy Concha maga segédkezett a Montalembert-örökös Vicomte de Meaux birtokában lévő Eötvös, illetve az Eötvös Loránd tulajdonában lévő Montalembert levelek kicserélésében. Concha tanulmányában 12 levélről szól, csodálkozását fejezve ki a levelek csekély száma fölött. Jegyzeteiben felsorolja azon Eötvös-levelek dátumait, amelyek a Montalembert válaszlevelekből rekonstruálhatók.[9] A többi, Eötvös által Charles de Montalembert-hez, illetve az 1854-ben Guizot-hoz írott levelet a dijoni levéltárban (Archives Départementales), illetve a burgundiai La Roche en Brenil-ben található Montalembert kastély igen rendezetlen levéltári anyagában sikerült feltárnom 1997-ben.

A katolikus liberalizmus tehát az a másik olyan nagy egység, melyben a francia–magyar kölcsönhatás a leginkább vizsgálható. A liberál-katolikus gondolkodás Franciaországban Félicité de Lamennais-nak és körének fellépésével új korszakot indít az egyház és az állam viszonyának történetében.

Eötvös liberális szempontok érvényesítéséért küzd az oktatási reform kidolgozásakor és az oktatási törvény beiktatásakor, az egyház és az állam kapcsolatainak meghatározásakor, a vallási és nemzeti kisebbségek védelmében folytatott harcban, és általában az egyháznak a modern társadalomban elfoglalt helye és szerepe definiálásakor. Montalembert-rel folytatott levelezéséből képet kaphatunk Eötvös liberál-katolikus elveiről, melyeknek két leghangsúlyosabb pontja az egyházak autonómiája és az oktatás kérdése. Az egyházak az előzőkben vázolt autonómia-koncepcióba szervesen illeszkedő önkormányzati testületek, amelyek mindennemű állami kötöttségtől mentesek, és minden egyes tagjuknak teljes körű lelkiismereti szabadságot biztosítanak. Ugyanez a testületi szabadság vonatkozik az egyházi iskolákra, melyek működését állami nyomás nélkül kell biztosítani, azonban nem egyházi személyek bevonásával kell irányítani.

Eötvös és Montalembert levelezéséből kiolvasható az a közös hangvétel, amellyel az egyháznak a modern társadalomban betöltendő szerepét meghatározzák: e szerint az egyháznak a vallásszabadság védelmezőjeként kell fellépnie. Válasz ez a katolikus egyház 1860-as évektől Európa-szerte jelentkező autoriter hangvételére, amely Montalembert-t 1863 után IX. Pius ellen fordítja. A pápa 1864-es *Syllabus*-ában elítéli a lelkiismereti szabadságot hirdető liberál-katolikus programot.

Eötvös égető szükségszerűségnek érzi a katolikus egyház megreformálását, a modern államban betöltendő szerepének meghatározását. Ehhez szorosan kapcsolódik a közoktatás–köznevelés kérdése is. Eötvös egyházi és városi autonómián alapuló, szociális különbségeket áthidaló nevelési koncepciójában számos ponton, illetve alaphangvételében megfigyelhető a katolikus liberális meggyőződés és politikai vonatkozásaiban a francia liberális hatás. François Guizot neveléselmélete, valláspolitikája, történelemszemlélete, és ezen belül is különösen civilizációkoncepciója Eötvös történelemértelmezését és közoktatás-elméletét messzemenőkig befolyásolta.

(Liberális katolicizmus – katolikus liberalizmus) Ugyanakkor Montalembert és Eötvös elmélete közé nem lehet egyenlőségjelet tenni: Eötvös a keresztény civilizáció elméletét történelmi távlatokban vizsgálja. Vitathatatlan, hogy vallásos érzéseken alapuló humanizmusa minden megnyilvánulásában jelen van, ugyanakkor vallási hovatartozását sosem helyezi politikai érvei elébe, szemben Montalembert-rel, aki mindenekelőtt katolikusnak vallja magát, ezt helyezvén valamennyi elmélkedésének előterébe, írásaiban a francia katolikus egyház érdekeinek szószólója.

Eötvös továbbá sokkal inkább azt a constant-i alapelvet látszik képviselni, miszerint a vallási hovatartozás szigorúan a magánszférába tartozó személyes meggyőződés.

Mind Eötvös, mind Montalembert állam- és egyházelméletének kiindulópontja a keresztény civilizáció, a katolikus egyház megreformálásának sürgetése, az állam és az egyház elválasztása mint alapfeltétel és a lelkiismereti szabadság központi tétele.

(Konklúzió) A 19. század, legalábbis eszmei síkon, megvalósít valamit a napjainkban oly gyakran emlegetett (és igencsak féltett) európai egység gondolatából. Ez a közös „európai eszmeiség” számos területen és témában tetten érhető.

A keresztény civilizáció perspektívájából új értelmezést nyert egyéni szabadság mintegy új esélyt nyújt a század (katolikus) liberális gondolkodói számára annak a három alapkérdésnek a megválaszolására, amelyek egész Európát az 1789-es események óta foglalkoztatják:

- A forradalmi szenvedélyek megfékezésének szükségessége;
- A szabadság és egyenlőség eszméinek ellentmondásossága;
- Az egyéni szabadság, a civil társadalom és az állam bonyolult kapcsolatrendszerének vizsgálata.

A történelemben egyedülálló periódusnak tekinthető tehát e szempontból ez a század. Az egyén jogait középpontba állító liberális koncepció egyes kérdéskörei és az ezek megválaszolására felállított modellek – mint például a börtönrendszer, a centralizáció és a helyi autonómia viszonyának vizsgálata vagy a köznevelés kérdése – intellektuális szempontból mintegy egyesítik Európát. Ennek a kérdésnek a vizsgálata annál is inkább érdekes, mivel ezen párhuzamos eszmék két alapvetően különböző történelmi és társadalmi háttérrel rendelkező régióban jelentkeznek.

Voltaképpen a század történelmi eseményei is ezt a tanulmányomban felvázolt tendenciát mutatják, mintegy igazolva ezzel a közös európai eszmeiség elméletét. A század közepén csaknem egész Európán végigvonuló forradalmi hullám meghatározó eszméi valamennyi szintéren ugyanazon modelleket, ideálokat képezik le, következésképpen az események mintegy láncreakció formájában zajlanak.

IRODALOM

Concha Győző: Eötvös József és a külföldi kritika. *Budapesti Szemle*, 1908. 134. kötet, 187–212. o.
Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez*. Budapest, 1922, Szent István Társulat.
Eötvös József: *Levelek*. Ford.: Oltványi Ambrus. Budapest, 1976, Helikon Kiadó.
Guizot, François: *Histoire générale de la civilisation en Europe*. 1838, Langlet et Cie.
Rosanvallon, Pierre: *Le moment Guizot*. Párizs, 1985, Gallimard.

JEGYZETEK

1 „Utasítsuk el az abszolutista – cezáriánus – demokráciát, és egyesítsük erőinket a liberális demokráciával.”
2 Az első kötet 1851-ben, míg a második 1853-ban látott napvilágot.
3 Eötvös 1976, 242. o.
4 Rosanvallon 1985, 20. o.
5 Concha 1908.
6 Concha Győző tárta fel az első 12 levelet, amelyeket 1997-ben végzett levéltári, illetve a La Roche-en-Brenil-i Montalembert kastélykönyvtárában folytatott kutatásaim eredményeképpen sikerült kiegészítenem. Ezen levelek az *Aetas* folyóirat 1997/1 számában kerültek publikálásra.
7 Guizot 1838.
8 Fordítás franciából, *Aetas* folyóirat 1997. 1. sz. 127. o.
9 Concha 1922.

DARABOS ÁDÁM – JANCSÓ ANDRÁS

A liberális katolicizmustól a kereszténydemokráciáig: Eötvös József keresztény politika gondolkodása

A kereszténydemokráciával foglalkozó magyar kutatók közül több rámutat a 19. századi nagy magyar író, tudós, politikus és politikai gondolkodó Eötvös József liberális katolicizmusa, valamint a 20. század közepén Nyugat-Európában meghatározó ideológiaként, míg Magyarországon csak periférián létező és epizódszerepet vállaló kereszténydemokrácia közeli viszonyára. Pontosabban fogalmazva, Eötvös eszméit a modern magyar kereszténydemokrácia előzményének tekintik.

Erdődy Gábor *A magyarországi kereszténydemokrácia gyökerei és alternatívái* című írásában a kereszténydemokrácia előfutáraiként tárgyalja a liberális katolikusokat európai és magyar szinten is. Utóbbi esetében többször utal Eötvös Józsefre és keresztény alapokon megfogalmazott politikájára. Először a reformkori liberális offenzíva keresztény alternatívájának megtestesítőjét látja benne, majd a neoabszolutizmus idejére teszi Eötvös Montalembert-tel kialakuló viszonyának elmélyülését és keresztény-liberális filozófiájának kiteljesedését. Ahogyan Erdődy utal rá, Eötvös „valláselméleti és egyházpolitikai gondolatait koncepciója morálfilozófiai és államelméleti téziseinek bázisán integrálta, s egyben megfelelt az evangélium morális elvárásainak, illetve történelmi civilizatórikus üzenetének, miközben a keresztény és a liberális értékek szintézisét alkotta meg korának legmagasabb egyetemes színvonalán."[1] A tanulmányban visszatérően megjelenő eötvösi „értékrend", illetve „hagyomány" tehát a kereszténység és a szabadság összeegyeztethetőségén alapszik, amelyet Erdődy láthatóan a magyarországi kereszténydemokrácia fontos előzményeként kezel.

Csorba László *A magyar kereszténydemokrácia liberális katolikus öröksége* című rövid cikkében Paul Johnson és Giacomo Martina európai horizontú eszmetörténeti megállapítását, miszerint a kereszténydemokrácia alapgondolatai a 19. század eleji liberális katolicizmusban találhatók, szemlélteti magyar kontextusban.[2] A két történeti példa a „19. század nagy magyar liberális nemzedékének katolikus tagjai" közül nem más, mint Eötvös József és Deák Ferenc.[3] A történész Eötvös esetében – részben a Montalembert-nek és Haynald Lajos kalocsai érseknek írt levelei alapján – rámutat a báró liberális egyházpolitikai elképzeléseire, így – többek között – a katolikus autonómia kérdésében elfoglalt álláspontjára, valamint a katolicizmus megújulásának liberalizmus általi megvalósításának lehetőségére. A két államférfi által képviselt gondolatok alapján Csorba arra a következtetésre jut, hogy a „liberális katolikusok öröksége persze minden tagadás ellenére […] szükségképpen ott van a kereszténydemokrácia gyökerei között is, hiszen ez az irányzat éppen társadalompolitikai felfogásának demokratizmusát többek között az emberi jogok érvényesítését még komolyan vevő, nagy liberális elődöktől örökölte", végül hozzáteszi, hogy a hazai kereszténydemokrácia kutatását végzők bizonyára felfedezik majd a fent említett „liberális gondolati örökséget is."[4]

A magyar liberális katolicizmustól a kereszténydemokráciáig vezető utat plasztikusan írja le a honi keresztényszocializmus és kereszténydemokrácia tekintélyes – már elhunyt – kutatója, Gergely Jenő is, amikor *A kereszténydemokrácia Magyarországon* című írását így kezdi: „A polgári kori Magyarországon a kereszténydemokrácia egészen Barankovics István fellépéséig inkább csak búvópatakként volt jelen a közéletben és a politikai gondolkodásban. Nem tartozott a markáns politikai ideológiák közé, nem vált

a keresztény politikai pártok meghatározó irányvonalává. Deák Ferenc, Eötvös József és Trefort Ágoston liberális katolicizmusától a Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor által képviselt szociális és demokratikus keresztény politikán át vezetett a kanyargós út az 1930-as évek katolikus szociális tömegmozgalmaiig, majd a Barankovics István és elvbarátai által követendőnek vallott korszerű és európai horizontú kereszténydemokráciáig."[5] Tanulmányában Gergely később is kifejti, hogy a magyar kereszténydemokrácia – szociális alapokon megfogalmazott – Giesswein Sándor által képviselt változata Wilhelm Emmanuel von Ketteler munkásvédelmi programján túl a francia liberális katolicizmus hagyományához, Deák Ferenc és Eötvös József eszméihez állt közel (Giessweinre pedig Barankovics tekintett elődként).[6]

Kijelenthető tehát, hogy Eötvös liberális katolicizmusa a modern magyar kereszténydemokrácia előzményének tekinthető.[7] Kérdés természetesen, hogy miféle előzmény ez, mi a kettő közötti kapcsolat. A többféle lehetséges megközelítés közül ez a tanulmány Eötvös keresztény politikai gondolkodásában keresi azokat az elemeket, amelyek – a több évtizedes különbség ellenére is – hasonlóan jelennek meg nála és a későbbi kereszténydemokratáknál. A kérdés tehát az, hogy milyen közös pontok találhatók Eötvös liberális katolicizmusa és a kereszténydemokrácia alapgondolatai között.

(Kereszténydemokrácia – fogalmi tisztázás) A vizsgálat előtt szükséges tisztázni az összehasonlítási alapot, tehát hogy melyek a kereszténydemokrácia alapgondolatai. A 20. század eleji gondolkodók eszméi, akik már nemcsak a kereszténységet és a liberalizmust kívánták összeegyeztetni, hanem a kereszténységet és a demokráciát is? A kereszténydemokrácia korai magyar képviselői? Vagy esetleg a második világháborút követő kereszténydemokrata pártok politikai vezetői? Másképpen megközelítve, kihez kell hasonlítania Eötvösnek: Luigi Sturzóhoz és Jacques Maritain-hez, Giesswein Sándorhoz és Barankovics Istvánhoz, vagy esetleg Konrad Adenauerhez és Robert Schumanhoz?

A tanulmány amellett érvel, hogy a szerzőközpontúságot meghaladva, a kereszténydemokráciára mint egy sajátos eszmére érdemes tekinteni. Az alapgondolatok meghatározására – s ezután a hasonlóságok vizsgálatához – Carlo Invernizzi Accetti 2019-es *What Is Christian Democracy? Politics, Religion and Ideology* című monográfiája biztosította az alapot.[8] A politikatudós a kereszténydemokrácia ideológiájának a következő hat fogalmi építőelemét mutatja be: antimaterializmus, perszonalizmus, popularizmus, szubszidiaritás, a társadalmi kapitalizmus és a keresztény inspiráció politikai megnyilvánulása. A könyv e hat elem alá rendeli a kereszténydemokrácia további jellegzetességeit is. A tanulmány nem az összes szempontot vizsgálja, hanem egy feltételezett hasonlóság megjelenésénél segít kiigazodni a kereszténydemokrácia alapgondolatainak meghatározásában, s ezáltal a hasonlóság megállapításában.

(Nyugat-Európa mint gondolkodási alap) Eötvös szellemi inspirációért elsősorban Nyugat-Európa irányába fordult. A 19. századi magyar értelmiségre jellemző Nyugathoz történő „felzárkózás" gondolatai Eötvösre is hatottak. Eötvös széles körű ismeretekkel rendelkezett a kortárs nyugati politikai és filozófiai folyamatokat érintően. Olvasta a nagy nyugat-európai szerzőket, sokukkal levelező viszonyban volt. Tudva levő többek között az is, hogy a politikai rendszerre, így az önkormányzatokra vonatkozó eszméire hatott Alexis de Tocqueville amerikai demokráciáról írt könyve,[9] míg Montalembert-től a liberális katolicizmus megfogalmazásához kapott szellemi muníciót. Gergely alapján – a fentieken túl – megemlíthető még Lacordaire, Lamennais, O'Connor és a belga liberálisok irányába történő fordulás.[10] Csepeli Réka kiemeli, hogy az 1850-es évektől

a „kora problémáira választ kereső, a polgárosodás törvényszerűségeit, pontosabban annak forrásait kutató Eötvös elemzéseinek fő színtere Franciaország."[11] Röviden tehát, Eötvös politikai gondolkodása és benne liberális katolicizmusa magyar kontextusban értelmezendő, azonban annak nyugat-európai hatása vitathatatlan.

A kereszténydemokrácia alapgondolatai úgyszintén nyugat-európaiak. A szerzők tekintetében, valamint a szerzők eszmei alapállását tekintve is, sőt még történelmi kontextusban is, amelyekben a szerzők tevékenykedtek. A kereszténydemokraták nyugat-európai problémákra próbáltak meg választ adni, ottani elméletek felhasználásával és felelevenítésével. A modern kereszténydemokrácia tehát túlnyomóan egy nyugat-európai és azon belül is jellemzően kontinentális (leginkább francia, német és olasz) jelenség. Létezik természetesen azon kívül is, de pont ezekben az országokban, ahol a liberális katolicizmus elvei már korán lehetővé tették a kereszténység és a demokrácia kiegyezését, jelent meg legelőször és legerősebben.

A nyugat-európai gondolkodást mint inspirációs alapot különösen érdekesen egészíti ki az Oroszországtól való félelem, illetve az arra adott válaszok. Ez esetben – az eddigiektől és későbbiektől eltérően – nem egy markáns hasonlóság, hanem inkább egy izgalmas párhuzam található. A 20. századi kereszténydemokrácia nemcsak elméleti vagy ideológiai szinten állt szemben a marxizmussal, szocializmussal és kommunizmussal, hanem annak képviselői folyamatosan töprengtek azon is, hogy miképpen lehet felvenni a politikai és nemzetközi politikai harcot az eszmék képviselőjével, a Szovjetunióval és annak külföldi (a nyugati kereszténydemokraták szempontjából, belföldi) támogatóival. Ez esetben a kereszténység mint civilizációs vívmány és politikai eszköz egyesítheti az állampolgárokat a pogány/eretnek kommunizmussal szemben.

Eötvösnek a forradalom orosz leverése miatti antipátiáját kiegészíti a reálpolitikai veszély. Montalembert-nek 1867-ben írt levelében figyelemre méltó módon ötvözi a keresztény egyház megerősítésének kérdését, a kereszténység politikai jelentőségét, az oroszoktól való félelmet és az arra adott politikai választ, valamint a nemzetiségi-vallási kérdést; mindezt egy kifinomult politikusi érveléssel.

> „Szilárdan meg vagyok – és régóta meg voltam – győződve arról, hogy a katolikus egyház megerősítése egyetlen állam számára sem annyira fontos, mint az osztrák monarchia számára, és ebben az államban egyetlen ország számára sem annyira, mint Magyarország számára. Teljesen eltekintve attól, mennyire fontos kell hogy legyen minden komoly ember számára az egyházi közösségnek a megszilárdítása, amelyhez tartozik, itt egy olyan politikai érdek is fennforog, amely minden gondolkodó embernek, aki államaink helyzetét megfigyeli, a szemébe kell hogy ötöljön. – Tekintettel arra a körülményre, hogy a monarchia lakosainak többsége a szláv nemzetiséghez tartozik, és tekintettel a szlávok egységére irányuló, mind élénkebbé váló mozgalomra, amely egyenesen államunk felbomlasztásán munkálkodik, csupán egyetlen eszközünk van arra, hogy ezzel a mozgalommal szembeszegüljünk, és ez szláv lakosságunk nagyobb részének hitfelekezeti állásában rejlik. Miután ugyanis ez (a félmillió szerb kivételével) katolikus, ezáltal olyan fal jött létre, amely elválasztja szlávjainkat Oroszországtól, és annál áthághatatlanabb, minél jobban ébren tudjuk tartani és meg tudjuk szilárdítani a népben a katolikus öntudatot."[12]

(Az állam mint a szabadság potenciális veszélyforrása) Bármennyire is az Osztrák Birodalmon belül képzelte el Eötvös Magyarország jövőjét, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc előtt, majd azt követően egészen a kiegyezésig különösen, megtapasztalhatta

a neoabszolutizmus szabadságot romboló tendenciáit. Eötvös írásait olvasva kevés negatívabb politikai fogalom van, mint az „elnyomás" és annak politikai formája, a „zsarnokság." Schlett István kihangsúlyozza, hogy bár Eötvös szükségesnek tartotta, hogy az állam megfelelő eszközökkel rendelkezzen feladatainak ellátásához, „korlátozott hatalmú államot gondolt el, amely az egyén szabadságát nem semmisítheti meg."[13] Balázs Zoltán és Molnár Csaba kihangsúlyozza Eötvös államközpontú gondolkodását, de leszögezi, hogy – a német államkultusszal szemben – fenntartásai voltak: félt a nacionalizmus romboló erejétől és fenntartotta az államtól való szabadság gondolatát, különösen a tulajdonjog tekintetében. Ahogyan a szerzőpáros fogalmaz, az „eötvösi szintézis ebben a tekintetben maradéktalanul az államot és a kormányzatot korlátozó liberalizmust képviseli."[14]

Természetesen ez egy 19. századi liberálistól nem meglepő, azonban mégis látványos, hogy a nyugat-európai kereszténydemokraták majd egy évszázaddal később az államra hasonlóképpen, mint a szabadság potenciális veszélyforrására és az elnyomás eszközére is tekintettek. Az ő történeti tapasztalatuk a 19. századi abszolút monarchiák és forradalmi terrorok kegyetlenségeivel abszolút rivalizált, az 1930-as és 40-es évek autoriter és totalitariánus vonásainak ellenszerét keresték a második világháború után.

Egyik sem, tehát sem Eötvös, sem a későbbi kereszténydemokraták nem államellenesek vagy hatalomellenesek, anarchisták. Egyszerűen arról van szó, hogy egyfelől az anarchia és a despotizmus közötti középutat akarják megtalálni, másfelől ennek érdekében legalább annyira foglalkoznak az állammal, mint a szabadságra leselkedő veszélyforrással, valamint az állammal, a rend kialakításának eszközével és a központi hatalom letéteményesével.

(Decentralizáció mint közös elv) Az állami hatalom negatív következményei elkerülésének több módja van. Többek között csökkenteni lehet a hatalom mértékét-erejét, ellensúlyozni lehet a hatalmi tényezőket más – azonos szinten működő – hatalmi tényezőkkel (például intézményes megoldásokkal), valamint lehetőség van megosztani a hatalmat a horizontális struktúrák között. Eötvös és a kereszténydemokraták is részletesen gondolkodtak e megoldásokon. A kulcsszó ez esetben – érdekes módon a centralizáció keretein belül értelmezhető – *decentralizáció*.

Eötvös – Schlettet idézve – „a hatalmi ágak elkülönítése mellett a hatalmi tényezők – a politikailag megszervezett és saját intézményekkel rendelkező érdekcsoportok – egymást korlátozó hatását hatékonyabbnak tartja."[15] A legfontosabb korlát a hatalom körének csökkentése és kiutalása olyan intézményeknek, amelyek képesek az állam életében szükséges feladatokat az állam helyett megoldani. Schlett szerint „Eötvös az önkormányzatokra, a kiterjedt és szabadon szervezkedő egyesületi életre, érdekvédelmi, kulturális, vallási stb. szervezetekre – modern szóval, a civil társadalomra – gondol, amelyek egyrészről tehermentesítik az államot, másrészt viszont – a kisebb-nagyobb csoportok erejét egyesítve – hathatós korlátokat állíthatnak az államhatalom szükségen túli kiterjesztése elé."[16] A társadalom önszerveződését elő kell segíteni, hisz ez nemcsak hatalmi ellensúly és a társadalomformáló erők bázisa, hanem lehetőséget ad az egyénnek a társas én megélésére is.

A kereszténydemokraták több szinten osztották meg az államhatalmat, ezek közül fontos volt a regionális és a nemzetközi, de szerepelt a lokális, illetve a hivatásrendi megoldás is. Az olasz kereszténydemokrata Alcide De Gasperi nemcsak a helyi, regionális és városi (municipális) szintek jelentőségét hangsúlyozta, hanem a családokét és a szabad társulásokét is.[17] A kereszténydemokrácia tehát a természetes társulások organikus

rendbe való szervezését támogatta, amelyben minden szereplőnek, így az államnak is megvan a saját felelősségi köre, azon túl nincs beleszólása az ügyekbe. Az államnak tehát vannak feladatai, de korlátozottak. XI. Piusz pápa szavaival élve, „rendezni, figyelni, bátorítani és korlátozni."[18]

Eötvös is az állam korlátozott céljai mellett érvelt. A különböző létező magyarázatok közül (pl. erkölcsi törvények érvényesülésének megvalósítása, közjólét kialakítása, jogvédelem és biztosítás) Eötvös a biztonságot, saját fogalmaival az egyéni *biztosságot* emelte ki.[19] Emellett – a későbbi kereszténydemokratákhoz hasonlóan – az államot nem önmagában célként, hanem eszköznek tekintette. Utóbbit szó szerint is megfogalmazta.[20] Mindeközben Invernizzi Accetti a kereszténydemokrácia államfelfogása esetében annak „instrumentalista" megközelítését hangsúlyozza, mely szerint az állam nem egy különálló és transzcendens entitás, hanem – az egész részeként – egy különös feladatot ellátni hivatott intézmény.[21]

A decentralizációhoz kapcsolódó fogalom a szubszidiaritás, amelyet XI. Piusz 1931-es *Quadragesimo anno* enciklikájához szokás kötni. Ez alapján:

> „A társadalomelmélet szilárd és örökérvényű elve az a rendkívülien fontos alapelv, amelyet sem megcáfolni, sem megváltoztatni nem lehetséges; ez így szól: amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivenni és a közösségre bízni tilos; éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni – szubszidiálni – köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha nem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat."[22]

Ehhez képest Eötvös azt írja az *Uralkodó eszmékben*, majdnem 80 évvel korábban:

> „Ha az államot az egyesek mindig csak eszközül tekintik saját céljaik kivitelére, s ha igaz, hogy senki sem nyúl távolabbi eszközökhöz, míg a közelebb fekvőket kielégítőknek tartja; szükségképp következik:
>
> a) hogy olyas érdekben kell keresnünk az állam célját, mely minden egyessel közös s amely mindenkit személyesen érdekel;
>
> b) hogy csupán azt tarthatjuk az állam általánosan elismert céljának, aminek elérésére mindenkinek nézete szerint sem az egyesek ereje, sem kisebb társaságok tevékenysége, melyekbe ideiglenesen egyesült, nem elegendő."[23]

A különbség abban található, hogy Eötvös államról beszél, XI. Piusz pedig átfogóan rendszerről, de az államra vonatkozó következtetésük azonos.

(A keresztények politikához való viszonya) Invernizzi Accetti felidézi, hogy Jacques Maritain, a kereszténydemokrácia talán legfontosabb filozófusa – részben a neotomista metafizikai álláspontjának köszönhetően – megkülönböztet kétfajta keresztény társadalmi alapállást. Leegyszerűsítve, az első amikor „keresztényként" cselekszik az állampolgár, amelynek végső célja a túlvilági megváltás, és amely esetben a katolikus egyház tanításához igazodva kell eljárni, s emiatt engedelmességgel tartozik. Emellett azonban

lehetőség van a „kereszténység nevében” az evilági közjó előmozdításának irányában cselekedni, amelynek nincsen közvetlen vallásos jelentősége, tehát nem szükséges a katolikus egyház vallásos előírásainak szó szerinti alkalmazása, mégis inspirációt szerezhet a keresztény értékekből és tanításból annak érdekében, hogy mind a természet, mind a természetfölötti célokhoz közelebb jusson.[24] Ez azért fontos, mert az egyház kötelékei kevésbé korlátozzák a keresztény érdekek irányában elmozduló politikusokat. Ez pedig – a történeti tapasztalatokat tekintve – azért különösen lényeges, mert egészen a korai előzményektől, tehát Lamennais-ék liberális katolicizmusától, egészen a magyar kereszténydemokrácia vezető alakjáig, Barankovics Istvánig, a kereszténydemokrácia története legalább annyira szól egyház (vagy a felső papság) és a laikusok közötti ellentétről és konfliktusokról, mint a kereszténydemokraták és a szocialisták vagy liberálisok közötti vitákról. Az egyház érdekeit követő politikusok sokáig nem voltak demokraták, míg a demokraták (akik sokszor a kereszténydemokraták vezető alakjai lettek) sokáig az egyház perifériájára kerültek.

Miért fontos mindez Eötvös esetében? Mert Eötvös mély hittel rendelkező katolikus volt, a kereszténység az alapját jelentette politikai gondolkodásának és tevékenységének, célja volt a keresztény polgárosodás. Ahogyan Concha Győző írja, személyiségének köszönhetően nem voltak annyira erősek megnyilvánulásai, mint Montalembert-nek; a francia hitvalló, a magyar hívő volt.[25] Eötvös mégis olyan liberális elvek alapján politizált, amelyeket akkoriban a római egyház elutasított. A maritain-i felosztás alapján – sok későbbi kereszténydemokratához hasonlóan – nem keresztényként, hanem a kereszténység nevében munkálkodott.[26] S tette mindezt a kereszténység érdekében is. Eötvös egész egyházi autonómia mozgalmának egyik fő mozgatórugója – ahogyan azt a felsőpapságban helyet foglaló szövetségesének, Haynald Lajosnak is kifejti 1868. januári levelében – az volt, hogy azzal az egyházat erősebb alapokra helyezze ne csak a hívek számában, hanem civilizációs erőben is.[27] Az egyház akkor tud hatékonyan működni, ha szabad az államtól, saját feladatait képes megszabni és végrehajtani. Az egyház befolyásának megtartására, annak megújulásra – már csak az Eötvöst elszomorító vallásos közöny megszüntetése miatt is – szükség van. Ennek alapjai az egyéni és polgári jogok birtoklása és a szabadság, amelynek köszönhetően az egyének és a közösségek, így az egyházi közösség is a legjobban ki tudja fejteni képességeit. Mindez természetesen az államnak is előnyös, mert a társadalom erkölcsi alapját – többek között az oktatáson keresztül – a felekezetek adják.

(Lezárás) Természetesen további hasonlóságok (pl. az uralkodó eszmékből kiindulva a nacionalizmus és a szocializmus elítélésének gondolatával, a tulajdonjog fontosságának kiemelésével), vagy akár a különbségek (mint például az átfogó szociális gazdasági és demokratizálódási program hiányával) is kiemelhetők. Az eszmei párhuzamok és hasonlóságok esetén négy közös pont került meghatározásra: Nyugat-Európa mint gondolkodási alap; a decentralizáció mint közös elv, az állam mint a szabadságra leselkedő potenciális veszélyforrás, valamint a keresztények politikához való viszonya és abban Eötvös és a vezető kereszténydemokraták közötti hasonló pozíció.

Az Eötvös-szintű politikai gondolkodók és politikusok esetén sokszor megtévesztő az az idilli hangulat, ami őket később körülveszi. Napjaink közéletében Eötvös érdemei oly szinten vitán felül állnak, hogy könnyű elfelejteni, hogy ők komoly – Eötvös esetében egészségkárosító – politikai csaták résztvevői voltak. Eötvösre és liberális katolicizmusára ez azért is különösen igaz, mert bármilyen közhelyes is, megelőzte korát.[28] Olyan elveket

vallott, amelyeket több évtizeddel később valósítottak meg, s azóta alapot jelentenek politikai gondolkodásunknak és rendszerünknek, saját korában mégis két oldalról támadta politikai ellenzéke (az egyik szabadkőművességgel és a másik katolikus maradisággal), a püspöki kar sokszor habozott vagy nem támogatta, a köz közönyös volt vele, Róma pedig IX. Piusz vezetésével éppen az 1860-as években erősítette meg a konzervatív folyamatokat, vagy másképp fogalmazva a liberális katolicizmussal való szembenállást.

Mit gondolt erről a szinte minden oldalról támadott pozícióról Eötvös? Az írás egy Eötvös idézettel zárul, amely 1867-ben fiának, Eötvös Lorándnak írt leveléből származik: „Én a politikában valóságos Zukunft-muzsikus vagyok, ki egész életemen át oly dallamokat énekeltem, melyeket húsz évvel később minden susztergyerek fütyöl, de melyeket akkor senki érteni nem akart.”[29]

IRODALOM

Balázs Zoltán – Molnár Csaba: *Irányzatok a magyar politikai gondolkodásban*. Budapest, 2019, Osiris Kiadó.

Barcza József: Eötvös József valláspolitikája. *Egyháztörténeti Szemle*, 2000. 1. sz. Online: https://epa.oszk.hu/03300/03307/00001/egyhaztorteneti_szemle_2000_01_129-141.htm (2023.07.23.).

Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága: Adalék a Magyar Katholikusok Autonomiájának Kezdeteihez.* Budapest, 1918, Szent-István-Társulat Bizománya.

Csepeli Réka: A XIX. századi magyar liberalizmus karaktere és francia forrásai. *Palimpszeszt,* 1996. 1. sz. Online: http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/01_szam/04.htm (2023.07.17.).

Csepeli Réka: Eötvös József levelei Charles de Montalembert-hez. *Aetas*, 1997. 1. sz. 124–141. o.

Csorba László: A magyar kereszténydemokrácia liberális katolikus öröksége. *Múltunk*, 2007. 3. sz. 106–112. o.

Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. II. kötet.* (gond.: Oltványi Ambrus). 1851. Online: https://mek.oszk.hu/06600/06619/pdf/19_szazad2.pdf (2023.07.17.).

Eötvös József: 252. Charles De Montalembert Grófnak (1867a. szeptember 4.). In Uő.: *Levelek* (szerk. és ford.: Oltványi Ambrus). Online: https://mek.oszk.hu/05400/05480/05480.htm#252 (2023.07.17.).

Eötvös József: 258. Eötvös Lorándnak (1867b. december 24.) In Uő.: *Levelek* (szerk. és ford.: Oltványi Ambrus). https://mek.oszk.hu/05400/05480/05480.htm#258 (2023.07.17.).

Eötvös József: 261. Haynald Lajosnak (1868. január 12.). In Uő.: *Levelek* (szerk. és ford.: Oltványi Ambrus). Online: https://mek.oszk.hu/05400/05480/05480.htm#261 (2023.07.17.).

Erdődy Gábor: A magyarországi kereszténydemokrácia gyökerei és alternatívái. *Antall József Baráti Társaság weboldala*, 2005. Online: http://www.antalljozsef.hu/hu/a_magyarorszagi_keresztenydemokracia_gyokerei_es_alternativai (2023.07.12.).

Gergely Jenő: A kereszténydemokrácia Magyarországon. *Múltunk*, 2007. 3. sz. 113–154. o.

Invernizzi Accetti, Carlo: *What Is Christian Democracy? Politics, Religion and Ideology.* Cambridge – New York, 2019, Cambridge University Press.

XI. Pius: *Quadragesimo Anno*. (ford.: Dér Katalin. A fordítás alapja: ACTA Apostolicae Sedis XXIII) 1931. Online: http://tarsadalomformalas.kife.hu/xi-pius-papa-quadragesimo-anno/ (2023.07.17.).

Schlett István: A liberalizmus újrafogalmazása Magyarországon 1849 után. *Politikatudományi Szemle*. 1994. 4. sz. 5–27. o.

JEGYZETEK

1 Erdődy 2005
2 Csorba 2007
3 Uo. 108. o.
4 Uo. 112. o.
5 Gergely 2007, 113. o.
6 Uo. 123. o.
7 A Barankovics Alapítvány által kezelt tudásbázis a kereszténydemokrácia szellemi gyökereiről szóló cikkében egyenesen úgy fogalmaz, hogy „Magyarországon a keresztény és demokratikus szemlélet első ötvözőinek a liberális katolikusok, Deák Ferenc és Eötvös József tekinthetők.” Lásd Szellemi és politikai

gyökerek (1867–1930). *Barankovics Alapítvány* weboldala. Online: https://kerdemtudasbazis.hu/szellemi-es-politikai-gyokerek-1867-1930 (2023. 07. 17.).
8 Invernizzi Accetti 2019
9 Csepeli 1996
10 Gergely 2007, 113. o.
11 Csepeli 1997, 124. o. A sor tovább folytatható, lásd Balázs–Molnár 2019, 286. o., ill. Schlett 1994, 7. o.
12 Eötvös 1867a
13 Schlett 1994, 19. o.
14 Balázs–Molnár 2019, 65–66. o.
15 Schlett 1994, 19. o.
16 Uo. 20. o.
17 Invernizzi Accetti 2019, 111. o.
18 Uo. 123. o.
19 Eötvös 1851, 59–60. o. Természetesen később további feladatokat fogalmaz meg, mint az egyén anyagi és erkölcsi javainak biztosítása és az egyéni szabadság (Uo. 168. o.). Mindezek azonban az első cél (a biztonság) elérése nélkül elégtelenek.
20 Uo. 63. o.
21 Invernizzi Accetti 2019, 119. o.
22 XI. Pius, 1931
23 Eötvös 1851, 59. o.
24 Invernizzi Accetti 2019, 174–176. o.
25 Concha 1918, 204. o.
26 Ez természetesen nem jelentette, hogy Eötvös mint katolikus ne követte volna a római egyház tanításait, a megállapítás a politikai tevékenységére vonatkozik. Eötvös hitének tudományos feldolgozásához lásd Bartusz-Dobosi László: *Aki hitét veszti, elmerül.* Budapest, 2011, Kairosz Kiadó; Benkő Ágota – Vértesaljai László (szerk.) *Eötvös hite: Egy hiteles ember közéleti hatékonysága*. Budapest, 2014, Jézus Társaság Magyarországi Rendtartománya – Faludi Ferenc Akadémia.
27 Eötvös 1868
28 Barcza 2000
29 Eötvös 1867b

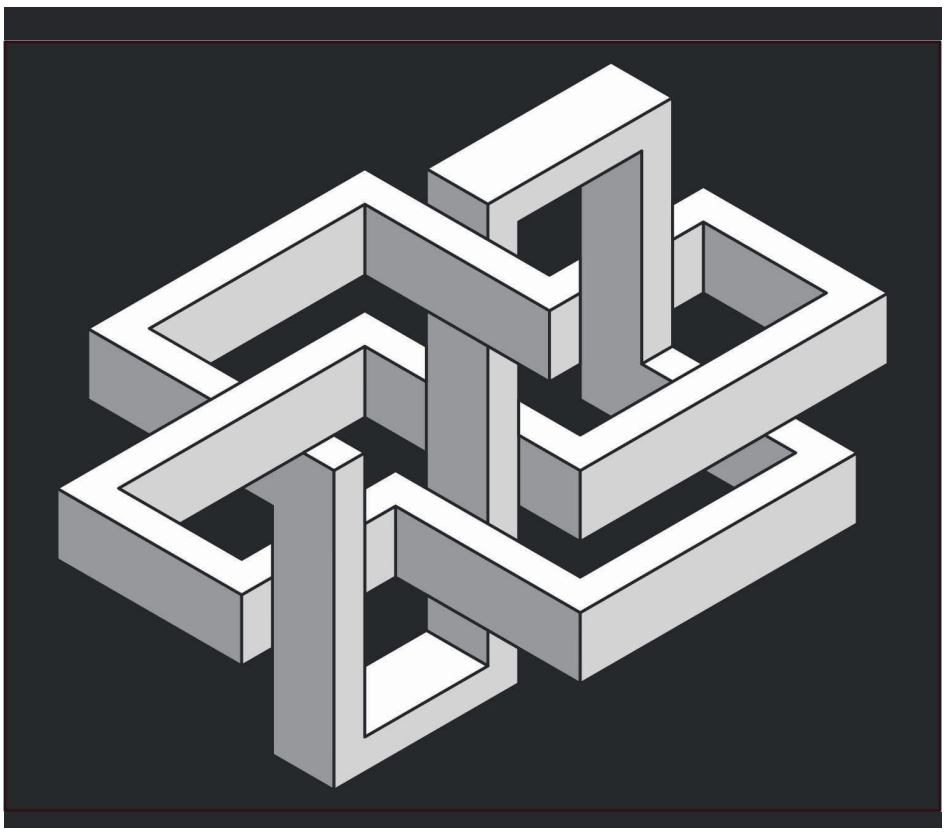

ERDŐDY GÁBOR

A belga liberális-katolikus unionizmus megszületése (1825–1831)

Az 1820-as évek a belga történelem ellentmondásos, az egyetemes történelmet sajátos jelenséggel gazdagító periódusát képezték. A holland alávetettségben eltelt időszak a polgári nemzeti identitás megfogalmazódásához kapcsolódva páratlan minőségű fellendülés előfeltételeit teremtette meg. A változások kulcsfontosságú mozzanatát a liberálisok és katolikusok egymásra találása, az unionizmusnak nevezett együttműködésük jelentette. A folyamat kereteit meghatározta, hogy a szent-szövetségi rendezés során létrejött Egyesült Németalföldi Királyság megszületésében a győztesek pragmatikus szempontjai érvényesültek, amikor Hollandiát, a Dél-Németalföldet, valamint Liège-t egy államba terelték. A közös múlttal rendelkező, ám az utolsó két évszázad során eltérő fejlődési pályát követő országrészek újraegyesítését kimondó döntés a történelmi adottságokat figyelmen kívül hagyva, gazdasági, vallási és kulturális ellenérdekeltségektől terhes kényszerközösséget teremtett.

A holland rendszer bevezetését a belgiumi társadalom különböző csoportjai eltérően fogadták. A nemesség jelentős része a trón és az oltár egységének helyreállítását magában foglaló álmait követve kiváltságainak legalább részleges visszaszerzésében reménykedett. A belga katolikus egyház restaurációs álláspontra helyezkedő püspökei megtiltották híveiknek a hűségeskü letételét a németalföldi alkotmányra, s példaképüket Louis de Bonaldban és Joseph de Maistre-ben találták fel. Rugalmasabb, az eskületétel kényszerű elfogadásába beletörődő álláspontot képviselt François-Antoine de Mèan. Liège utolsó, 23 éves emigrációjából hazatérő herceg-püspöke 1815-ben meghívást kapott Vilmostól az első kamara munkájában való részvételre, s mivel úgy ítélte meg, hogy parlamenti tagsága lehetőséget kínálhat a belga érdekek legalább részleges védelmére, elfogadta a kinevezést. Felesküdött az alkotmányra, az uralkodó Mechelen érsekévé nevezte ki, beiktatásával minőségi fordulat kezdődött a belga katolikus egyház történetében.

A belpolitika ellentmondásainak jelentkezésével egy időben pozitív folyamatok mutatkoztak az angliai modernizáció eredményeit magas szinten adaptálni képes belgiumi gazdaságban, 1830 körül Vallónia a világ második legjelentősebb ipari régiójának számított. A prosperáló gazdaság és a politikai élet között azonban nem jött létre összhang. A magát a felvilágosult abszolutizmus örökösének tekintő I. Vilmos a Németalföldi Királyság születési rendellenességeit felerősítő represszív intézkedéseivel elidegenítette magától a belga társadalmat. A konfrontáció legkényesebb területét a kultúra és az oktatás, mindenekelőtt azok egyházpolitikai vonatkozásai jelentették. Az egyháznak az állam alá rendelésére irányuló lépések II. Józsefet idézték. 1823–1829 között fokozatosan haladt előre a középfokú oktatás flamandizálása, miközben az egyetemeken a latin restaurálása került napirendre. Az abszolutisztikus uralkodói gyakorlat az ellenzéki magatartás felerősödését vonta maga után.

1825. június 14-én, majd július 17-én I. Vilmos provokációval felérő rendeletekkel „ajándékozta" meg alattvalóit. Antiklerikális offenzívát nyitva, csupán az általa engedélyezett gimnáziumok működéséhez járult hozzá, és minden tanári állás betöltéséhez állami diploma megszerzését írta elő. A püspökök befolyásának korlátozásában reménykedve megkövetelte, hogy nagyszemináriumra csak azokat az állami gimnáziumban tanultakat vegyék fel, akik elvégezték az előírt kétéves előkészítő kurzust a központi

leuveni filozófiai kollégiumban. A mindig óvatos s a hatalommal való értelmes együttműködés lehetőségeit kereső de Méan azonnal tiltakozott, és határozottan követelte a papság jogainak tiszteletben tartását. A kálvinista uralkodó hatalmas hibát követett el, amikor a felvilágosult abszolutizmus államegyházi politikája szellemében kezelte a katolikus egyházat, melynek átfogó nacionalizálására irányuló lépései radikális fordulatot idéztek elő. A papság kritikus magatartása felerősödött. Megindult a katolikusok fokozatos liberalizálódása.

A belga politikai elitet a folyamat megindulása időszakában különféle hatások érték. A mindennapok szintjén érzékelhették az idegen abszolutizmus aktív provokáló jelenlétét. Erősen éreztette hatását a brabanti forradalom demokratikus tradíciója, erőteljesen érvényesült a francia tradicionalizmus szellemi hatása, miközben *Des progrès de la Révolution* címmel 1829-ben megjelent munkájával Félicité Lamennais abbé feladta konzervatív tradicionalizmusát. Átváltozását meghatározó módon ösztönözték az ekkortájt kibontakozó belgiumi és írországi katolikus mozgalom tapasztalatai. Mert bár a „libéraux catholiques" fogalma először 1831. január 3-án, a *L'Avenir* cikkében jelenik majd meg, a liberálisok és a katolikusok együttműködésének gondolata és gyakorlata a belga fejlődés eredménye volt.

Az 1820-as évek derekán minőségi fordulat érlelődött a belgiumi belpolitikai életben. Új generáció jelent meg, megindult az „ifjú liberálisok" és az „ifjú katolikusok" közeledése. Különösen hatékonyan jelenítette meg a politikai közvélemény mentalitásában megindult változásokat az a fiatal (20–35 év közötti) liberálisokból verbuválódott csoportosulás, melynek fő hangadói Charles Rogier, Jean-Baptiste Nothomb, Paul Devaux és Joseph Lebeau voltak. Gondolkodásukra meghatározó módon hatottak Benjamin Constant-nak az 1814-es francia chartába is beépülő tanításai. Markánsan kirajzolódtak a belga katolikus egyházon belüli fordulat jelei, egyre érezhetőbbé vált Lamennais szellemi hatása is.

A folyamat Étienne Constantin de Gerlache 1825. december 13-án elmondott, az abszolutizmus politikáját elutasító, a sajtó és a vallás szabadsága melletti zászlóbontó beszédével kezdődött el. A katolikus érdekeket az alkotmány talaján állva védelmező, a liberálisok irányában hídverő taktikájára épülő törekvés a katolikusokban meglévő ultramontán beidegződések oldására irányult. Jeladása felgyorsította a lappangó folyamatokat. 1826-tól az egyházi sajtó egyre határozottabban síkra szállt a szabadságért. Adolphe Bartels meggyőző erővel fejtette ki, miszerint a liberálisok politikai célja, a népből kifolyó kormányzási rendszer megteremtése, teljes mértékben összhangban áll a katolikus vallással és annak jogrendszerével. Ezzel párhuzamosan az ifjú liberálisok felülvizsgálták a kormányt egyházellenessége alapján toleráló voltaire-iánus taktikájukat.

Az unionizmus megszületését előkészítő meghatározó jelentőségű állomásként 1824. április elején ifjú ügyvédek és professzorok Liège-ben liberális napilapot alapítottak *Journal politique, littéraire de l'industrie et du commerce Mathieu Laensbergh* (Mathieu Laensbergh politikai, irodalmi és ipari kereskedelmi lapja) címmel. A közeledés kibontakoztatásához Devaux 1827 tavaszán kifejtett kezdeményezései biztosítottak újabb impulzusokat. Cikksorozatában a liberális politikus de Gerlache 1825-ben elhangzott beszédének fő követeléseit megismételve sürgette az alkotmányos rendszer létrehozását előmozdító közös liberális-katolikus álláspont megalkotását. 1827. november 1-jén a *Courrier de la Meuse* egyértelműen a nyitást szorgalmazta, s az unionizmus mottóját is meghirdette: „liberté en tout et pour tous (szabadság mindenben és mindenkinek)." Az érlelődő változás jelének volt tekinthető, hogy 1827-ben Engelbert Sterckx-et választották meg a mecheleni érsek, de Méan püspöki helynökének.

A két ellenzéki mozgalom először Liège-ben és Brüsszelben lépett szövetségre. A következő évtizedek történelmét meghatározó személyiségek szövetkezéséből létrejött „liège-i műhely" a liberális-katolikus unionizmus valódi olvasztókemencéjeként működött. Hasonló irányban befolyásolta a fejleményeket Louis de Potter, Sylvain Van de Weyer, Charles de Brouckère Brüsszelre koncentrálódó együttműködése. Jelentősen előmozdította az unionizmus kibontakozását a fiatal liberális nemesi csoport határozott fellépése. A flamand egyháziak támogatását maga mögött tudó progresszív áramlat irányadó képviselője, Adolphe Bartels 1828-ban írott munkáiban ugyanakkor egyre több olyan megállapítást tett, amelyek megelőlegezték Lamennais 1829-ben meghirdetett elképzeléseit. 1828 végére kikristályosodott a liberális-katolikus unió tartalma, és körvonalazódtak annak keretei. Összetalálkozott a sajtó és az oktatás szabadságának kétirányú követelése, „fundamentális megegyezés" jött létre a két fél alapvető érdekeinek egybeesése bázisán.

A belga katolikusok pragmatikus unionizmusa nem esett egybe Lamennais liberális katolicizmusával. Létrehozóinak többsége csupán átvette politikai elméleti vértezetét anélkül, hogy annak társadalomfilozófiai koncepciójához kötődött volna. Az együttműködésben a katolikusok képezték a többséget, a liberálisok azonban képzettebbek voltak, és átvették az irányítást. A „flandriai tömegbázis" szerencsésen találkozott össze a „vallóniai intellektuális elittel." Az 1820-as évek végéhez közeledve a katolikusok körében egyre inkább az unionizmus tendenciája dominált, melynek zászlóvivői a szabadságtörekvések támogatását politikai felfogásuk stratégiai lényegének tekintették. Félix de Merode 1828-ban megfogalmazott hitvallása szerint „fogadalmam soha fel nem bomló összhangban van a vallással és a liberális intézményekkel."[1] A *Catholique des Pays-Bas* 1829. július elsején megjelent számának cikkírója kifejtette: „a katolicizmus és a liberalizmus két különböző, de nem egymást tagadó doktrínát jelentenek: egyetlen katolikus sem szükségszerűen liberális, és egyetlen liberális sem szükségszerűen katolikus, de ugyanaz az ember lehet egyik és másik is, azaz szeretheti vallását és akarhatja a szabadságot."[2] Jelentős háttérrel rendelkeztek ugyanakkor azok a konzervatívok, akik csak kényszerből vállalták az unionizmust, de a liberalizmus és a katolicizmus természetes kapcsolatát nem ismerték el.

A két irányzat közötti közvetítőként működött az „École de Malines" Engelbert Sterckx irányításával. A konzervatív és a liberális katolicizmus közötti szellemi híd kiépítésére vállalkozó Mecheleni Iskola tevékenysége hátterét a magas klérusban markánsan jelen levő mérsékelt liberális irányzat biztosította. Az elkövetkező évek történéseire meghatározó befolyást gyakorló pragmatikus „realisták" a kölcsönös függetlenségre alapozott, mindkét fél számára előnyös kooperáció megteremtését tekintették optimális megoldásnak. Nem utasították el a liberális megoldásokat, de Lamennais szellemét sem kívánták szolgaian követni, azaz a radikális szétválasztás helyett az egyházi javak állami védelmének továbbéltetését szorgalmazták. Működésük során határozottan szembefordultak az ultramontán követelésekkel, miközben hasonló következetességgel utasították vissza a mindenfajta állami támogatást kiiktatni kívánó, a katolikus egyház szabad működésének korlátozását követelő antiklerikális propagandát.

Az 1820-as évek végére kikristályosodó belga unionizmus meglehetősen összetett jelenség volt. Többen érdekházasságként élték meg az együttműködést, mások hosszabb távú perspektívát megrajzolva őszintén elfogadták a partneri közösséget a liberális elvek alapján. Voltak, akik követték, sőt bizonyos elemeiben meg is előlegezték Lamennais következetes liberalizmusát. *Des Progrès de la revolution* (A forradalom fejlődése) munkájában Lamennais maga hangsúlyozta a már működő belga unionizmus

befolyását koncepciójának megfogalmazására. Miközben pedig Bartels és hazai elvbarátai érvelésében szövegszerűen tetten érhető francia példaképük gondolatvilága, Félix de Merode egyenesen az unionizmus igazolását olvasta ki a *Progrès* üzenetéből. A folyamat kiteljesedésében az unionizmus és Lamennais kölcsönhatásának nélkülözhetetlen szerepét hangsúlyozó Els Witte szerint „a liberális katolicizmus nélkül nem történt volna meg a belga forradalom, nem jött volna létre az 1831. évi alkotmány."[3]

A Belgiumban kibontakozó gyakorlat filozófiai igényű megalapozásával Lamennais forradalmi áttörést idézett elő a katolikusok gondolkodásában. A liberális katolicizmus a kor kihívásaira reagálva keresett átfogó választ az amerikai és a francia forradalom demokratikus törekvéseire, a szekularizáció agresszív terjeszkedésére, valamint a meginduló ipari forradalom szociális ellentmondásaira. Olyan új elméletként fogalmazódott meg, amely nem törekedett a hitélet tanainak liberalizálására, s a dogmákat feltétel nélküli azonosulással elfogadta. Célját az egyház új, a polgári társadalomhoz alkalmazkodó, s azt jobbító orientációjának megteremtésében határozta meg. Képviselőit alapvetően motiválta az a személyesen megélt tapasztalat, miszerint defenzív magatartása következtében a katolicizmus befolyása visszaszorul, s az egyház a társadalom és a politika perifériájára sodródva képtelen az új világ érdemi alakítására. Hangsúlyozták, hogy a liberalizmus és az antiklerikalizmus egybekapcsolása indokolatlan, az egyházi hitelvek a liberális politikai elvekkel összeegyeztethetők. Ezt a felismerést fogalmazta meg vallomásában Henri Dominique Lacordaire biográfusa, Théophil Foisset: „Én mindenekelőtt katolikus voltam és az is maradtam, a fogalom teljes értelmében. De minthogy őszintén liberális voltam, úgy hittem, hogy akkor szolgálhatom jobban az egyházat, ha hű maradok szabadságeszményemhez."[4]

A liberális katolicizmus képviselői kitartó fáradozásainak is köszönhető volt az a történelmi jelentőségű fordulat, melynek keretében a felhalmozódott kölcsönös félelmek és fenntartások, valamint bizalmatlanság a katolikusok és a liberálisok körében sokat oldódott. 1829-ben közös akciókban követelték a szabad sajtót, az egyházi iskolák működését és a szabad nyelvhasználat jogát. Az ellenzéki offenzíva az uralkodót válaszlépésekre késztette: 1829. december 11-én küldött üzenetében Vilmos minden reformot elutasított, megindult a politikusok letartóztatása, az akció azonban bumerángként ütött vissza. Különösen nagy visszhangot keltett Louis de Potter esete. A 18 havi szabadságmegvonásra ítélt radikális-liberális költő bevonulása a börtönbe győzelmi menetté változott, majd a fogdában megírta a de Gerlache és Devaux által meghirdetett értékrendet kiteljesítő *Union des catholiques et des libéraux dans les Pays-Bas* című történelmi jelentőségű munkáját.

A kormány nem volt képes kézben tartani a folyamatokat és fellépésével szinte kikényszeríttette a törést. A kialakuló forradalmi helyzet mögött meghatározó jelentőségű egyetemes történelmi folyamat: katolikus nemzet és liberális reform szimbiózisának kiteljesedése húzódott meg, amely hamarosan a 19. századi európai parlamentarizmus mintaállamának megszületéséhez vezetett.

Az 1830. júliusi párizsi forradalomhoz augusztus 24-én csatlakozó brüsszeli felkelés új korszakot nyitott a belga nemzet történelmében. Október 4-én az Ideiglenes Kormány proklamálta a belga tartományok függetlenségét, november 3-án az alkotmányozó Nemzeti Kongresszus megalkotására kiírt választáson a nép bizalmat szavazott a forradalmat levezénylő politikai elitnek.

A választások előkészítésében aktív szerepet vállaltak magukra a püspökök. Novemberben jelent meg a Mecheleni Iskola közös munkája *Les Considérations sur la liberté religieuse, par un unioniste* (Egy unionista megfontolásai a vallásszabadságról) címmel.

Az alapvető szabadságjogok „katolikus kátéját” képező dokumentum olyan megoldás mellett érvelt, amelyben az egyház alkotmányos jogait szerződésben biztosító civil hatalom nem korlátozhatja a vallás gyakorlását, és biztosítja az egyház belső függetlenségét, valamint a Szentszékhez fűződő kapcsolatának szabadságát. December 18-án került felolvasásra de Méan bíborosnak a kongresszushoz intézett levele, amely a legmagasabb egyházi méltóság minőségében támogatta a liberális katolikus alapelveket és kinyilvánította, hogy az alkotmány és a polgári intézmények az egyház jövőjének is üdvösségei! A két mecheleni dokumentum által megtörtént a hivatalos katolikus álláspont alapvetése, amely messzemenően irányadónak bizonyult az 1830-at követő években.

Az 1831. február 7-én elfogadott, „az unionizmus chartájának” nevezett alkotmány megteremtette a demokratikus monarchia 19. századi modelljét, melyet a liberális katolicizmus remekművének, a keresztény-demokrácia szerves történelmi előzményének tekintünk. A rendezés alapelemét az egyház és az állam szétválasztása képezte. A belga modell megalkotása során a Nemzeti Kongresszus tagjai támaszkodhattak a nemzetközi gyakorlatban megismert példák tapasztalataira. Lehetőségük volt az Amerikai Egyesült Államokban alkalmazott, a „tiszta elválasztás” jegyében jóindulatú társbérletet megvalósító angolszász tradíció követésére, elvben választhatták volna az 1789-es francia forradalom nyomdokait követő „ellenséges szétválasztás” keserves útját. Mindkét alternatívát elutasítva azonban végül a „részleges elválasztás”, két szuverén entitás kölcsönös érdekekre és előnyökre alapozott szoros együttműködésének modelljét alkották meg. A dokumentum nem ismert államvallást, másfelől viszont biztosította a katolikus egyház teljes függetlenségét. A vallási egyesületek számára szinte korlátlan szabadságot eredményező szabályozás a korabeli európai katolicizmus ideáljává vált: „szabadság, mint Belgiumban” – emlegették sokan és sokfelé sóvárogva.

A belga alkotmány létrejöttében meghatározó szerepet játszott a liberális katolicizmus szellemi hatása. Lamennais iskolája azonban csupán az egyik irányzatot jelentette 1830 táján. Mérsékeltebb liberalizmust képviselt a magas klérusban de Méan és környezete. Halálát követően Engelbert Sterckx irányította tovább a konzervatív és a liberális katolicizmus között stratégiai fontosságú szellemi hidat képező „École de Malines”-t. Mindeközben de Haerne abbé már 1830. november 22-én kifejtette: „Katolikusok vagyunk és csakis katolikusok, akarjuk a szabadságot mindenben és mindenkinek”, Verteke abbé pedig decemberben fogalmazta meg, hogy: „a szabadság a népek legelementárisabb és legenergikusabb szükségletévé vált. Ezt a szabadságot nem csupán polgárként, hanem katolikus papként is akarom.”[5] Az 1830–1831-ben kibontakozó változások mérföldkőnek bizonyultak a belga nemzetképződés folyamatában. A francia forradalommal megszülető modern nacionalizmus dél-németalföldi kiteljesedése eredményeként létrejött a belga nemzetállam, melynek konszolidációja egy valódi „liberális katolikus olvasztótégelyben” játszódott le.

Az 1830-as évek a belga alkotmányos rendszert az unionizmus bázisán kiteljesítő „nagy organikus törvények” megalkotásának időszaka volt. A radikális-liberális és az ultramontán törekvéseket egyaránt elutasítva Sterckx útját állta annak, hogy a katolikus egyház bármelyik politikai erő támogatójaként kötelezze el magát. Pragmatikus unionista politikája érvényre juttatásával meghatározó érdemeket szerzett abban, hogy 1848-ban az európai forradalmi hullám kiteljesedésekor Belgium a nyugalom szigete, a politikai stabilitás oázisa maradt.

A folytatásban az unionizmus történetére jelentős hatást gyakorló nemzetközi szellemi folyamatok fontos fejleményeként Lamennais a szigorúan keresztény értékeken nyugvó „szabadelvű szocializmus” útjára lépett. A differenciálódás során a politikai

radikalizálódást elutasító konzervatív-liberális katolicizmus útját folytató Montalembert Lacordaire-rel, Sterckx-szel és Eötvös József báróval kialakított szoros együttműködése az 1860-as években teljesedett ki a Mechelenben megrendezésre kerülő katolikus kongresszusokkal.

IRODALOM

Huyttens, Emile (szerk.): *Discussions du Congrès National de Belgique 1830–1831.* Brüsszel, 1844, Société Typographique Belge.

Jürgensen, Kurt: *Lamennais und die Gestaltung des belgischen Staates*. Wiesbaden, 1963, Franz Steuner Verlag.

Katus László: Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19. század derekán. In Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Budapest, 2001, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.

Van Sint-Jan, Robert: Die politische Presse Belgiens. *Zeitungswissenschaft*, 1929. 3. sz.

Witte, Els – Craeybeckx, Jan: *Politieke geschiedenis van België sinds 1830*. Antwerpen, 1981.

JEGYZETEK

1 Jürgensen 119. o., 125. o., 147. o.

2 Van Sint-Jan 1929, 140. o. Vö.: Aubert, Roger: Kirche und Staat in Belgien im 19. Jahrhundert. In Conze, Werner (szerk.): *Beiträge zur deutschen und belgischen Verfassungsgeschichte im 19. Jahrhundert.* Stuttgart, 1967, Ernst Klett Verlag, 9. o.; Gerlache, Pierre de: *Gerlache et la Fondation de la Belgique indépendante.* Bruxelles-Paris, 1931, Librairie Ausone, 63–64. o.

3 Witte – Craeybeckx 1981, 25–26. o. Vö.: Gilissen, John: Die belgische Verfassung von 1831 – ihr Ursprung und ihr Einfluß. In Conze, Werner (szerk.): *Beiträge zur deutschen und belgischen Verfassungsgeschichte im 19. Jahrhundert.* Stuttgart, 1967, Ernst Klett Verlag, 38. o.; Mezey Barna – Szente Zoltán (szerk.): *Európai parlamentarizmus és alkotmánytörténet.* Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 284. o.; Erdődy Gábor: A belga liberális-katolikus unionizmus (1825–1848). *Egyháztörténeti Szemle*, 2009. 1. sz. 107–108. o.

4 Katus 2001, 18. o., Vö.: Erdődy Gábor – Fazekas Csaba: Christliche Demokratie in Ungarn. In Buchstab, Günter – Uertz, Rudolf (szerk.): *Christliche Demokratie im zusammenwachsenden Europa*. Freiburg, 2004, Herder, 265. o.

5 Huyttens 1844, 217. o., 239. o., Vö.: Jürgensen, Kurt: *Lamennais und die Gestaltung des belgischen Staates.* Wiesbaden, 1963, Franz Steiner Verlag, 255. o., 260. o.

ÉRSZEGI MÁRK AURÉL

Csakis az igazat – XVI. Benedek évei titkára visszaemlékezéseiben

Csakis az igazat. Életem XVI. Benedek mellett címmel jelent meg interjúkötet formájában, olasz nyelven Georg Gänswein érsek visszaemlékezése a 2022. december 31-én elhunyt pápáról (Georg Gänswein – Saverio Gaeta: *Nient'altro che la verità. La mia vita al fianco di Benedetto XVI*. Segrate, 2023, Piemme, 336 o.). Gänswein 2003-tól Joseph Ratzinger bíboros, majd XVI. Benedek pápa személyi titkára volt, s lemondását követően, 2013-tól emeritus pápaként is szolgálta őt, illetve 2012-től kezdődően a Pápai Ház prefektusaként (azaz pápai udvarmesterként) továbbra is a vatikáni élet meghatározó szereplője volt.

A könyv a memoárirodalom műfajába tartozik, s beleillik abba a gyakorlatba, miszerint az utóbbi fél évszázad pápai magántitkárai mind közreadták visszaemlékezéseiket. Például XXIII. János magántitkárával, Loris Capovillával a néhai pápa rokona, Marco Roncalli készített interjúkötetet 1995-ben (*Giovanni XXIII. Nel ricordo del segretario Loris F. Capovilla*). VI. Pál titkára, Pasquale Macchi visszaemlékezései 2014-ben jelentek meg, a pápa boldoggá avatása kapcsán (*Paolo VI nella sua parola*). John Magee 1969–1982 között három pápa mellett is titkárként szolgált, s kapcsolódó visszaemlékezéseit 2008-ban adta közre (*Untold Stories of the Last Three Popes*). II. János Pál pápa legendás titkára, Stanislaw Dziwisz ugyancsak interjúkötet formájában jelentette meg visszaemlékezéseit 2007-ben (*Egy élet Karol Wojtyla mellett* címmel még abban az évben magyarul is megjelent az Új Embernél).

Az utóbbi évtizedek gyakorlatában általában két magántitkár teljesített szolgálatot a pápák mellett. Közülük az első a valódi bizalmas, aki általában végigszolgálja az adott pápaságot. A másodtitkár az előbbi munkáját hivatott segíteni, és esetében már gyakoribb a személycsere. Formálisan a pápai titkárok a Pápai Államtitkárság Általános Ügyek Részlegének munkatársai, munkahelyük azonban a pápa közvetlen közelében, tehát a pápai lakosztályban található. Természetesen a pápa szoros kíséretéhez tartoznak, főként a nem liturgikus alkalmakkor. Meg kell jegyezni, hogy Ferenc pápa e tekintetben (is) másként jár el, mint elődei, ugyanis mindkét titkárát rendszeresen cseréli, és láthatóságuk is sokkal visszafogottabb, mint az elődök esetében megfigyelhető volt.

Érthető a közvélemény és az utókor érdeklődése egy adott pápához legközelebb álló tisztviselő személyes emlékei és értékelései iránt. Hiszen a pápai hivatal szinte példa nélküli egyszemélyi hatalomgyakorlással jár, s így a magántitkár az, aki a döntéshozatali folyamatra – s alkalmasint egy szent életére – a leginkább rálátással bírhat. Gänswein érsek könyve talán a szokásosnál is hangsúlyosabban apologetikus jellegű, s már a címe is valamiképpen erre a – mondhatni bíróság előtti – tanúskodásra utal: „csakis az igazat!".

Ami Gänswein érsek memoárját még megkülönbözteti a műfaj többi képviselőjétől, az a gyorsaság: XVI. Benedek temetése után egy héttel már a könyvesboltokban volt, s azt megelőzően is bőséges részleteket közölt belőle a sajtó. Fel lehetne ugyan vetni, hogy valójában tíz évvel XVI. Benedek pápaságának 2013-as lezárultát követően jelent meg a kötet, s halála pillanatában nyilvánvalóan már csak az utolsó fejezet megírása volt hátra.

Azonban, Gänswein visszaemlékezései az emeritus pápa időszakára is ugyanúgy kiterjednek. Így az abban szereplő események még a hétköznapi olvasók emlékezetében is élénken élhetnek, illetve az emlegetett személyiségek esetenként jelenleg is fontos szerepet töltenek be az Egyházban.

Utóbbi körülmény jelenti a kötet egyik leginkább vitatott pontját. A „csakis az igazat" jegyében a szerző – amint a bevezetőben írja – megpróbálja megvilágítani XVI. Benedek pápaságának néhány félreértett vonatkozását, és belülről láttatni a valós „vatikáni világot". Beleértve az utóbbi két évtized fontosabb vatikáni szereplőit és egyes döntéseik hátterét. A mű egyértelműen kivilágló, mindenek felett álló célja a Joseph Ratzinger/XVI. Benedek személye és munkássága körüli ismertebb félreértések, sőt botrányok saját szemszögű olvasatának bemutatása. Mindezt kiegészíti a személyes apológia is: pápai magántitkárként Gänsweint is érték kritikák, s visszaemlékezéseiben ezekre is igyekszik megfelelni, mentséget keresve saját eljárására is. Valójában az egész kötet a személyi titkár szemszögéből láttatja Joseph Ratzingert/XVI. Benedeket, ami persze a hitelesség érzetét erősíti.

A kilenc fejezetből álló mű elbeszélése Gänswein titkári felkérésével kezdődik és az emeritus pápa temetésével zárul. Az első fejezet a Hittani Kongregáció prefektusát állítja elénk, a második Joseph Ratzinger munkamódszerét és teológiáját ismerteti. Külön fejezet foglalkozik II. János Pál halálának idejével és a 2005-ös konklávéval. A XVI. Benedek pápa közvetlen környezetét alkotó személyekkel foglalkozó rész mintegy a kulisszák mögé enged bepillantani. Nem maradhat el a pápasága főbb botrányainak, félreértéseinek, sürgősségi helyzeteinek ismertetése és magyarázata, a híres regensburgi beszédtől a papi pedofilbotrányokig. A hatodik fejezet XVI. Benedek tanításához nyújt rövid kalauzt. Izgalmas olvasmány az a fejezet, melyben Gänswein érsek a pápa lemondásához vezető utat világítja meg, tisztázni kívánja a részleteket és a döntés hátterét is. A nyolcadik fejezet tekinthető a leginkább kényesnek, mivel Gänswein mint XVI. Benedek titkára és Ferenc pápa „udvarmestere" a két pápa – tehát tulajdon főnökei – kapcsolatát vizsgálja. Egy-egy nagy visszhangot kiváltó esettel kapcsolatban saját olvasatát nyújtja, beleértve azt is, amikor őt magát Ferenc pápa ténylegesen felmentette a Pápai Ház prefektusi tisztének ellátása alól (noha formálisan azt 2023 nyaráig betöltötte). Az utolsó fejezet XVI. Benedek visszavonultságban leélt éveiről szól, emberileg is megindító utolsó alfejezete az emeritus pápa végső óráit, majd ravatalozását és temetését beszéli el.

A mű erőssége a háttérben zajló gondolkodás és maguknak a folyamatoknak megvilágítása – már amennyire azt a szerző lehetségesnek ítélte feltárni. A vele szemben megfogalmazott bírálatok pedig éppenséggel azon pontokra irányulnak, ahol az érintettek több diszkréciót vártak volna el. Való igaz, hogy egyes személyekről, akik fontos szerepet játszottak Benedek pápa környezetében, olyan észrevételek is szerepelnek a könyvben, amiket joggal lehet szükségtelen indiszkréciónak nevezni. Talán nem adnak annyit hozzá az elbeszélés értékéhez, mint amennyire sérelmesek lehetnek az érintettek számára. Olykor a negatív ítéletalkotás miatt, máskor csupán azért, mert az illető nem kívánta volna nyilvánosság elé tárni valamely tettét, mondását, ami érthető is. Összességében azonban megállapítható, hogy semmiképp nem ártó szándékú, sem romboló hatású műről van szó. A Benedek pápasága – s a vatikáni élet kulisszatitkai – iránt érdeklődők számára pedig kifejezetten érdekfeszítő.

Az egyik legnagyobb visszhangot s bírálatot kiváltó rész a tridenti rítusú liturgiával kapcsolatos. XVI. Benedek pápaságának egyik emblematikus gesztusa volt a „liturgikus megbékélés" előmozdítása a „régi rítus" (ahogy ő nevezte: a római rítus rendkívüli

formája) használatának széleskörű engedélyezésével. Ferenc pápa 2021-es *Traditionis custodes* motu proprio rendelkezését viszont Egyház-szerte úgy értelmezték, mint eme benedeki iránnyal teljesen ellentéteset. Gänswein pedig leírja, hogy az emeritus pápa ugyan nem kommentálta nyilvánosan, de az őt jól ismerő titkára számára az elejtett megjegyzéseiből, gesztusaiból egyértelműen kiviláglott, hogy megdöbbent utóda, Ferenc pápa eljárása miatt.

Mindenképpen hasznos és jelentős hozzájárulása a műnek, hogy könnyen érthető, összefüggéseiben bemutató tömör összefoglalását adja XVI. Benedek tanításának. Szellemi-lelki csemegének számít az utolsó fejezeten belül az a hat oldal, ahol Gänswein érsek idéz XVI. Benedek emeritus pápaként celebrált vasárnapi – zártkörű – miséinek homíliáiból. Megjegyzi, hogy Benedek egész héten készült a vasárnapi prédikációra, amelyet aztán munkatársai gondosan lejegyeztek (lehet tehát, hogy még előkerül egy postumus benedeki prédikációs kötet?).

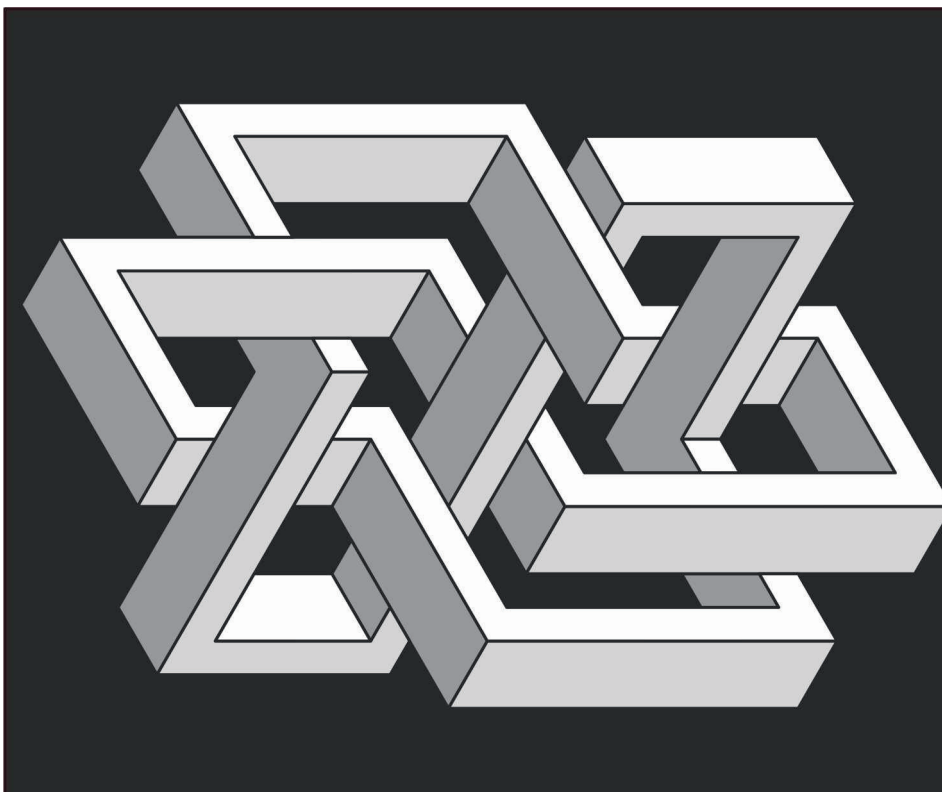

NAGYPÁL SZABOLCS

Az Egyház társadalmi tanításának születése

(I. A hatástörténet lendületében) Minden könyvismertető – ahogy minden könyvbemutató is – ünnep. Most a Jancsó András és Darabos Ádám szerkesztésében megjelent *Rerum Novarum 130: Tanulmányok az első szociális enciklikáról* című kötetet ünnepeljük, a tudományos élet szertartásainak megfelelően.

A 2021-es konferencia előadásai egységes kötetben is megjelennek (Budapest, 2023, Ludovika Egyetemi Kiadó, 194 oldal), biztosítva, hogy az egyszeri alkalom nem marad azok élménye, akik részt vettek rajta, hanem a tudományos élet hatástörténeti elveinek megfelelően gördülnek tovább.

Az összejövetel a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) Eötvös József Kutatóközpontja (EJKK) – ahol magam is ösztöndíjas vendégprofesszor lehettem egy esztendeig – akkoriban alakult Vallás és Társadalom Kutatóintézetének a legelső konferenciája volt. E könyvismertető is egy nagyobb ívbe illeszkedik, egy hatástörténetnek a része, egy befogadástörténet eleme.

Kereken százharminc esztendeje volt 2021-ben annak, hogy a római katolikus egyház a modernitásra és a fölvilágosodásra adott válaszként egy hangsúlyeltolódást hajtott végre. Miután az 1879-es *Æterni Patris* körlevél, újtamási, neotomista alapokon, az elkötelező hit és a belátó értelem egy újfajta viszonyára, megújulásra hívott föl, e kapott föladatot a társadalmi életre is ki lehetett, ki kellett terjeszteni.

A modern kor „új dolgairól" szóló *Rerum Novarum* (1891) új teológiai ágat teremtett – az Egyház társadalmi tanítását, vagyis a szociálteológiát –, és új műfajt is, a társadalmi tanításról szóló körlevelet, a szociális enciklikát. E teológiai ág „köztes tanítás", amely azt jelenti, hogy az örök elveket alkalmazza az adott kor viszonyaira, és a kor és a társadalom változásával természetesen neki is változnia kell.

A befogadástörténet tevékeny résztvevőinek föladata, hogy mind az örök igazságot, mind a társadalmi tanítás hagyományát újra és újra időszerűvé tegyék, aktualizálják. Szép jelképe ennek, hogy általában kerek tízes évfordulókon jelentkezik az Egyház egy-egy újabb válaszcsokorral, a körlevelek nevében is erre utalva: például negyven év múlva (*Quadragesimo Anno*), nyolcvan esztendő elteltével (*Octogesima Adveniens*) vagy éppen a százéves évfordulón (*Centesimus Annus*).

(II. Eszmetörténeti előzmények) A kötet két nagyobb részből áll, amelyek ráadásul arányosak is (mind a szerzők számát, mind pedig az oldalszámot tekintve), így akár lehetett volna két fejezetre is tagolni. Az első rész a történeti és az eszmetörténeti előzményeket, illetve magát a körlevelet, a második pedig a befogadás- és hatástörténetet tárgyalja.

Az első részben a történeti jellegű tanulmányok (Tóth Krisztina és Botos Máté írásai) föltárják a szociális mozgalom római katolikus gyökereit, amelyek elvezettek ahhoz, hogy Gaspard Mermillod püspök (1824–1892) 1884-ben megalapította a Fribourg-i Uniót, majd a csoportja részt is vett a körlevél szövegének megfogalmazásában.

Egy másik forrásvidéke a társadalmi tanításnak (amiről Zachar Péter Krisztián is ír) Heinrich Pesch (1856–1926) jezsuita szolidarizmusa, akinek köszönhető, hogy a közösségvállalás – hidat képezve az egyénelvűség (individualizmus) és a közösségelvűség (kollektivizmus) között – a társadalmi tanítás egyik alappillére lett.

A teológiai írások (Baritz Sarolta Laura és Beran Ferenc tanulmányai) rámutatnak arra, hogy nemcsak a szocializmus ellenében foglalkozott a munkáskérdéssel az Egyház, hanem a saját benső, teológiai gondolatmenetéből is következett az útkeresés. Egy további ok volt a megszólalásra, hogy a szabadelvűség, liberalizmus eszméinek megfelelően az állam kivonult a gazdaságból, és ez helyet teremtett az Egyháznak, sőt kötelezte is az elesettek védelmére. A püspökök, teológusok és társadalomtudósok bátran szembenéztek a valós társadalmi helyzettel és nehézségekkel, majd igyekeztek rámutatni azok mélyebb teológiai okaira.

Az embertani (antropológiai) megalapozottság, az emberközpontúság (antropocentrizmus), valamint a személyelvűség (perszonalizmus) – ehhez kapcsolódóan pedig az emberi méltóság – kulcsfontosságú fogalmak. Az új tanításban az egyházi gondolkodás a hivatásrendeknek az együttműködését állítja szembe a marxista szocializmussal; kijelentve, hogy az osztályharc egyáltalán nem szükségszerű jelenség, lehetséges az együttműködés, egymás kölcsönös kiegészítése is.

A természetjog az a bölcseleti rendszer, amely eligazít bennünket a dolgok és az élőlények jellege, lényege és rendeltetése tekintetében. Mike Károly a tanulmányában a magántulajdonnak az emberi természetből következő jellegzetességeit tárgyalja, ahogyan az a körlevélben – például az igazságosság elvében – megjelenik.

(III. Kibontakozás: részterületek és további körlevelek) A második részben a társadalmi tanítás egy másik pillére, a kisegítés (szubszidiaritás) is előkerül (Hörcher Ferenc tanulmányában): noha e fogalom csak a következő hivatalos megnyilatkozásban szerepel, a gyökerei mégis a *Rerum Novarumra* – sőt még előbbre – nyúlnak vissza.

Mind az új teológiai irány, mind pedig az új műfaj az egyházi tanításban akkor szilárdul meg, amikor már a második hivatalos megnyilatkozás is megszületik a tárgykörben. Ez bizonyítja ugyanis, hogy nem egyszeri esetről, föllángolásról van szó, hanem a hagyományba új szereplő lépett. A társadalmi tanítás esetében a második körlevélre éppen negyven évet kellett várni (*Quadragesimo Anno*, 1931), e fontos szöveg elemzésére pedig a kötetünkben Strausz Péter vállalkozik.

Az Egyház hangsúlyeltolódása tehát abban állt, hogy a kizárólag a túlvilágra összpontosítás helyett – elutasítva a szintén kizárólagos, anyagelvű beleragadást a hétköznapokba – az evilági viszonyokba begyökerezettséget választotta, mindvégig szem előtt tartva a túlnanit is.

Sepsi Enikő – akinek a tanulmánya a befogadástörténeti időrendnek a zavartalansága érdekében akár az előtte lévő írással fölcserélve is állhatna – a munkáskérdéssel kapcsolatos valóságérzékelést a körlevélben Simone Weil (1909–1943) „begyökerezettség”-fogalmának (*enracinement*) a segítségével ragadja meg.

A *Rerum Novarum* hatása egészen napjainkig ível. Tóth Tihamér a (szabad) piac és a (piaci) verseny kapcsán Ferenc pápa két társadalmi körlevelének, a *Laudato Si’* (2015) és a *Fratelli Tutti* (2020) enciklikáknak a gazdasági tanítását elemzi.

Ahogyan teltek az évszázadok – hiszen immáron a második ilyen évszázadnak a közepén járunk – az Egyház társadalmi tanításának különböző területei alakultak ki: a 2004-es *Kompendium* hét ilyen nagyobb területet sorol föl (család, munka, gazdaság, politika, nemzetközi kapcsolatok, környezetvédelem, béke). Ezek közül elsősorban az utóbbi hárommal foglalkozik a kötet utolsó tanulmánya (Ujházi Lóránd tollából), mely a Szentszék és az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) a nemzetközi kapcsolatait, a békeépítésben játszott szerepét vizsgálja.

Az eddig nem kevesebb, mint tizenhárom körlevél által kibontott társadalmi tanítás általános érdeklődésre tarthat igényt. Egyrészt azért, mert a megszólítottak alapján eleve minden jóakaratú embernek szólnak. Másrészt, mert a társadalom minden egyes tagját mélyen érintő közjóval foglalkoznak, vagyis a közösségi nehézségek társadalmi megoldásával. Végül pedig, mert az Egyház – egy magasabb, teológiai szinten természetesen – kemény közéleti, politikai vitákba is beleáll a körlevelek által: a *Rerum Novarum* esetén különösen a szocializmus megoldási kísérleteibe.

Az előszóban a szerkesztők fölvetik, hogy a társadalmi tanítás kapcsán többet volna érdemes foglalkozni a szerkezeti bűn és a rendszerszerű gonosz kérdéskörével, ahogyan az a világméretűvé válás, a globalizáció során fokozottabb erővel is megjelenik. A társadalmi erkölcsteológia (szociális morálteológia) már egy másik befogadástörténet ívéhez vezethet. Most azonban ünnepeljük a Jancsó András és Darabos Ádám által szerkesztett kötetet a legelső társadalmi körlevélről. *Ad maiorem Dei gloriam!*

MAKKAI BÉLA

Trianoni jelen (és kétes jövő)

(Trianoni utóhatások[k], következmények. Szerk.: Bognár Zalán – Rigó Róbert. Budapest, 2023, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, /Károli Könyvek/, p. 287)

A trianoni békediktátum, mondhatni, időtlen sorscsapás. Először is *múltja* van. A történész Szakály Ferenc és Pálffy Géza tétele szerint Mohácsig visszamenő. A három részre szakított magyar haza birodalmak terepasztalává lett, s anyagi-emberi erőforrásai végzetesen megfogyatkoztak. A világháborús vesztességében aztán bűnbakká tett,[1] megcsonkított „tagolatlan kosárember"-re *ma* már úgy tekintenek a szembesítést örökkön hárító döntéshozók, s a mások „zavaros" ügyeiben tájékozatlan nagyvilág, mint akin valami sorsszerű végzet vett erőt. Holott csupán a határkorboncnokok szikéje tett így „igazságot", szabott új (a legkevésbé sem rendíthetetlen) rendet a Kárpát-medencében: *hatnak javára s „csak" egynek kárára*. Biztosítva ezzel, hogy a tíz évszázados Magyar Királyságban jól-rosszul megférő népek, az elragadott zsákmányért mérkőzzenek, s évtizedekre közös hangot se találjanak. Ne tudják rendezni közös dolgaikat, s ekképpen a *jövőben* is ragyogó esélye legyen a mindig „készséges" nagyhatalmi szándékok[2] érvényesülésének...

E három idősíkból leginkább Trianon jelenére, a következményekre összpontosít az a kötet, amely a Károli Gáspár Református Egyetem centenáriumi konferenciájának anyagát tárja az olvasó elé. Ahogy előszavában Kurucz György fogalmaz, öt egyetem és több kutatóintézet munkatársai nem összegző szándékkal, de példás tárgyszerűséggel és sokféle megközelítésben kapcsolódtak be a nemzet megrendült immunrendszerének helyreállításáért folyó Trianon-diskurzusba.

A kötet első szerkezeti egysége az anyagi veszteségekre összpontosít. Szávai Ferenc az osztrák–magyar közös vagyon és adósságállomány megosztásának évtizedes vitáit követi nyomon gazdag bécsi és hazai levéltári források alapján. A quota-arányos elosztás magyar igénye nem teljesült, mi több, Ausztria ellenkeresete kapott zöld utat az utódállamok terhére, miközben a Jóvátételi Bizottság egyedül hazánkat kötelezte háborús sarc megfizetésére. Az Anschluss után szomszéddá előlépő Németország is legfeljebb a saját céljaival egybevágó határrevízió támogatásában mutatott engedékenységet. Háborús vesztes volta ellenére tehát a „közös" sors elhordozásában Ausztria versenyelőnyt élvezett, amit a vegyes lakosságú területén megtartott népszavazás is bizonyít, akár csak Nyugat-Magyarország elnyerése „társnemzetétől". Ennek etnikus indokoltságát nem vitatva mégis elgondolkodtató, hogy Trianon centenáriumán a szóban forgó területet a – szokásos újévi koncert házigazdájaként – úgy mutatták be a műértő nagyvilágnak, mint Ausztria „legfiatalabb tartomány"-át. Anélkül, hogy egyetlen szó is esett volna Burgenland (mert hiszen mi magunk is „németül" nevezzük!) 1000 éves magyar múltjáról…

Ennek az ellentmondásos helyzetnek a gyökereit világítja meg Csoma Zsigmond dolgozata „Amikor lóhúst ettek Bécsben…" címmel. A szerző rámutat, hogy a régió – a századokon átívelő munkamegosztásban – a kereskedelmi központ Bécs élelmiszer-ellátója volt. A Trianon-kutatásban is fontos csapásiránynak számító centrum/periféria reláció kellőképpen magyarázza, hogy miért törlesztett Ausztria azzal, hogy körömszakadtáig küzdött a térség birtokbavételéért, nem feledve, hogy a világháború ínséges éveiben a magyar kormány saját polgárainak élelmezését elébe helyezte az éhező császárváros ellátásának.

Trianon felülírását a kortársak is a felmutatott erő függvényében tartották lehetségesnek, ám még az önvédelemhez is elégtelenné tett hadi potenciál „minőségi" javulásának jó ideig csupán szellemi-mentális fejlesztő tényezőire hagyatkozhattak. Ligeti Dávid írása a hazai tábornoki elit ismert és kevésbé ismert tagjainak arcélét rajzolja meg a volt miniszter Hazai Samutól, Kövess Hermannon és Arz Artúron át a „Kárpátok oroszlánjá"-ig, Szurmay Sándorig. Sorsuk azt példázza, hogy a nemzetek feletti főtiszti kar tagjai sehogy sem lelték helyüket a nemzeti azonosulást elváró új világrendben. Voltak, akik – szülőhely szerint – az újonnan/újjá alakult államokba próbáltak „re"patriálni, ám nem szívesen látott vendégként végül legtöbbjük Bécsben élte le hátralevő éveit. S ez a szándék még olyan esetben is megnyilvánult, amikor a megélhetés méltó(bb) feltételeit a csonka haza biztosította. A nemzet vesztes sorsában osztozó, de a magyart gyakran törve beszélő nyug- vagy kegydíjas tábornokok így válhattak a haza hőseivé – valós katonai teljesítményüktől már-már függetlenül.

Balla Tibor a Ludovika Akadémia parancsnokainak életpályáját követi nyomon a két világégés közötti időszakban. Közöttük olyan közismert személyiségekét, mint Jány Gusztáv vagy Szombathelyi Ferenc vezérezredes. A magyar honvéd tisztképzés irányítóinak változatos életútja a mártírumtól a távoli földrészen bevégzett emigráns-létig terjed. Akár természetesnek vehetnénk, hogy a nemzet újabb háborús kudarca katonai elitünk tagjait is mostoha sorsra juttatta.

Az elszenvedett veszteségek legalább ilyen súlyosak voltak a kultúrában és az egyházi életben. Ujváry Gábor jelentős tudományos apparátussal megírt dolgozata „Magyarország felosztásának kulturális következményei"-t elemzi, megállapítva, hogy az etnikus szétszakítottság következtében a magyarság kulturális integritása is feltöredezett. Ami nemcsak a magyar intézmények, emlékművek, gyűjtemények felszámolását jelentette az utódállamokban,[3] de durva kísérletet is a nemzeti kisebbségek tudatának átprogramozására. Ezen törekvések egyik vadhajtása a regionális kötődési keretek „felfedezése" és kidomborítása volt az elszakított részeken.[4] A maradék ország életre keltése és megszervezése (konszolidációja) jelentős részben kulturális eszközökkel történt (fél évtizeden át 10% körüli költségvetési részesedéssel). A folyamat kulcsfigurája, Klebelsberg felfogásában („a kultusztárca honvédelmi tárca") látványosan fejlődő oktatási-tudományos-művészeti élet igazolni látszott a magyarság kulturális fölényét a régióban, ami a revízió érvrendszerének is gerincét képezte. Az írás utal a sikerek megalapozásában jelentős szerepet játszó szakemberek (Kornis, Hóman, Magyary, Gerevich, Gragger stb.) szellemi teljesítményére; ugyanakkor a hibák, mulasztások oldaláról differenciált értékelést ad a *Numerus clausus* és az antiszemitizmus szociális-érzelmi-erkölcsi probléma-tömegéről – mely utóbbit tekinthetjük a Trianon-pszichózis egyik makacs lenyomatának.

Bertalan Péter a magyar katolikus egyházi keretek viszontagságos sorvasztásának időszakáról írja, hogy az univerzalista Vatikán cinikus gyorsasággal tért napirendre a határmenti egyházmegyék erőszakos feldarabolása, a magyar egyházi személyek kiutasítása s a magyar vallásos-kulturális célokat szolgáló egyházi alapítványi javak kisajátítása felett. Még sajnálatosabb, hogy a pápai adminisztráció a méltánytalan, gyakorta diszkriminatív eljárások ellen szót emelő Csernoch János bíboros-érsek eltávolítására is lépéseket tett. A hercegprímásnak itt közölt (a Csiszárik-hagyatékban fennmaradt) tiltakozó levele érthetővé teszi ezt a politikai szándékot, minthogy a magyar főpap pontokba szedve bírálja a Romániával kötendő pápai konkordátumnak a magyarság számára sérelmes vonatkozásait, amelyek – érvelése szerint – nagyra növelik a szekularizáció (és protestáns közegben) az áttérések veszélyét. A szerző összegző megállapítása, hogy az 1000 éves magyar kereszténység sokkal több megértést tanúsított egyháza(i) bármely nyelvű tagjai iránt, mint az utódállamok.

Rigó Róbert a kecskeméti református egyházközségben lezajló drámai fejleményeket taglalja az első világháborút követő években. A maradék ország 4. legnépesebb városában élt a legszámottevőbb református szellemi elit, amely csillapító és törvényesítő szándékkal, s a vezetésre hivatottság meggyőződésével lett tevékeny részese a forradalmas évek társadalmi változásainak. Akár szabadkőművesként vagy direktóriumi tagként. Az egyházellenes légkörben, ahol hamarosan a Vallásügy Likvidáló Hivatal írt új parancsolatokat, csupán ez kínált szűk mezsgyét a Jogakadémia egyetemmé fejlesztéséhez, vagy az államosítások túléléséhez. S a passzív ellenállásnak „a szocializmus, kommunizmus új vallás"-ával szemben.[5] A túszszedés, ínség, román megszállás, vagyonelkobzás időszakát csak tiltakozva, sodródva, buzgón imádkozva lehetett átvészelni. A számvetés képessége – a bűnbánat és megbocsátás – aztán a hitbéli elmélyülésnek, és a terhek hordozásában a növekvő áldozatkészségnek nyitottak teret.

A Trianonnak a társadalmi csoportokra, személyekre gyakorolt hatásait elemző fejezetben Anka László Apponyi Albert kultuszának kialakulásáról értekezik a bőséges források átszűrésével és kritikai értékelésével. A korszak ikonikus alakjává, Széchenyi léptékű nagysággá elsősorban a párizsi békedelegáció vezetőjeként több nyelven elmondott, ékesszóló védőbeszéde avatta a grófot, de békepártisága[6] és szociális érzékenysége is növelte népszerűségét. Kivételes politikusi arcélének kimunkálását az is indokolta, hogy egyénisége alkalmassá vált a súlyos békepontok elfogadtatására, s egyúttal a békeparancs igazságtalanságát bemutató kampány megszemélyesítésére. A királyt megillető 3 napos országos ünneplése 1921-ben és ezüst babérkoszorúja 85. születésnapján ugyanakkor eltúlzottnak mondható. Különösen az 1889. évi véderővitában játszott szerepe, a Szerbiának 1914 nyarán küldött hadüzenetre reagáló *„Hát végre!"* felkiáltása, s ellenzéki politikusi teljesítménye fényében – zárja értékelését a szerző „a nemzet ügyvédjé"-ről. Arról a személyről, aki kiugró politikusi „jegyzési értékét" részben a Trianon okozta erkölcsi inflációnak köszönhette.

Popély Gyulának az országvesztés felvidéki hatásairól szóló tanulmánya egy északkomáromi lapidézettel az elvesztett édesanya elsiratásához hasonlította a saját szülőföldön idegenné tett magyarok lelkiállapotát. A prágai parlament egyik magyar képviselője szigorúbban fogalmazott, mondván: „A bosszú az egész volt Osztrák–Magyar Monarchiát balkanizálta…" Ez az állítás a demokratikus Csehszlovákiát illetően sem hat túlzónak, hiszen a győztesek a terror, statárium, kifosztás és cenzúra eszközeit alkalmazták a magyarok ellehetetlenítésére. Igaz, később finomabb módszerek, a megalázás, kifárasztás, sorvasztás érvényesült a kisebbségek beolvasztására. Az ellenszélben zajló küzdelemnek – a szerző szerint – hősei és gyávái is voltak…

Vizi László Tamás a békediktátum felülbírálatának reményeit vizsgálta elmélyült elemzéssel a végzetes döntés tizedik és huszadik évfordulójának összehasonlításával. Az 1930-as évforduló heves tömegtüntetések közepette zajlott. A Magyar Revíziós Liga és a TESz nagygyűlésének szónokai nemcsak a „hóhér-béke" felelőseit, de a Bethlen-kormány elégtelen erőfeszítéseit, és a gyásztüntetésektől távolmaradó arisztokratákat és szociáldemokratákat is kárhoztatták, ugyanakkor reménykedtek a sajtómágnás Rothermere lord kampányának sikerében. A képviselőházi megemlékezés vezérszónoka, Apponyi súlyos bírálatot mondott a demokratikus jelszavakkal népünkre kényszerített jogtipró békéről, amely nem békít, mi több, további súlyos ellentétek okozója lett a Kárpátok térségében.[7] A húszéves évfordulót ezzel szemben a ritkásabb és néma tüntetések, rövidebb és tárgyszerűbb hírlapi megemlékezések jellemezték. Ennek okát a szerző a revíziós sikerekben (a Felvidék magyar többségű részeinek és Kárpátalja egészének visszavételében, a lengyel–magyar határ megteremtésében) látja, s abban

a várakozásban, hogy a háború alakulása további területek visszanyerésének lehetőségét kínálta.[8] Az új politikai struktúrák megjelenése, az eltérő szocializációjú új nemzedék felfogása és a háború kecsegtető kilátásai tehát más megvilágításba helyezték Trianont. Ám Teleki Pál képviselőházi beszédének bizakodó megállapítására, miszerint „A páriskörnyéki békék Európája nincs többé”[9], az újabb világháborút lezáró 1947-es béke csúfosan rácáfolt…

Stark Tamás *A magyar zsidóság az állampolgársági kérdés csapdájában a trianoni békeszerződés után* címmel megírt dolgozata a két forradalom után elharapózó antiszemita megnyilvánulásokról[10] ad képet, majd kiemelten foglalkozik a háborús időkben beáramlott – nem magyar honos – izraeliták kiutasítására irányuló törekvésekkel. Ami heves tiltakozást váltott ki az antant részéről, noha ők maguk sem kívántak nagyobb számban kivándorlókat befogadni térségünkből, így részint a – béketárgyalásokon is képviselt – zsidóság védelmét (és helyben maradását) szolgálták a békeokmány kisebbségvédelmi szabályzói. A közigazgatási szervek a születési hely és/vagy a helyi illetőségi jog szerint döntöttek az érintettek maradásáról. Csehszlovákia és Románia lényegileg ugyanezt a gyakorlatot követte. A tágabb kontextus figyelembevétele árnyaltabb képet nyújt a problémáról. Ugyanakkor nyilvánvaló az is, hogy az utódállamokból a csonka országba özönlő jó négyszázezer menekült magyar megélhetési gondja súlyos kenyérharc okozója lett, ami ráterhelődött a zsidó-problémára. S a felelősség mértékének megállapítása is mutat bizonyos aránytalanságot, hiszen maga a szerző állítja, hogy a prágai rezsim az apa vagy nagyapa adófizető polgár voltát 1871-ig visszamenőleg követelte meg. Ismeretes továbbá az is, hogy a meghökkentő formákat öltő németellenesség Prágában a német ajkú neológ zsidóságot is súlyos zaklatások céltáblájává tette; nem beszélve a szlovák bábállamról, amely a „zsidótlanítást” a nácik „segítségét” kérve, önkéntes felajánlásukkal vitte véghez (Esterházy János egyedüli tiltakozásával). A románok jászvásári (Iasi) vérengzése, vagy az usztasa horvát haláltáborok áldozatai sem kerülnek szóba; míg az írás végkicsengése az, hogy a visszatért országrészek zsidóságára is alkalmazott eljárás tovább növelte azon sajnálatos áldozatok számát, akik – kiutasításuk után – tömeggyilkosság áldozataivá váltak.

Bognár Zalán: *Az etnikai tisztogatás fedett formája*ként azonosítja írásában a Szovjetunió munkaerő-szükségletének kielégítésére a trianoni határon kívülről származó magyarok elhurcolását. Az utódállamok számára ez jó alkalom volt az elcsatolt magyarok „ritkítására”. (Amint Tito egyik közeli munkatársa is a háborús viszonyok kihasználását ajánlotta a bácskai tömbmagyarság megtörésére és a Délvidék elszerbesítésére.) Számítva a szovjetek támogatására. Nem is alaptalanul, hiszen a kollektív bűnössé (?) tett magyarok „megbüntetésében” ők maguk is érdekeltek voltak, már csak Kárpátalja elcsatolásának „indoklásaképpen” is. Ezért katonákat és katonaviselteket, munkaképes németeket vagy német nevűeket és a hiányzó munkaerő pótlására „három napi kis munkára” rendelteket hurcolták el kíméletlen módszerekkel. Már azért is, mivel a szívós tordai és tiszántúli védekező hadműveletek emberáldozata (orosz részről) túl magasra szökött, ezért sok hadifogollyal próbálták megnyugtatni a generalissimust, hogy a kínos késlekedés oka a magyar „túlerő” volt. Sorsát legfeljebb az kerülhette el, aki valamely szláv nyelven el tudott mormolni egy Miatyánkot… Az idejében kiugró románok bevallottan magyar élettel akartak fizetni megmentőjüknek (a földvári haláltáborral és az 5000 válogatott kolozsvári magyar deportálásával). Kárpátalján a legnagyobb arányú etnikai tisztogatás zajlott (pl. a hírhedt szolyvai lágerben), amit a magyar kommunisták egykedvűen tudomásul vettek. A határon túlról a Szovjetunióba elhurcolt magyar civilek száma pedig közelítette a százezer főt.

A Köztes-Európának nevezett régió határvonalai tervezett és tényleges változtatásának kérdését vizsgálja a kötet utolsó szerkezeti egysége. Dömők Csilla szerint a térség etnikus átszabását a nagyhatalmak a kis népek védelmezőjének szerepében, az autonómiatörekvéseket kihasználva végezte el, még ha ezzel apadt is a kontinens nemzeti kisebbségi néptömege (50 millióról 30 millióra). A nemzetiségi kérdés csillapítására Karl Renner ugyan kidolgozta a személyi autonómia-elvét, Jászi Oszkár azonban okkal bírálta azt, mondván, hogy a küzdelmek tétje a saját nemzetállamok létrehozása, amelyek csak akkor lehetnek hosszú életűek, ha az új keretekben is biztosítható az együttműködés, aminek viszont nélkülözhetetlen feltétele, hogy a nemzeti kisebbségek védettséget élvezzenek. Az osztrák államhatárok megvonásának példája ugyanakkor azt mutatja, hogy a győztesek tiszta etnikai határokat sem vettek figyelembe (pl. Dél-Tirolban), míg a szlovén–német etnikus térségben a szlovén lakosság egy része a fegyverrel visszavert délszláv területfoglalók ellenében voksolt a(z itt engedélyezett!) népszavazáson.

Schmidt Andrea Lengyelország regionális nagyhatalmi kísérletét elemezte, magyar vonatkozásokkal. A többször felosztott, de 123 évnyi tetszhalálából feltámadt Lengyelország nemzetépítését két program körvonalazta: a Roman Dmowski által fémjelzett nacionalista Piast-pogram, amely a nemzeti dinasztia időszakát idézve egy kisebb, de homogén országot kívánt teremteni; valamint a végrehajtó hatalmat hosszabb időre magához ragadó Pilsudzki úgynevezett Jagelló-programja, amely kozmopolita attitűddel Mickiewicz romantikus küldetés-tudatát éltette tovább ukránok, beloruszok és a történelmi együttélés évszázadait megélt litvánok integrálásának szándékával. E kozmopolita-humanista program változatának tekinthető a ’30-as évekből Jósef Beck külügyminiszter *Három tenger program*ja, amelyben Esterházy János közvetítésével a történeti Felvidéknek (Szlovákiának) és Kárpátaljának is szerepet szántak egy föderatív együttműködésben. (Amelynek legfőbb akadálya a román–magyar ellentét, versus, a lengyel–román szövetség volt). E nézet időszerűségét napjaink ukrajnai háborúja éles megvilágításba helyezi, miközben továbbra is fennáll az ellentmondás: a középhatalommá emelkedő Lengyelország Amerika támogatásával sem képes arra, hogy Németország vagy Oroszország kihívója legyen, de elég fajsúlyos ahhoz, hogy a nagyhatalmi játszmákban gondot okozzon.

Csak érintőlegesen illeszkedik a kötet tematikájába Bene Krisztián záró tanulmánya Franciahon, s különösen az Idegenlégió magyar kivándoroltjairól. Igaz ugyan, hogy a franciaországi magyar emigrációt javarészt a két forradalom kompromittálódott szereplői alkották (s szép számmal akadtak közöttük az elcsatolt területekről származók is). Azt azonban sommás indoklásnak véljük, hogy a ’30-as évek újabb kivándorlási hullámát „a kormányzat antiszemita politikája” növelte nagyra. Nem csupán azért, mivel legalább ilyen fontos „taszító tényezőnek” tekintjük a gazdasági világválságot, hanem azért is, mivel a befogadó ország az antiszemitizmus dolgában már egy évszázada élen járt Európában, amit csak betetőzött a Petain-rezsim tobzódása. Az új háború kezdetén az emigránsok „beilleszkedésének” beszédes fordulata az is, hogy a Kuncz Aladár regényéből ismert ellenséges légkörben a francia kultúra csodálóinak – köztük a *Franciabarát Magyarok Szövetsége* tagjainak – két választása maradt: az internáló táborok mostoha sorsú rabjaivá lenni, avagy önkéntesként szolgálni a francia hazát.

S ez a dilemma elvezeti az olvasót arra a felismerésre, hogy a megvert, „bűnös”-ként megbélyegzett és elszigetelt *magyarság nemzeti közösségként hosszabb távon sem remélhette sorsa jobbra fordulását* (ezt példázza a két világégés között mintegy 150 000 magyar kiáramlása), s kezdetét veszi a mindmáig jellemző, *zsákutcás egyéni útkeresés* korszaka. Ez a tendencia tovább erősödött a Horthy-éra elégtelen szociálpolitikája,

az újabb háborús vereség és az orosz megszállással kiépülő kommunista diktatúra hatására (beleértve az Új mechanizmus önkizsákmányoló-romboló hatását). A nemzetnek a trianoni amputációt követő meghasonlása, az internacionalizmus önsorsrontó évtizedeiben önmegtagadássá fokozódott, s ezt csak a *nemzeti összetartozás* programjának megalkotása és elszánt követése orvosolhatja. A történelem fintora, hogy kizárólag szorosabb együttműködésben a 100 éve ellenérdekeltté tett szomszéd népekkel[11] (amennyiben azok az elkövetkezőkben – több belátással – biztosítják az állampolgáraikká tett magyarok egyedi kultúrájának megőrzését és gyarapítását). Ellenkező esetben a teljes 3 tenger mosta régiót felemésztik a globalizmus erői. S nem csupán gazdasági-politikai értelemben, de egy régebbről megtapasztalt, a „múltat végképp eltörölni" hivatott ideológia jegyében kulturális-lelki örökségét tekintve is…

Ezért fontosak az olyan szellemi teljesítmények, amelyek eligazítást adnak hányatott közös múltunk útvesztőiben. Megidézik, és a vitákat feloldva az új nemzedékek számára is befogadható, hasznos kulturális üzenetté formálják rég volt történések tanulságait. A jubileumi konferencia előadói – úgy vélem – a szaktudományos és társadalmi elvárásoknak egyaránt eleget tettek ebben a kötetben: az önfeladást fialó felejtés ellen, az emlékezetpolitikai torzulások kiigazítására, s nem keveset a nemzetnek a trianoni sokkban megrendült önbecsülésének helyreállítására.

JEGYZETEK

1 Harold Nicolson, a határhúzások egyik szakértője lelkesen üdvözölte „az igazság és megtorlás idejé"-nek eljöttét; míg Sztálin hazánk megbüntetésének szükségességét hangoztatta.

2 Ne feledjük, már Johann Gottfried Herder a magyar jövőnek csekély esélyt adott a germán és szláv „malomkő" között, amely álláspontot az 1849-es és 1944/45-ös birodalmi agressziók fényesen alátámasztani látszanak.

3 A régióban ez a szobor- és emlékmű-döntögetések kora, noha egy szlovák(!) műemlékvédelmi szakember szerint a függetlenné vált Szlovákiában is „a mudzsahedinek eltökéltségével pusztították" vagy hagyták tönkre menni a magyar kulturális épített örökséget.

4 Az egészséges önvédelmi ösztönből táplálkozó *transzilvanizmus* bizonyos értelemben mégis hozzájárult az erdélyi magyarság tudati „elfejlődéséhez"; még inkább Bori Imre „önálló délvidéki magyar irodalom" tétele, amelynek veszélyes áthallásai voltak a Tito-féle (sikeres!) macedón nemzetteremtés programjával.

5 Amelynek egyik felkentje, a városparancsnok Sinkó Ervin a kommunizmus paradicsomában Vlagyimir Iljics Lenint nem kevesebbnek mint az Úr földi helytartójának nevezte.

6 A pacifista Interparlamentáris Unio tagja, vezetőségi tagja és gyakori szónoka volt.

7 Mint mondotta, az új határok mellett élő 2 milliónyi magyarra a döntéshozók nem alkalmazták az önrendelkezés elvét, sorsukról nem engedtek népszavazást tartani, s a fennen hangoztatott nemzetiségi jogokat semmibe veszik.

8 Ez három hónap leforgása alatt Észak-Erdély és a Székelyföld esetében be is következett.

9 Képviselőházi Napló, 1940, 287–288; Pesti Hírlap, LXII. évf. 136. sz. 1940. június 18. 4. o.

10 Verbális fenyegetés, listázás, razziák, majd mintegy 6000 fő kitoloncolása.

11 Ennek legígéretesebb példája a Visegrádi Négyek együttműködés, minden értetlenkedés és ármánykodás ellenére!

Megan Gibson

Lappföld a földrajz fogságában

Finnország legészakibb régiója, amelyet nemcsak Oroszország, hanem a klímaváltozás is fenyeget, a nyugat-európai megélhetési válság egyik frontvonalává vált.

Lappföldön nem könnyű az élet. Finnország gyéren lakott legészakibb régiójában, amely az év hat hónapját a hó fogságában tölti, a téli hőmérséklet -22 °C alá tud zuhanni. Ezen a hőmérsékleten a szél kicsípi fedetlen bőrünket, és ahogy szemünk könnybe lábad, szempilláink összeragadnak. Ha nem öltözünk fel rendesen, tizenöt perc után fagyásnyomok kezdenek megjelenni rajtunk.

A mostoha környezet ugyanakkor részét jelenti a vonzerőnek. Lappföldön minden a földrajz vonzerejéről szól. Az európai és ázsiai turisták kedvelt célpontjának számít az Északi sarkkörön való fekvése miatt – *Rovaniemi* városát, amely a legnagyobb település a térségben és Finnország sarkvidéki kapujának számít, szinte kettészeli az a bizonyos szélességi kör. A csalóka északi fények látványának ígérete elég csábítónak bizonyul ahhoz, hogy leküzdjük a kegyetlen hideg okozta kényelmetlenségeket, miközben érezzük a fagyos táj idegenségét és érintetlenségét.

Aztán itt van a Mikulás. Az ország évtizedeken át gazdasági sikerélményként könyvelhette el, hogy Lappföldet a Mikulás igazi otthonaként tüntette fel, évente félmillió turistát odavonzva, annak ellenére, hogy az Északi-sark több száz kilométerrel odébb található. A hófödte fák és fehér éjszakák által megtámogatott karácsonyi turizmus Finnország északi részének vezető iparága.

A lappföldiek azonban tudják, hogy a földrajzi adottságok együtt járnak a maguk sebezhető pontjaival. Finnországnak közös határa van Oroszországgal – mely több mint 1300 kilométeren át húzódik kelet felé –, s növekvő aggodalom okozójává vált, mióta Vlagyimir Putyin 2022. február 24-én lerohanta Ukrajnát. Három hónappal később Finnország belépett a NATO-ba. Dmitrij Peszkov, a Kreml szóvivője úgy nyilatkozott, hogy a lépés „eszkaláció", amely „arra kényszerít bennünket, hogy ellenintézkedéseket hozzunk saját taktikai és stratégiai biztonságunk érdekében". Finnország 2023. április 23-án vált a védelmi szövetség teljes jogú tagjává.

A NATO-tagság nem védi meg Finnországot az orosz agressziótól. Az elmúlt év végén a finn határőrök arról számoltak be, hogy jelentősen megnőtt a menedékkérők száma, akik közül sokan Szíriából, Irakból és a Közel-Kelet más részeiről próbáltak átjutni Oroszország felől a határon. A finn tisztviselők hasonló agresszív fellépéssel vádolják szomszédjukat, mint korábban Fehéroroszországot, amely 2021 óta több ezer menedékkérőt toloncolt át a határon Lengyelországba. Csak novemberben több mint 900 menedékkérő lépte át az orosz határt Finnország felé; november előtt havonta legfeljebb tíz vagy még annál is kevesebb ilyen határátlépésre került sor.

2023. november 22-én, abban a reményben, hogy sikerül gátat szabni a menekültáradatnak, a helsinki kormány bejelentette, hogy hetet lezár az orosz határon fekvő határállomásaiból, és csak egyet hagy nyitva, Raja-Jooseppit Lappföldön. Majd november 28-án a finn kormány elrendelte a teljes határ lezárását. Az orosz ellenségesség miatti aggodalmak tetőfokra hágtak. Rovaniemi központjában, egy rénszarvasagancsokkal díszített, félhomályos étteremben Antti Kokkonen, a *Lapin Kansa*, Lappföld legnagyobb példányszámú napilapjának főszerkesztője elmondta nekem, hogy „sokat aggódnak amiatt, hogy ezek közt a menekültek között kicsike zöld emberkék bújnak meg". Ez a jelzés nélküli katonaruhában érkező orosz katonákra utal, akik beszivárogtak, majd segítettek a Krím 2014-es annektálásában.

Kokkonen kifejtette, hogy a NATO-csatlakozásról szóló döntés – amely túlnyomórészt népszerűségnek örvend a finnek körében – milyen jelentős következményekkel jár Lappföldre nézve: „Egész Finnország fontos a NATO számára, de Lappföld különös fontossággal bír számukra". Megint csak a fekvés a lényeg. Rovaniemitől északra található *Rovajärvi*, Nyugat-Európa legnagyobb tüzérségi gyakorlóterepe, ahol a NATO hadgyakorlatai zajlanak.

A rovaniemi reptér turisták tömegei mellett katonai repülőgépeket is fogad. Huszonnégy órás nyitvatartással működik, és már régóta osztozik a finn hadsereggel a kifutópályán. Így a NATO légierejének is kényelmes fogadóhelye lesz. A téli csodavilág reményében Rovaniemibe érkezők számára egyúttal megtöri a varázst: nehéz úgy karácsonyi hangulatba kerülni, ha a háttérben F-35-ös vadászgépek gyakorlatoznak.

Finnország fiatal ország: 1917-ben nyilvánította ki függetlenségét Oroszországtól (korábban Svédország része volt). Akkoriban elszegényedett nemzetnek számított, Lappföld különösen. A második világháború alatt Finnország a náci Németországgal fogott össze, hogy védelmet élvezzen a Szovjetunióval szemben. A nácik Finnország messzi északi részéig vonultak be, és egy kiterjedt hadibázist hoztak létre Rovaniemiben. 1944-re Finnország időszakos béketárgyalásokba bocsátkozott a szövetséges hatalmakkal; ugyanazon év szeptemberében szakított a németekkel és kiűzte a náci csapatokat az országból. A távozó németek Rovaniemit a földdel tették egyenlővé: mindössze húsz épület maradt meg a városból, így mesélték nekem a helyiek.

Alvar Aalto, a finn modernista építészet nagymestere fontos szerepet töltött be a város újjáépítésében, és megtervezte a „rénszarvastérkép" néven ismert városi utcatervet, amely egy rénszarvas agancsának mintáját követte. Az újjáépítési projekt nem segített a nehéz helyzetben lévő gazdaságon. Lappföld hagyományos iparágai – a rénszarvastartás és a halászat – visszaszorulóban voltak. A helyi tisztviselők tudták, hogy több befektetést kell odavonzaniuk. Szükségük volt egy sztorira, amit elmesélhettek.

Az 1980-as években a finn turistaipar úgy kezdte reklámozni Lappföldet, mint a Télapó hivatalos hazáját. Mikulásfalva néven kiterjedt központot építettek a rovaniemi repülőtér közelébe, a volt német barakkok helyén. Egész turistaipar létesült köré. 1984-ben a Concorde karácsonyi járatokat indított Londonból Rovaniemibe.

Ma Mikulásfalva – egy kiterjedt, csillogó karácsonyi vásár, temérdek ajándékbolttal – egész évben nyitva áll. A faluban minden nap dolgozik egy Mikulás, akinek legalább tíz nyelven kell beszélnie. „Mindenki számára ingyenes – mondta Ulla-Kirsikka Vainio, Rovaniemi polgármestere a Korundi Kultúrházban, a kortárs művészeti múzeumban elköltött ebéd közben –, hacsak nem akarsz fényképeket." Mellette Heini-Tuuli Onnela, a város kommunikációs igazgatója tettetett komolysággal szólalt meg: „A fényképek nem kevés pénzbe kerülnek majd."

A világjárvány idején hirtelen zuhanás volt tapasztalható a látogatók számában, de azóta megdőltek a korábbi rekordok; tavaly télen közel félmillió utas fordult meg a rovaniemi repülőtéren (a helyi lakosság száma kevéssel 65 000 alatt van). A repülőtérre 35 helyről – köztük Barcelonából és Tel Avivból – érkeznek közvetlen nemzetközi járatok, amelyek köre csak idén bővült még tizennyolccal. A polgármesteri hivatal becslése szerint a turizmus évente félmilliárd eurót hoz a konyhára.

Történtek kísérletek az ágazat fenntarthatóbbá tételére és az idényhez kötődő utazások fellendülés és visszaesés váltakozásainak kiegyenlítésére. Nagyra törő idegenforgalmi cégek megpróbálják Lappföldet ideális nyári úti célként feltüntetni azok számára, akik el akarnak menekülni a hőhullámok és erdőtüzek elől, amelyek az ismert európai nyári turisztikai célpontokat sújtják.

Ellentmondás feszül azonban a régiónak a harsány „sarkvidéki Disneyland"-re irányuló törekvései és az érintetlen téli tájak és a csend között, amely utóbbi a térség vonzerejének részét képezi. „Rovanieminek most okosan kell döntenie – mondta Onnela. Hány turistát

akar a város évente Lappföldön? Vainio, aki 2020 májusában lett polgármester, és tanúja volt Rovaniemi küszködésének a világjárvány okozta visszaesés idején, azt mondta: „Annyit, amennyit túl tudunk élni."

Még egy változás van folyamatban, amely átalakíthatja Lappföldet, és amelyre – hasonlóan a turizmushoz és a NATO-tagsághoz – egyesek mint a régió megmentésének egy részére tekintenek. Ebben is szerepe van a földrajznak. Más távoli sarkvidéki régiókhoz hasonlóan Lappföld is ritka ásványok bőséges készleteit rejti a föld alatt, és a külföldi bányavállalatok már régóta versengenek azért, hogy üzemeket létesítsenek és kitermeljék ezeket az ásványokat. Néhányan sikerrel jártak: Kevitsa Finnország egyik legnagyobb bányája, a Kittilä melletti bánya pedig Európa legnagyobb aranykitermelője. Egyes politikusok és üzleti csoportok Helsinkiben és helyben egyaránt eltökéltek az ügyben, hogy fejlesszék az iparágat, és hogy még több és nélkülözhetetlen beruházást hozzanak Lappföldre.

A bányászat ugyanakkor közelgő fenyegetést jelent a megélhetésre. Az ásványbányászattal járó környezeti pusztítás nem csak a turisták számára rontja el a tájat, és következésképpen sodor veszélybe egy virágzó iparágat. Tönkreteheti a számi őslakosság otthonának számító hatalmas földterületeket is, amelyektől a hagyományos helyi iparágak – különösen a rénszarvastartás – függenek.

Ha Lappföldön beindulna a bányászat, az tovább súlyosbítaná a klímaválságot, amelynek az ottlakók nagyon is tudatában vannak. Szinte mindenki, akivel csak találkoztam Finnországban, megemlítette, hogy a sarkkör négyszer gyorsabban melegszik, mint a bolygó többi része. „Az emberek a csöndért és a hóért látogatnak ide – mondta Vainio. – Ha nem lesz hó a jövőben, bajban leszünk."

Amikor azonban a bányászat kérdése került szóba, Vainio azt mondta: „Munkahelyekre van szükségünk és a cégek adóbevételt hoznak a térségbe. Amikor a Lappföldön egyre számottevőbb ipari tevékenység ellenzőiről faggatjuk Vainiót, kénytelen volt beismerni, hogy „megváltoztathatja a tájat."

Lappföld évtizedeken át előnyére fordította a sarkvidékhez való közelségét. Mindazonáltal nő a nyugtalanság a levegőben az egyre kiszámíthatatlanabb és agresszívabb szomszéd, Oroszország miatt. A NATO-tagság talán elrettentheti Vlagyimir Putyint egy esetleges inváziótól, de az Oroszországgal közös határ másmás módon majd, de mindig jelent fenyegetést, amint azt a Finnországba átkelő menedékkérők tömege mutatja. Lappföld saját távoli földrajzi helyzetének foglya.

A tanulmány megírásához az utazás költségeinek egy részét a finn Külügyminisztérium állta. A The New Statesman mindvégig megőrizte teljes szerkesztői függetlenségét.

(The New Statesman)

Sophie Neiman

Egy afrikai szemész a dolgok jó oldalát látja

Egy történet, amely a kitartásról szól. Sok afrikai államban az egészségügyi ellátás hiányosságai közepette az elszánt egyéniségek néha nagy változást tudnak hozni.

Gladys Atto egyszerűen berendezett rendelőjében leül egy székre, hogy egy percre megpihentesse a lábát. Néhány órával múlt dél, fáradt, de nem sok ideje jut pihenésre. A fiatal szemorvosnő ma már öt beteg szeméről eltávolította a hályogot, hogy azok ismét láthassanak. Estig még további hat műtét vár rá. Dr. Atto az első és egyetlen szemészorvos Karamodzsában, az Uganda északkeleti sarkában lévő, Belgium-nagyságú, eldugott vidéken, ahol mintegy 1,2 millió ember él szélsőségek uralta körülmények között. Az éghajlat kegyetlen: forrón tűz a nap, eső ritkán esik, ami megnehezíti, hogy elegendő termés legyen.

A hosszú száraz időszakokban a nomád karamodzsong pásztorok a kiégett földön vándorolnak teheneikkel, fű és víz után kutatva.

2019-ben a térséget súlyos csapásként érte a marhatolvajlások elszaporodása. A töviskerítéssel védett karámokat felfegyverzett rablók fosztogatták és lopták szomszédaik állatait, azt remélve, hogy a tolvajlás elég pénzt hoz majd a konyhára a túléléshez.

Ezeken a sanyarú vidékeken ritkaságnak számít a hozzáférés a nyugati szintű egészségügyi ellátáshoz. A kórház, ahol Atto doktornő dolgozik, egyike a hatalmas térség mindössze öt kórházának, és az egyetlen, amely szakorvosi szolgáltatásokat tud nyújtani. Az utazás nehézkes, főként a betegek számára. Nagy távolságokat tesznek meg gyalog göröngyös földutakon vagy tömött buszokon. Az Atto doktornő nyújtotta ellátás ingyenes, de az útiköltség sokak számára megengedhetetlen Karamodzsában, amely Uganda legszegényebb régiójának számít.

„Kitartóak – mondja Atto doktornő a közösségről, amelyet ellát. A visszaadott látással az életek is helyreállnak. A doktornő már fiatalon megtanulta, hogyan kell állhatatosnak lennie, mivel abban az időben nőtt fel, amikor a kormány az Úr Ellenállási Serege ellen harcolt Észak-Ugandában. A körülbelül három évtizednyi időszak folyamán Joseph Kony gyermekkatonák ezreit toborozta, hogy félelmetes gerillacsoportjában szolgáljanak. „Szörnyű idők voltak, de azt hiszem, megerősített – emlékszik vissza Atto. – Éjszakánként, amikor aludtunk, anya azt mondta: 'gyere, bújj be az ágy alá'. Soha nem lehetett tudni, hogy milyen közel repülnek a golyók."

Gladya Atto már gyerekkorában is tudta, hogy orvos akar lenni. Szerette a természettudományokat, és remélte, hogy valami jót tud tenni a világban. Amikor szülővárosában, Guluban volt rezidens, látta, hogy Ugandában milyen kevés a szemész. Mivel a közkórházban nem volt állandó szemorvos, az ellátásra szoruló betegeket elküldték, amíg az ország fővárosából, Kampalából érkező szakorvos el nem tudott jönni, hogy kezelje a bajukat.

Atto doktornővel még egyetemi tanulmányai alatt történt, hogy telefonon beszélt egy karamodzsai kórház igazgatójával, amelynek során kiderült, hogy ott még soha nem volt állandó szemorvos. Gladys Atto felajánlotta, hogy teljes munkaidőben dolgozik ott – az igazgató elfogadta. Mindez aggodalommal töltötte el anyját és barátait, akik szerették volna közelebb tudni. „Amikor kiejtik Karamodzsa nevét, mindenki azt gondolja, hogy el van vágva a külvilágtól – mondja. – Az emberek isten háta mögöttinek tartják ezt a helyet. Néhányan azt gondolták, hogy nagyon rossz döntést hoztam." Atto doktornő azonban rendíthetetlen maradt; egy teherautóra pakolta mindenét, és megtette a tizenkét órás utat új állomáshelyére.

Amikor öt évvel ezelőtt megérkezett, a szemészeti osztály mindössze két szoba volt. Nem volt hely, ahol a betegek felépülhettek volna, ezért gyakran a füves udvaron feküdtek le aludni. Az orvosi eszközöket belepte a por; a személyzetet még nem képezték ki a használatukra.

A Sight Savers ('Látásmentők') nemzetközi civil szervezet segített, hogy közreműködésével Atto doktornő munkája anyagi támogatást kapjon Karamodzsában. A szervezet segített továbbá egy új szemklinika megépítésében is, amely 2020-ban készült el, és féltucatnyi személyzetet is kiképzett. Ma a falak napsárga színben pompáznak, látásvizsgáló tesztek és a szem egészségéről szóló hirdetmények díszítik. Tiszta, fehér ruhás nővérek sürögnek-forognak a betegek között, és óvatosan leveszik a kötéseket, hogy ellenőrizzék a műtöttek látását.

Susan Niyigena munkája legkedvesebb részének azt tartja, hogy gondoskodhat a betegek szeme világáról, és hogy újra lássanak. „A szem az ablak a világ gyönyörű dolgaira. A környezetre, az emberekre" – mondja a szemészeti ellátásra szakosodott nővér.

Nehéz számon tartani, de Atto doktornő úgy becsüli, hogy legalább 7000 embert kezelt már. Karamodzsában létfontosságú a gazdák és a pásztorok megélhetése szempontjából a szemük világa, ezért Atto doktornő és csapata mozgó szemklinikákat tartanak fenn, amelyekkel a messzi falvakig is elmennek. A forró szél vörös port kavar a levegőben, miközben a betegekkel találkoznak, akik nem tudnak eljutni a morotói kórházba. Ezeken az utakon Gladys

Atto lehetőség szerint a nőkre összpontosítja figyelmét, akik a családjuk táplálásának és gondozásának nehéz terhét hordozzák. „Ha javulást szeretnénk elérni az élet bármely területén, gazdaságilag, társadalmilag, mindenben, akkor egy nőnek feltétlenül szüksége van a látására – mondja a doktornő. Kevés szabad idejében Atto doktornő iskolákat látogat, és bátorítja a lányokat, hogy maguk is válasszák a gyógyító munkát. A fejlődéssel azonban együtt jár a nyomás is, és Gladys Atto gyakran eltűnődik, hogy eleget tesz-e. Nem szívesen hagyja el a kórházat, mivel tudja, hogy a sürgős ellátást igénylő betegek esetleg nem kapják meg azt az ellátást, amelyre szükségük van, mivel ő az egyetlen szemész ott.

A szemészeti ellátásra szánt pénzeszközök korlátozottan állnak rendelkezésre Uganda eleve sovány egészségügyi költségvetésében – mondja Dr. Denis Erima, az ugandai szemészeti társaság elnöke. Továbbá a negyven gyakorló szemorvosból a többség a fővárosban, Kampalában dolgozik.

Ezzel együtt Gladys Attót lassan elismerés kezdi övezni erőfeszítéseinek köszönhetően. Múlt évben jelölték a megtisztelő év orvosa címre Ugandában, novemberben pedig el is nyerte azt. Személyzetével együtt ünnepelte meg – a doktornő leginkább a kórházban érzi otthon magát, ahol szerény körülmények között keményen dolgozik. Vizitjein piros rúzst és színes gyöngysort visel, hogy rögtön valami érdekeset lássanak a betegei, ahogy visszaadja a látásukat. Reméli, hogy országában a szemészeti ellátás jövője hasonlóan fényesen alakul majd.

(The Christian Science Monitor)

Myles Burke

Királyi krízis

1936. december 11-én megdöbbentő pillanat volt, amikor VIII. Edward angol király bejelentette népének, hogy lemond a trónról, mivel képtelen volt összeegyeztetni Wallis Simpson elvált amerikai nő iránt érzett szerelmét saját királyi kötelességeivel. Ezzel a váratlan döntésével megakadályozta azt, hogy a monarchia alkotmányos válságba kerüljön.

„Végre valahára képes vagyok néhány szót szólni – így kezdte a beszédét az előző napon még VIII. Edwardként ismert királyi személyiség a BBC rádió egyik adásában, amely nemcsak a hallgatóságot döbbentette meg, de a monarchia jövőjét is átformálta. A következő hét percben magyarázatot adott arra, hogy miért hozta meg szabad akaratából a döntést, miszerint lemond a trónról – elsőként az angol uralkodók közül –, hogy elvehesse szíve hölgyét, az amerikai Wallis Simpsont.

A brit nyilvánosság nagy része az egész viszonyról semmit sem tudott a bejelentést megelőző hétig. Edward ellentmondásos személyiség volt. Mialatt a Mrs. Simpsonnal folytatott viszonyáról nyíltan tudósítottak Európa más országaiban és az Amerikai Egyesült Államokban, a brit kormány, a BBC és a többi sajtóorgánum megállapodása alapján hatékonyan működő hírzárlat miatt az Egyesült Királyságban az emberek csak ekkor kezdtek értesülni a történetről. A bejelentéssel véget ért az alkotmányos válsággal fenyegető események sorozata.

Az 1930-as évek elején Edward beleszeretett Wallis Simpsonba, egy amerikai üzletember, Ernest Simpson feleségébe. Nem ez volt az első eset, hogy Edward férjes asszonnyal folytatott viszonyt; 1936 januárjában azonban teljesen új megvilágításba került a viharos szerelmi ügy, amikor V. György elhunyt, és Edward lett a király. A helyzet tovább bonyolódott ugyanazon év októberében, amikor Wallis Simpson nem jogerős bontóperi ítélet folytán ideiglenes válólevelet kapott a férjétől, és világossá vált, hogy az új királynak szándékában állt feleségül venni. Ez a házasság a brit uralkodó osztály – az „establishment” – számos tagjának kőkemény ellenállásába ütközött. Az anglikán egyház, amelynek Edward uralkodóként a feje volt, valamint a kormány és Edward saját tanácsadói egyértelművé tették, hogy ez nem járható út. 2013-ban napvilágra került

dokumentumokból derült ki, hogy a belügyminiszter, Sir John Simon amiatti aggódásában, hogy valahogy kézben tartsa az elfajuló helyzetet, odáig ment, hogy lehallgatta a király telefonját.

Stanley Baldwin miniszterelnök felhívta a király figyelmét, hogy szerinte a brit közvélemény egyszerűen nem fogadná el annak gondolatát, hogy egy kétszer elvált amerikai nő legyen a királynőjük. Edwardot azonban nem lehetett eltéríteni a szándékától, és azt mondta, hogy kész lemondani a trónról, ha a kormány továbbra is ellenzi házasságát. A fokozódó nyomás közepette, amellyel viszonyának feladására kényszerítették, Edward a Wallis Simpsonnal kötendő morganatikus (rangon aluli) házasság mellett próbált érvelni, amelyben ő továbbra is király maradhatna, de Simpson nem lenne királynő, pusztán a király házastársa. Ezt az elképzelést azonban kereken elutasította a miniszterelnöki hivatal.

A király akkor azt mondta a miniszterelnöknek, hogy a nemzethez szeretne felhívást intézni. Edward 1922-ben tartotta legelső királyi rádióbeszédét, így jól tudta, mekkora a média véleményformáló ereje. December 3-án megírt egy beszédet, amelyben elmagyarázta indítékait, abban a hitben, hogy befolyásolhatja a közvéleményt, ami lehetővé teszi számára, hogy megházasodjon és király maradjon. Stanley Baldwin miniszterelnök feketén-fehéren közölte vele, hogy egy ilyen kérdésfeltevés alkotmányos szempontból képtelenség, továbbá megosztó lenne, ha a népre bíznák a fontos döntést.

Hat nappal később a király beváltotta fenyegetését. Tájékoztatta a kormányt, hogy kevesebb mint egyévi uralkodás után Wallis Simpsont választja a koronával járó uralkodói felelősség helyett.

Bár Edward elhatározta, hogy lemond a trónról, továbbra is meg akarta magyarázni döntését alattvalóinak. Ezért egy nappal azután, hogy december 10-én aláírta a lemondásról szóló okiratot, egy rádióadás kellős közepén találta magát a Windsor kastélyban, az adást maga a BBC vezérigazgatója, Sir John Reith vezette. 22 óra 01 perckor élőközvetítéssel szakították félbe a népszerű vígopera-program ismétlését. Sir John Reith bemutatta „őfenségét, Edward herceget", mivel a volt uralkodó már átengedte a király címet, majd félreállt, hogy Edward leülhessen a székre a mikrofon elé.

Ahogy Edward leült, hallatszott a mikrofonban, ahogy véletlenül beverte a lábát az asztalba; néhány újság ezt tévesen úgy értelmezte, hogy a BBC vezérigazgatója utálkozva becsapta az ajtót, ahogy kiment. Ezt követően Edward belekezdett búcsúbeszédébe: „Soha nem akartam semmit eltitkolni, de ez idáig alkotmányossági szempontból nem volt lehetséges számomra, hogy beszéljek" – mondta. Majd azzal folytatta, hogy hűségesküt tett öccsének, aki a trónon követte őt, kijelentve, hogy bár ő mondott le pozíciójáról, tudja, mivel tartozik hazájának és a Birodalomnak.

A beszéd annak a beszédnek az átdolgozása volt, amelyet Edward pár nappal korábban írt, hogy esetét a nyilvánosság elé tárja. Az akkor még konzervatív parlamenti képviselőként a hátsó padokban ülő és Edwardot támogató Winston Churchillt rendelték be, hogy csiszoljon egy kicsit a beszéden, és az eredeti beszédben található sok kifejezés megmaradt az új verzióban – köztük az észérvek, amelyek miatt Edwardot tettére sarkallták.

„Lehetetlennek találtam, hogy a felelősség nehéz terhét cipeljem és hogy ellássam királyként a kötelességeimet úgy, ahogy szeretném, annak a nőnek a segítsége és támogatása nélkül, akit szeretek" – mondta. Leszögezte, hogy a döntés egyedül az övé volt, és hogy a „másik, majdnem ugyanolyan mértékben érintett személy mindent elkövetett, hogy megpróbáljon meggyőzni arról, hogy másképp járjak el."

Sir John Reith később leírta a naplójában, hogy miután véget ért a beszéd, Edward herceg szomorúan mosolygott rá, ahogy elköszönt. „Amit ez a fiatalember eldobott magától, nagyszerűbb lehetőség volt, mint amely bármely király vagy bárki előtt valaha nyitva állt. Sajnálatot éreztem iránta" – írta Sir John Reith.

Az akkor nagy jelentőségű közvetítés Sir John Reith-t is felkavarta. Amikor hazatért, képtelen volt a feleségével vagy a lányával

beszélni a dologról; csak arra volt ereje, hogy „üljön a székében, és gondolkozzon, és jó időbe telt, mire álom jött a szemére. A tiltó parancs ellenére a BBC munkatársai felvették Edward lemondó beszédét, és emiatt a levéltárosok a közvetítést követő sok éven át tagadták a [felvétel] létezését.

Később, lemondása után Edward még nagyobb port kavart a következő évben, amikor a pár nem hivatalos királyi látogatást tett Németországban, ahol találkoztak Adolf Hitlerrel és a náci vezetés más tagjaival.

Sok évvel később, 1970-ben Edward interjút adott párizsi otthonában Kenneth Harrisnek, a BBC műsorvezetőjének, s elmondta, hogy nem bánta meg a lemondását, mivel hátterét és királyi szerepét is figyelembe véve nem tekintette magát az uralkodó osztályhoz tartozónak. Majd hozzátette, hogy lemondása segítségül szolgált a rendszernek, és ha megmaradt volna agglegénynek, köreikben akkor is állandó keresztűzben töltötte volna életét.

(bbc.com)

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bikfalvi Géza nyugdíjas könyvtáros, a jezsuita rendi történet kutatója, Homokmégy

Dr. Csepeli-Lapp Réka az Université Sorbonne Nouvelle oktatója

Dr. Darabos Ádám tudományos munkatárs, NKE EJKK Vallás és Társadalom Kutatóintézet; vezető kutató, Danube Institute

Dr. Jean-Noël Dumont filozófus, a Lyon-i Collège Supérieur alapítója, a Francia Katolikus Akadémia tagja

Dr. Erdődy Gábor történész, professzor emeritus az Eötvös Loránd Tudományegyetemen

Érszegi Márk Aurél Vatikán-szakértő, a PPKE Hittudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója

Jancsó András tudományos segédmunkatárs, NKE EJKK Vallás és Társadalom Kutatóintézet; egyetemi tanársegéd, PPKE BTK Politológia Tanszék; doktorjelölt, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola

Hegedüs Zoltán történész, Budapest

Kovács-Latyseva Olga jogász és filozófia szakos hallgató a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen

Dr. Kranzieritz Károly Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest

Kövecses László doktorandusz, PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Dr. Kucsera Tamás Gergely egyetemi tanár, (SZE, KRE, METU), az MMA r. tagja, a Valóság főszerkesztője, Budapest

Lányi Gusztáv CSc pszichológus, Budapest

Ménes András, MBA, PhD, közgazdász, Budapest

Dr. Nagypál Szabolcs a Mathias Corvinus Collegium Jogi Iskolájának vezetője, az ELTE ÁJK oktatója, jogtudós, bölcsész és római katolikus teológus

Philippe Pellet tudományos segédmunkatárs, NKE EJKK Vallás és Társadalom Kutatóintézet; az NKE Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója

100 éve Magyarország gyarapodásáért

100 éves a Magyar Nemzeti Bank *2. rész*

Háborúk és válságok kereszttüzében

Az önálló magyar jegybank 1924. június 24-én kezdte meg munkáját. Az új intézmény első elnöke a kor kiváló szakembere, a harmadik Wekerle-kormány pénzügyminisztere és az Osztrák–Magyar Bank korábbi főkormányzója, Popovics Sándor volt. A központi bank első, legfontosabb feladata az első világháborún átesett ország gazdasági talpra állítása és az inflálódott korona stabilizációja volt. Ennek sikeres megvalósítása után az MNB 1926-ban kibocsátotta az új valutát, a pengőt, és átvette az állami számlák vezetését, az államadósság kezelését is.

Nem sokkal azután, hogy az újonnan létrejött magyar jegybank sikerrel elvégezte a hazai fizetőeszköz és az infláció stabilizációjának feladatát, hamarosan újabb kihívással kellett szembenéznie. 1929 őszén kirobbant a világgazdasági válság, ami 1931 júliusában elérte Magyarországot is.

A második világháború időszakában a Magyar Nemzeti Bank erőfeszítései dacára a pengő inflációja már kibontakozóban volt. A bank dolgozóit emellett az is emberfeletti feladatok elé állította, hogy a frontharcok az ország területére értek, és a háború zűrzavarában meg kellett menteniük Magyarország aranytartalékát.

A közeledő front elől az MNB vezetői és munkatársai – életük és családtagjaik biztonságának kockáztatásával – a nemesfémtartalékot 1944 novemberében a Budai Várból előbb Veszprémbe menekítették, majd hamarosan a Sopron melletti Fertőbozra szállították át. A hős banki tisztviselők családtagjaikkal itt töltötték vagonokban, mínusz húsz fokban a karácsonyt és az új esztendőt.

A jegybank dolgozóinak Fertőbozról, a németek engedélyével, 1945 januárjának végén sikerült átszállítaniuk az aranytartalékot a felső-ausztriai kisközségbe: Spital am Pyhrnbe. A készleteket tartalmazó faládákat az ottani bencés apátság kriptájában rejtették el. A faluban hónapokra berendezkedő jegybanki munkatársakat aggasztotta a szovjet csapatok közeledése, és kalandos úton sikerült megoldaniuk, hogy a felbecsülhetetlen értékű szállítmány végül az amerikai főhadiszállásra, Frankfurtba kerüljön.

1946-ban megjelent az új magyar fizetőeszköz, a forint

A Magyar Nemzeti Bank tisztviselőgárdája által megmentett nemesfémszállítmány történelmi küldetést töltött be, amikor be kellett vezetni hazánkban a forintot, az új magyar fizetőeszközt. Erre azért volt szükség, mert a második világháború befejezését követően a pengő értékvesztése a világtörténelem egyik legnagyobb méretű pénzromlásához vezetett. A hiperinflációt előidéző jelenségek 1946 nyarán tetőztek, a világrekordot július 10-én döntöttük meg, ezen a napon az árak 11 óra alatt a duplájukra nőttek. A Magyar Nemzeti Bank közreműködésével valósult meg 1946. augusztus 1-jén a stabilizáció, ekkor jelent meg az új fizetőeszköz, a forint. Mindehhez a fedezetet a háború alatt megmentett jegybanki készlet biztosította, amelyet az amerikai hatóságok ekkor szolgáltattak vissza Magyarországnak.

A nagybankok – köztük a jegybank – magyar tulajdonú részvényeinek 1947 végén lezajlott államosítását követően a hazai bankrendszert rövid idő alatt átalakították. A kereskedelmi bankokat és a takarékpénztárakat felszámolták, a bankrendszert egyszintűvé tették. A Magyar Nemzeti Bank 1948 második felétől a jegybanki hatáskörök mellett kereskedelmi banki feladatokat is ellátott. Mint államosított központi bank, irányítása kormányzati fennhatóság alá került.

A kétszintű bankrendszer visszaállítása

1987. január 1-én Magyarországon ismét visszaállt a kétszintű bankrendszer. A létrejövő új kereskedelmi bankok apparátusa, fiókhálózata, ügyfélköre kevés kivételtől eltekintve a Magyar Nemzeti Banktól került át a megalakuló pénzintézetekhez. A Magyar Nemzeti Bankról 1991 októberében elfogadott – majd többször módosított – törvény helyreállította a jegybank függetlenségét, újra szabályozta a feladatkörét.

A monetáris politika jelenlegi kereteit 2001-től kezdődően, több lépcsőben alakították ki. Magyarország EU-csatlakozásával az MNB 2004-től tagjává vált a Központi Bankok Európai Rendszerének (KBER).

A Magyar Nemzeti Bank működésében 2013-ban következett be máig ható, új fordulat. Az ebben az évben hivatalba lépett új jegybanki vezetés új feladatokkal és új jogkörökkel kezdhette meg munkáját. Az MNB a konvencionális és némelykor passzív szereplőből innovatívvá és kezdeményezővé vált, és összeolvadt a korábbi Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletével, így a felügyeleti tevékenység is a jegybankba integrálódott.

2013 óta a Magyar Nemzeti Bank a hagyományos, és attól eltérő új eszközöket használva számos területen ért el gazdaságtörténeti jelentőségű eredményeket. A MNB-t az általa követett célzott, nem hagyományos jegybanki politika a feltörekvő régiónk leginnovatívabb központi bankjává tette.

A Magyar Nemzeti Bank centenáriumi évének eseményeiről az MNB100 honlapon, illetve az MNB Facebook-oldalán tájékozódhatnak az érdeklődők.

TARTALOMJEGYZÉK

Lányi Gusztáv: Háborúk és választások – Politikai-pszichológiai összefüggések . . . 1

SZÁZADOK
Kövecses László: Magyar várakozások – nyugati reakciók:
a mohácsi csata erkölcsi vetülete a korabeli Európában. 17
Kranzieritz Károly: Huszárpillanatok az első világháborúban
A gontovai huszárroham 27

MŰHELY
Kucsera Tamás Gergely: A magyar társadalom struktúrarajza
Jászi Oszkár szociológiai tárgyú írásaiban 34
Ménes András: Kopernikusz és a heliocentrikus világkép. 37
Bikfalvi Géza: A Regnum Marianum és a jezsuiták. 39
Kovács-Latyseva Olga: A politikai teológia schmitti problémája és következménye. . . 49
Hegedüs Zoltán: A brit konzervatív párt átalakulása
a második világháború utáni időszakban. 61

A Szabad egyház a szabad államban című konferencia írásai elé 72
Jean-Noël Dumont: Charles de Montalembert –
egy keresztény küzdelme a polgári szabadságjogokért 73
Philippe Pellet: Charles de Montalembert *Árpád-házi Szent Erzsébet élete*
című könyvének meglepő hatásai. 79
Csepeli Réka: Szellemi rokonság Eötvös és Montalembert
keresztény-civilizáció értelmezésében 87
Darabos Ádám – Jancsó András: A liberális katolicizmustól
a kereszténydemokráciáig: Eötvös József keresztény politika gondolkodása 94
Erdődy Gábor: A belga liberális-katolikus unionizmus
megszületése (1825–1831). 102

NAPLÓ ÉS KRITIKA
Érszegi Márk Aurél: Csakis az igazat – XVI. Benedek évei titkára
visszaemlékezéseiben. 108
Nagypál Szabolcs: Az Egyház társadalmi tanításának születése 111
Makkai Béla: Trianoni jelen (és kétes jövő). 114

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL
Megan Gibson: Lappföld a földrajz fogságában (120) *Sophie Neiman:* Egy afrikai szemész a dolgok jó oldalát látja (122) *Myles Burke:* Királyi krízis (124)

100 éves a Magyar Nemzeti Bank *2. rész*. 127

KÉPEK
F. Farkas Tamás grafikái (86, 101, 110)

A 2020. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 2000 Ft • Előfizetéssel: 1650 Ft

9 770324 722322 24006